

СИМО МАТАВУЉ – ПРИПОВЕТКЕ

Јован Деретић О Сими Матавуљу

Из књиге Јован Деретић: Кратка историја српске књижевности

Садржај:

Гуске

Чеврљино злочинство

Пошљедњи витезови

Краљица

Све је у крви

Преображења

Сврзимантија

У туђинству

Богородица Тројеручица

Снага без очију

Ђукан Скакавац

Људи и прилике у Гулину

Ускрс Пилипа Врлете

Водене силе

Јако и Иванка

Бошков пост

Пијеро и Дзанза

Амин

Поварета

Пилипенда

Нашљедство

Ошкопац у Била

Мрвица филозофије

Кишовите ноћи

Ркаћки патријарх

Цар Дуклијан

Гоба Мара

Петљина цура

Доктор Ивановић

Откровење

Напомена

Симо Матавуљ (1852-1908), Далматинац, родом из Шибеника, града који је, по његовим речима, имао "много чега сувишног, несувременог", много чега "што годи пјесничкој ћуди", упознао је, често се селећи, разне крајеве: далматинско приморје, родни Шибеник, Задар, где је завршио учитељску школу, унутрашњост Далмације, Загору, најпре у детињству као ђак у манастиру Крупи, а касније као учитељ, Боку Которску, као наставник италијанског језика у поморској школи у Херцег Новом, Црну Гору (од 1881), где је обављао разне дужности (професор гимназије, надзорник школа, васпитач кнежеве деце), и Србију (краће време 1887, а стално од 1889), у којој је живео најпре као професор гимназије а затим, пошто се оженио богатом удовицом, као слободан писац. Сви ти крајеви ушли су у његово књижевно дело. Иако је као приповедач почео прилично касно, готово у 30. години живота, Матавуљ је оставио обимом немало дело: око стотину приповедака, два романа, неколико списа мемоарског и путописног карактера, две драме, изванредан број књижевних огледа, више превода с француског и италијанског. У почетној фази његово дело обележено је фолклором. Био је изванредан усмени приповедач, који је умео забављати друштво смешним, понекад пикантним и голицавим причама. Живећи дуго по крајевима у којима се сачувао изворни народни језик, он је, како сам каже, "стекао необично познавање народне фразеологије и обиље синонима". Овим особинама, што га приближују другим нашим реалистима, придружиле су се друге, које га од њих одвајају: критичност, самодисциплина. Критичан према себи и свом раду, Матавуљ се стално као писац развијао и самоизграђивао. Није завршио велике школе, али је самостално читањем проширивао своја знања и био један од најобразованијих српских писаца свога доба. На његово књижевно формирање највећи су утицај имали италијански и француски прозаисти, посебно Мопасан. У његовом раду стално

су се бориле две супротне тежње његова уметничког темперамента: спонтани и необуздани приповедачки дух и смисао за меру, склад, економику композиције. Како је сазревао као писац, Матавуљ је све више настојао да дисциплинује своје примарне склоности, смисао за причање и хумор, да их обузда и подреди одређеним уметничким циљевима. Враћао се често већ објављеним радовима, поправљао их и прерађивао. Први његов роман, *Ускок*, постоји у три верзије (1886, 1892, 1902), а други, *Бакоња фра-Брне*, у две (188, 1892). Његов уметнички развој иде од спонтаног, фолклорно обојеног и уметнички недовољно организованог приповедања к модерној артистичкој прози, у којој ништа није остављено случају и импровизацији, него је сваки детаљ пажљиво пробран, одмерен и складно уграђен у органско јединство приповетке.

Критика је пренагласила разлике међу регионалним тематским круговима унутар Матавуљевог дела, приморским, црногорским и београдским кругом, нарочито у вредносном погледу. Због тих разлика, ма колико да су оне значајне, не би требало да занемаримо друге које нису ништа мање важне: разлике између Матавуљевих радова из разних периода његова стваралаштва. Црногорске приповетке, настале на почетку његова рада, за време боравка на Цетињу, понекад по наруџби двора, оптерећене су романтиком, етнографизмом, тенденциозношћу и само у ређим случајевима представљају релативно успела остварења (*Сеобе*, *Завођанка*, *Ново оружје*). Од истих мана пати и роман из црногорске историје *Ускок*, романтична повест о Чеху бунтовнику, бегунцу у Црну Гору, и његовој трагичној љубави према Црногорки, прича у коју је унесена обилна етнографска и историјска грађа. Најпунију реалистичку слику Црне Горе дао је касније у незавршеној аутобиографији *Биљешке једног писца*, чији је највећи део посвећен ауторову боравку на Цетињу. Приповетке из приморског живота настале су највећим делом после пишчева пресељења у Београд, упоредо с београдским причама. Њима као и роману из далматинског живота *Бакоња фра-Брне* Матавуљ највише дугује свој глас великог писца и реалисте. Живот далматинског човека, у Приморју и Загорју у којем се сукобљавају ведрост животна радост и дубока туга, суровост и нека питања човечност, религија и сујеверје, хумор и поезија, приказао је не само с одличним познавањем него и с дубоким осећањем и симпатијом. Ни овде се није одмах ослободио неких својих ранијих недостатака, етнографизма, пренаглашене дескриптивности, неизграђености композиције, али у њима има у изобилју онога чега нема у црногорским приповеткама: хумора, атмосфере у сликању средине, снажних, животних ликова. Неколико, махом дужих приповедака из Приморја (*Пошљедњи витезови*, *Нови свијет у старом Розопеку*, *Сврзимантија* и др.), заједно с романом *Бакоња фра-Брне*, најзначајнија су остварења средњег периода Матавуљева рада (крај 80-тих и 90-те године). Замишљен као приповетка, *Бакоња фра-Брне* у току израде прерастао је у хумористички роман новелистичке композиције и широког реалистичког плана, у ком је око приче о животном путу једног фратра, о његовом "ђаковању и постригу", развијена слика стварности у католичком самостану и сеоског живота око њега; он је обухватио, по речима пишчевим, "цио живот далматински, све сталеже и народ обију вјера". Реализам, снажно осећање животне радости, Матавуљев медитерански смех, који није нигде тако спонтан, разигран и гласан, чине овај роман једним од најбољих дела наше реалистичке прозе. Највеће мајсторство у композицији и изразу Матавуљ је постигао у кратким причама из последњег периода свог рада. То су најпре четири далматинске приповетке: *Поварета*, *Пилипенда*, *Ошкочац* и *Била* и *Нашљедство*, класичне по својој дубини, једноставности и унутарњем складу, заједно с *Бакоњом* његова најзначајнија остварења. Њима се приближују остале далматинске приповетке из тог периода као и најбоље међу београдским причама (*Фронташ*, *Поп Агатон*, *Аранђелов удес*, *Наумова слутња*, *Београдска деца* и др.), којима је критика тек у последње време поклонила пуну пажњу.

Матавуљ је био најмање оптерећен предрасудама других реалиста. Иако је најрађе и с највише љубави писао о малом човеку, о људима из народа, он им је прилазио без илузија и

сентименталности. Није патио ни од носталгије за добрим старим временима. У "старом Розопеку" победу не односи стари него "нови свијет". Од свих својих савременика најближи модерном европском реализму, он је у најбољим тренуцима давао дела слободна од моралистичких, педагошких и критичких тенденција, чији је једини циљ био истина о животу и уметност. Матавуљ је класик наше реалистичке прозе, заједно с Лазаревићем њен највећи уметник речи, "мајстор приповедач", како га је назвао Иво Андрић.

Симо Матавуљ Приповетке

Гуске

- Ето Јовановијех гусака у авлији! - повика један дјетић у тријему варошке болнице у Х.

На тај абер десетак што мушкијех што женскијех глава помоли се на прозорима приземног спрата. Бјеше то служинчад.

- Господин Стево! господин Стево! - стадоше викати.

Болнички економ Стево Ражњатовић и уза њ главни болничар Нико Пиштета указаше се на једном горњем прозору.

- Чујемо, чујемо и видимо све! - одговори дебелим гласом економ.

- Платиће онај чије су, не бој се! - дода пискавијем гласом Нико.

Не могу мимоићи ту двојицу а да вам не кажем каква су обличја.

У Ника двије ноге двије шипке, двије руке двије шипке, труп му као у другога човјека стегно, врат му као конач, а глава као кртола; очи му упале, нос и брада шиљасти. Па и зову га Шиљак.

Економа у очи зову Шишо (стога што је шишкаст), а за леђима Гуде, јер не само дебљином, него и турином наликује крмку. Не досиже главом до рамена Шиљку, али би могао плећима заклонити два Шиљка. Трбушине као у фратра, врата задригла, главе као највећа тиква мисирача.

- Е, гледај ти безобразлука! - гунђаше Гуде.

А збиља би гушчи безобразлук - ако ћемо право. Дошетало их читаво јато, па уђоше рахат у "фину" авлију, на онај "фини" морски пијесак, којим је засута. Иза авлијскијех врата бјеше једна ониска каменица пуна воде. На што та каменица и вода у њој - бог би знао! А гуске као гуске, намирисале воду, па дошетале широком џадом што доводи од вароши к болници. Да речемо истина је да у Х - као и по осталим далматинским варошима - нема живе воде, него се

капавица у бунарима чува, као уље; то је истина, ал' то не оправдава гуске, које би требале да знају да то није вода Јованова и да оне не смију улазити у туђу авлију ни кроз отворена врата.

Али њима ни бригеша за све те разлоге, но пошто мало загагорише око каменице, скочи једна на окрајак, пак се по тенану спусти у воду, па загњури и одиже главу - чисто ђејфи.

- Види безобразлука! - чуло се са прозора, а нико да се макне него се сви укочањили.

Кад изађе гуска, друга је замијени, јер двије не могаху једанак стати, оне договорно и складно чекаху реда.

- Да пошљемо по господ'на? - запита Шиљак.

- А што да узнемирујемо господ'на! - рече Гуде.- Сад је тек 8 ура, а ти знаш да он спава до 9 ... Па и не треба га! Видимо сви шта се овдје ради, а д' ако се узвјерује ов'ликим свједоцима! - Глас му је мало дрхтао.

- Ако ћете, ја ћу часком потрчати до пазара к зовнути потештата (кмета). Он је тамо, Сијено купује! - рече онај дјетић што најпрви абера даде.

Слуге промолише добро главе да виде шта ће одлучити господин економ. Он поче важним изгледом да суче брке, али утолико оне двије гуске што се окупаше стадоше шетукати по авлији.

- Бота ми ће сад у купус! - закријешта Шиљак весело.

Ка те ријечи сви погледи слетјеше опет у авлију.

- У купус, у купус! - завика служинчад. Гуске одигосе главе.

- У купус! - викаху с прозора. Оне тек по трећи пут разумјеше, те потекоше весело гачући тамо гдје се иза прошћа зелењаху главице (управо: главурде) купуса. Остале гуске оставише каменицу, па се учас стекоше око купуса.

Гуде поблијеђе, Шиљак се зацрвени.

- Нема ту друге, но 'ватајте их! - викнуше та два главара.

А млађи потекоше као горопадни, те је тугањ стао у тријему као да је војска у кућу јуришала, - боницима на здравље! С капије пак полегушке потрчаше па као јастребови падоше на свој плијен.

У тај исти мах жена једна отвараше прозор на најкрајњој кући у вароши, а најближој болници. Она како чу гакање, лепетање и вику слушчади, досјети се шта је, па, нагло затворивши прозор, пође из одаје.

- Шта је, Милице? Куд хиташ? - запита је домаћин, који се чешљаше.

- Идем да видим је ли Илинка давала што живоме! - одговори она мало збуњена.

Јован - онај исти чије бјеху гуске - не опази то, но пошто се нагледи, натаче црвену капицу, па отиде у другу собу. У тој другој соби бјеше на средини трпеза; двоје нејаке мушке дјеце, као двије јабуке, сједијаху за столом, а пред њима бјеху двије празне здјелице, а филцанић је чекао њега. На дувару бјеше низ икона, пред којима гораше кандило. Јован опрезно скиде капицу да не помрси раздиок на коси, прекрсти се три пута, па прочита шапатам "Оче наш". Затијем ижљуби дјецу, па сједе и стаде се шалити и разговарати с њима.

- Шта ради већ та мама са кавом? - рече он пошто је комад чекао, па љутито тресну ногом о таван.

Милица зајапурена и збуњена уђе, па пошто изли дјечи млијeko а њему каву, пође не проговоривши ријечи.

Јован ни то не опази, но пошто посрка каву, припали цигару, па се опет поче шалити с дјечицом.

Оставимо га нека ђејфи, а да видимо шта је с гускама.

Гуде и Шиљак присјетише се на вријеме да није законито што бјеху наумили, те након кратка договора пустише гуске. То је таман било кад је Милица Јованова, са слушкињом Илинком, хтјела да оде до болнице. Оне таман на авлијска врата, а ето ти гусака, једне за другом, гегају се дома. Јадна жена, знајући ћуд домаћинову, потече к њему да забашури што се догодило.

- Ма, чоче, ти зачама сад овдје, а мало прије ти се прешило да излазиш. Ајде, брате, већ су сви дућани поотворани! - рече она веселијим лицем.

- Нека, жено! Ко ме је преша од мене наћи ће ме и кашње, не бој се! - Па се стаде шалити с њом и задијевати је.

А бјеху лични и тај Јован и Милица. Стаса подједнака, обоје високи, танки у пасу. Он од онијех снажнијех коштуњаваца којима нити би могао шта додати нити им шта одузети. Бјеше смеђе длаке, очију веселијех, бијелијех крупнијех зуба. А ова дуга лица, бујне црне косе и очију. У свему складна и њежна.

Она сједе украј њега и загрли га једном руком. Он зажмирио, па испухаше млазове димова. Најзад узне кључеве од дућана, па отиде.

Тек дође на главни сокак, гдје му је дућан био, сретне га опћински стражар, са поруком да га потештат зове.

- А што ћу му? - запита Јован.

- Не знам. Препоручио је да одмах дођете, е је велика потреба од вас! - рече стражар, пак се врну.

- Т'е! биће што око сијена да га посавјетујем! - помисли Јован, па пјевуцајући отиде пут опћинске куће.

Кад ли тамо, осим потештата и тајника, сједи и општински медик др Милетић, а Гуде и Шиљак стоје иза њега.

- Добро јутро! - назва Јован, а лице му се одмах помрачи.

Дежмекасти потештат, госп. Шпиро Кокић, човјек присјед, кукаста носа, облијех искоченијех очију, - он једини одговори кроза зубе: "Бог дао добро".

Доктор, нечесов оглодани дугоња, ћелав а брадат са великијем наочалима на шиљасту носу, пребацио ногу про кољена, па чита "Објавитељ далматински".

Тајник, млађи човјек, жутомањаст, широкијех плећа, са козјом брадом (француском), погурио се за својим столом па пише.

Јован их омјери погледом свијех. Њега нико не погледа, но сви преда се.

- Шта сте ме звали? - поче он.

- Овај - поче начелник, чешкајући се иза уха - оваај, гуске, ти знаш, гуске починиле штету болници, а оваај, речено ти је да их чуваш. Ево видиш, (показујући свједоке), они су били на муци да их изагнају, а овај, појеле купус...

- Ја, бога ми, ништа за то не знам!

- Лијеп изговор! - насмјехну се доктор, не дижући очију с новина. - Знамо ми! Ево ова два свј...

- Лијепи свједоци! - прекиде га Јован поругљиво.

- Молим, молим! - доктор ће одигавши обрве.

- Пс! мир! - рече тајник.

- Пскај дома, пасји скоте! - рече Јован, а крв му појури у лице.

Настаде велика тишина, само што је перо тајниково љутито шкрипало.

- Дакле, оваај, - поче г. начелник! - ти признајеш да су твоје гуске ушле у болничку авлију и учиниле потрицу, а?

- Ја не признајем, нити знам за ту потрицу, док испитам, па ћу вам одговорити...

- Оваке се ствари одмах рјешавају, - примијети тајник.

- Да, оваке се ствари одмах рјешавају - понови начелник.

- Еле, шта ћете са мном? Хоћете ли ме мушкетати или објесити? ... Тршавајте, јер ја не могу дангубити! - рече Јован поругљиво.

- Да платиш, овај, пет фиорина глобе у болничку касу! - рече потештат.

- Ево, овај, пет фиорина. Д'ако не пропанем стога! - рече Јован, па, бацивши петицу на сто, изађе, треснувши вратима за собом.

- Пасји скоти! - мрмљаше он... - А она кучка моја знала је за то. Стога ти она јутрос ушепртљила - и хтједе дома, ал' опази да га гледају многи горе како рано излази из општине, а у исти мах видје пред својим дућаном гомилу муштерија, те он право к њима.

- 'Бро јутро, газда Јово! Камо те јутрос! - дочеше они.

Човјек даде вољу за невољу, па се стаде разговарати с њима, отвори врата и ћепенак, и поче пазарити. А како је био талишан дан, те пазарио лијепо, срџба му, мало по мало, утоли. А како пазарнијем даном није дома обједивао, него му доношаху јело у дућан, то он и заборави.

Међутијем се догађај разгласи по вароши, те варошани, - особито женске - прихватише оно што је Јован и заборавио. Намах се цијело мјесто подијели у два табора; неки уз начелника и доктора, а неки уз Јована. "Толомаши" (присташе општинске) навезоше на своју. "Народњаци" (Јовановци) брањаху своју поглавицу. Ријечи падаху, бога ми, крупне, с једне и с друге стране.

- Дусо моја, - рекла је јавно дебела шјора Бепа, жена порезног пријемника, - дусо моја, гушке изиле купуш; гушке потрцале гори, па раниле више болесника.

А Јака Сабичићева, кума Јованова, изгрдила је масним ријечима шјору Бепу. "Како ће гуске ранити болеснике, лацманкуљо једна. Гуске су ушле само у авлију, јер су нашле отворена врата, - а ко зна јесу ли и улазиле!"

И, бога ми, их је било који су сумњали да ли је и било потрице, него је то све удесио доктор, који мрзијаше Јована што је противан био његову избору. А онај скоровечерњак надути, онај потештат, тобожњи Талијанац, а не умије ни бекнути талијански, он да повољи медику и "пјегатима" (чиновницима) учинио би свашта.

Тако се говорило у Јованову табору. А лацмани и њихови присташе грђаху дивљаке којима ништа свето није, ни болница, но кидишу и њој.

Тако се ширила свађа, а Јован није ништа знао за то.

Кад сунце наже, те пазарлије разметнуше трагове, Јован отиде кући.

- Шта ти је, Милице, забога! - запита он жену која се ценаше од плача. Она не мога одговорити. Човјек, помишљајући на зло, отрча у кухињу, кад ли и Илинка сузе рони.

- Шта је, дијете... Шта се догодило. Говори, ради бога!

- Гу-у-у-ске! - одговори Илинка, млада, једра дјевојчица из Книнског Поља родом.

- С врагом гуске, кад није што друго! - рече он, па намакавши капицу на очи, а туривши руке за леђа, отшета у авлију. Шетајући, устави се баш пред гускама, које лежаху замишљене.

- Гле, нијесу све! - рече он, чим их видје.

- А, Илинка!

-Ој!

- А камо девета гуска?

Дјевојка истрча, отрије сузе, па их преброји гласно.

- Не знам, господине, бога ми. Излазиле нијесу из авлије пошто дођоше!

- Одиста нијесу излазиле?

- Не, живота ми!

- Трчи у болницу, па питај камо ми гуска! Илинка отрчи па се домало врати.

- Поћераше ме - вели - и опсоваше, а онамо намигују једно на друго и потсмијевају се.

Јован право отолен у општину. Нађе стражара гдје куња на клупи.

- Одмах хајде по господина, и *одмах* нек иде амо!

Стражар, ознебушен, престрављен, отиде. Јован стаде шетати наглим корацима по тријему.

- Шта је, забога, оваај... - поче г. Шпиро и пружи руку Јовану.

- Молим вас, 'ајдемо у судницу.

- Ја сам платио глобу, без ријечи, - јесам ли?

- Оваај...

- А болничке слуге украле моју гуску ... разумјете ли, украли...

- Украли!! - припита начелник чешкајући се објема рукама. Како га Јован зачудио, није ни капе скинуо, нити се од сијена очистио, него му по гуњу и кружату сламке и пљева.

- Да, да, украли ми једну гуску... Ја и моји домаћи заклећемо се да гуске нијесу излазиле од јутрос из наше авлије. Дакле гуску су докторови момци украли, - рече Јован и лупи шаком о сто.

Ђаво не даде ономе жутку тајнику да мучи, но промрмља, као из шале кроза зубе:

- Па узели момци једну гуску за свој труд!

- Па узели момци једну гуску за свој труд! - понови од ријечи до ријечи потештат, који је у свакој прилици био као прости одзив тајников.

- А, тако се суди, шјор потештате!!-викну Јован иза свијех машица. - Тако ли се суди. Лацманима пеђу, а нама лактом... Видјећемо, видјети, светога ми Јована...

- Па дела... Учини све што можеш... Излази! - раздрије се потештат.

И то се брзо разгласи. То би као уље на пламен. Говорка се да ће чета војника стићи у варош Х јер је судац извијестио старију власт да би мјештани могли доћи и до руке.

Сачувај, боже, да се то обистини. Јован је тужио начелника намјесништву. Ко зна, може бити да ће и до цара стићи та давија. Како ће се пак свршити тај несретни догађај, - о томе ћете, сигурно, у новинама читати.

У Шибенику, фебруара, 1886.

Чеврљино злочинство

Има ли мора, видина, вјештица, вједогоња, здухача, гвоздензуба и осталијех утвара?

У нашем мјесту - у Рибнику, на сред приморја далматинског - мало ко сумња да нема света тога. А у Рибнику живе до четири тисуће крштенијех глава, те вјеровање толика народа није, ваљда, ситница.

Па има и доказа.

Како да нема вјештица? Да ко унесрећи кућу Лујетића? Та то памти сав Рибник, па ће и потоњи његови нараштаји говорити о томе страшном догађају! Право је дакле, да и ја, као рибнички син - кад је већ срећа дала да сам писмен - побилежим све како је било, нека се то чује и на даље.

Шпирак Лујетић, имућан тежак рибнички, обудови у најбољој снази, али, добар отац, не хтједе довести маћехе својој ситној дјечи. Било их је петоро: Илија, Аница, Митар, Перо и Симо, којег још у дјетињству прозваше "Чеврља", јер гдје би други потрошио десет ријечи, њему их требаше сто. Шпирак им бијаше отац и мајка докле не подрастоше; свак је хвалио тога честитог домаћина, а особито жене величаху његово красно срце. А опет и Шпирак могао се подичити својим трудом, јер љепше ките младости не подњиви други који родитељ; љепше слоге и љубави од оне што цареваше међу њима не би ти пожелело својој кући.

Чим се Аница зацури, стадоше момци облијетати око ње. Она се није дуго шчињала. Одабра њеког Радишића, инокосна, сиромашна младића, али прикладношћу према њој. Шпирак се смијао кад му њеки пријатељи замјерише што је пристао на то, па им одговори: - Еј, људи, људи, као да не знате ону нашу стару ријеч: "Није благо ни сребро ни злато, већ је благо што је срцу драго!" Шта сам ја имао прије него се ожених? Па? Бих ли се данас с ким мијењао? Још да ми бог прије времена не узе мога друга,... него хвала му, што ми је губитак накнадио! Он зна што чини! А што велите да је Аница могла причекати, бар док Илију не оженим, да нам кућа не остаје без женскијех руку, то... е то ће свак рећи, док мене не чује. Али вама ћу на вјеру казати. Ја сам још прошле јесени науман био да га окућим и наговарао га, па ми би залуду. Не вели да неће, него бјежи кад почнем говор о томе. Није се, брате, још загледао ни у коју, ето што је. Опет, видим, Аница прионула свом душом из Ђурицу Радишића, па се побојаш да јој не затомим срећу. Нека се уда, рекох, да ако то нагна мога првијенца те јој доведе замјеницу! И то ће бити ове јесени, - заврши Шпирак, трљајући руке од весеља.

Али мину јесен, а Илија се не ожени. Спочетка се мислило да је момку мило проводити љубав прије него се веже, но пошто прођоше још три доба годишња, а он нити за којом пристаје, нити мари да му се за коју помиње, свак посумња да ту није чист посао. "Буди бог с нама!", говорило се, "да је тежачком младићу отужна женица, још кад је може бирати! Тога до сад није било међу нама!" - У то пронесе се глас да ће цар почети узимати војнике и из Далмације, па ко се затече окућен тај неће у војску, ма и био за њу. Шта се није радило око Илије? Шта му се није говорило?

- Вас пуна кућа људи, а без женске главе! Срамота је да вас служе сусјетке и најменице, а богме, није вам ни корисно! А опет да ти се ожени млађи брат, мимо тебе, то не би лијепо било, томе би пук забавио. Трси то, Илија брате, те повољи оцу и себе добро учини, - свјетоваху га пријатељи.

А Илија на то једну те једину:

- Нећу се, брате, женити! Ето нека се жени Митар, или Перо, или Симо, или сва три одједном, ако су вољни, а ја се, брате, женити нећу.

- Ма за што не!? Имаш ли узрока? Да нијеси... сачувај боже... мацат, као Мишко Кукољ?

- Да сам, знало би се, а не бих се стидио, јер што је од бога, није срамотно.

Тако је и оцу одговарао, а на то ђаше стари планути:

- Нијеси погодио! Волио бих раскопати *свој* темељ, него ли помјерити старински обичај, без невоље. А има ли је ту? Кажи, дијете, да ухватимо крајеве твојој упорности, па ћу те се проћи.

Тако збораше у љутини, али кад би уголио, ђаше обрнути мекше:

- Иле, мој очињи виде, моја храно и замјено, ти си здрав и пристао као мало који твој вршњак, те да закуцамо на која год хоћеш врата, одазвали би нам се радо. Ето у нашем мјесту дјевојака као вила и од добра трага. Ето, да речемо, Вида Бучића, је ли као упис, а ваљана као пчелица? Ето ти Стоше Бркића, Мандице Лаурића, Стане Скочића, Токе Шупића - је ли једна згоднија од друге, једна врједнија од друге?.. Нећеш ли из нашега мјеста, а ми хајдемо по сајмовима. Отидимо у Скрадин о Малој госпојини, у Дрниш о Великој, у Книн на Светога Антона, у Врлику о Ружарици, у Сињ... У толиком свијету да ако ти се свиди која!

Аја! не поможе ни то.

Тако је трајало још друге јесени по удаји Аничиној. На исте разлоге слушаху се исти одговори, на њих исти поговори... настани се немир у кући Лујетића.

У то вријеме купише они комад утрине у Крњајићима. То је заселак у забрђу рибничком. Крњајића је десетак кућа и сви славе Митров дан, дакле су једно братство. Али су на злу гласу откад се зна за њих. Више их је скапало по тамницама и мртвијех освануло под туђим међама, него што их је помрло на својим огњиштима.

Лујетићи прионуше својски да обраде рудину. Била им је снеруке и подалеко, али као присојна новина, кад се засади лозом и стане на род, намириће им труд. Илија, момак као тријес, крчи за двојицу. Пред Божић. узмекотише је половину. По свецима иђаше Илија сам да сврши крчевину, јер му браћа с оцем прихватише други посао. И то је трајало двије недјеље. Свакога јутра он осване у Крњајићима, а омркне дома.

Пошљедњег дана његове работе бијаше субота. Пошто мучећи вечераше и кренуше да полијегају, проговори Илија:

- Станите да вам њешто кажем. Ја... овај... онај... имам њешто да вам кажем. Ја... ето... хоћу да се женим...

Заиста као да им каза какво чудо. Запањили се, разјапили уста и гледају га, докле се старом не поврати ријеч:

- Бог те, синко, обрадовао, као ти мене вечерас!

- Са срећом! - додаше браћа. Илија диже очи пут крова и праметну ногу про ноге.

- Лијепо! лијепо! нето ако с ваше стране буде приговора...

- Не дао бог! - прекиде га отац. - Неће, синко, душе ми! А зашто? Теби мила, мила свакојем од нас - то сам ти много пута рекао. А чија је то цура?

- Крњајића! - одговори полако Илија и стаде их гледати испитљиво и бојажљиво.

Осташе као громом ошинути. Митар једва проговори:

- Којега Крњајића?

- Јовичина...

- Јовице Пожмирепа? - прихвати Чеврља.

- Зар Марију, ону што...

- Језик за зубе! - викну Илија и устаде...

- Њега зови како те воља, али о Марији да нијеси што изблејао преда мном, јер то не би прошло без покора!... Марим ја, најпослије, што вам није мило...

- Сједи, де! - поче стари. - Мир, дјецо, и мучите, та ред је, ваљда, да се моја најприје чује! Зашто нам није мило? Ја сам ти се заклињао да ти се нећемо противити, па ма ти одабрао кљасту и слијепу. Ту... Марију Јовичину, по души, ја не познајем, али мислим да при њој није какве мане, због које бисмо се морали црвењети, а, Митре?

- Ја јој немам што замјерити, осим што бих волио да је повиша и угледнија. Шта ти велиш, Перо?

- Ја вељу: не мјери се чељад пећу, него памећу! нити ме брига каква је струка и образа!

•Њему мила, сваком од нас мила, као што је отац сто пута рекао.

Чеврља се грискао за усне, али како је Илија повлачио очима, а стари му намигивао, а види опет сви се загнали да исправе прву, исправи и он:

- Мало прије хтједох се нашалити да Марија наликује њекој својој тетки, што је удата у Мокро Поље, о којој се говори да је вјештица. Душе ми, ништа до то...

- Хвала богу, вазда ли си настран, као дјетиња здјелица! - рече отац. - Чудна ми приговора! А знаш ли ти коме си сличан? Но, нећу о томе. Јовица није рђав човјек иако је од зла јата, - он је баш бијела врана у томе јату. Прозваше га Пожмирепом зато што се измиче из сваке заваде, што није хупљив, насртљив и хвалиша, као остали му браственици. А часнији је тај надимак по Јовицу, него по њих што се диче како их народ крсти: Бакоч, Газибара, Чово,

Чекљанац и... јади их знали како још! С њим ћу се опријатељити, али осталијех се личим довијека! И тијем је све речено. Дакле, синко, сретно, да бог да!

- Сретно, да бог да! - повикаше и браћа. Илија одахну, веселост му изби на лицу, пак поче збуњен:

- Ја... ћаћа ... као вељу... овај, најбоље би било... а тако ми се чини, а ти како речеш... да се не одмиче...

- Добро, добро, добро, то ће се одмах трсити. Ти си се разумио с дјевојком? Јеси, велиш. Па лијепо, ја одох сјутра на углаву. Смјеста, а да како... ма куд си болан, нагао да лијегаш? Аја! нећемо да нам тако мине ова ноћ, нето, хајде, Чеврља, наточи велики врч да се мало гракне у здравље вјереника. Брзо! живо! весело! Чеврљина! А ви, Митре и Перо, огласите се, чоче! Де ону: "Кад се жени Сибињанин Јанко!" Ти, Митре, почимљи, а ти, Перо, потресуј! И-ха-ха! Камо она црваљика? - Узе пушку, искочи пред врата, па изметну: тан!

Гломот прикупи сусједи. Свако се од њих чудом зачуди кад разумјеше коју цуру Илија одабра; свако одмах помисли, као и домаћи: ово није чист посао! опчинила га, да што? - али нико не рече друго што, до: сретно да бог да!

Шпирак једнако граје и нагони да се пије. Вељи врч од трећине сића напунио се бјеше и испразнио по једном на двојицу. Чеврљина се у једној здравици клео да нико у Рибнику није тако пазио снаху, као што ће је он пазити. Пред зору и домаћин заплиташе језиком, те му пошљедња напитница бјеше: "Си... синко Иле, да' б'г ја цу-цу-цу-цу-цу... као твоје дијете до ... до год ... не!"

Пошто сунце отскочи, први уста Илија и сједи пред кућом. За њим изађе стари и посади се крај њега, не рекаваши ријечи. Обојици јако бучаше глава. У њеко доба отац заиска воде, те га син поли. По томе Илија обрија Шпирака, као вазда недјељом. По томе се Шпирак преобуче у светачно рухо и крену, а Илија пође за њим у стопе, чешкајући се по глави. Најпослије проговори Шпирак:

- Не мисли ни за што, него се врати, па хајде с браћом у цркву. А ја ако не стигнем на вријеме на ужину, не чекајте ме.

Баш кад је Шпирак био према Светоме Спасу заљуљаше се звона. Сунце је гријало са ведре плава неба, те се сјен црквени разлио по рудини, па се чини: по њој избио калац. По маслинику цвркућу врапци и звижде косови. Излетјела и по гдјекоја пчела; једна зукну крај уха Шпираку. Стари један бајам у њеком згону иза цркве, почео цвјетати. Еле, да зажмуриш би помислио: зенуло је прољеће! а оно усред зиме.

Шпирак се добро искрсти и гледаше у врх од опанка мичући уснама. Па се сагну да исправи врх - премда није требало, јер опанци бјеху нови, пак пође брже, па лакше, па брже, па лакше, обзирући се почешће, докле не доприје под мирине, иа крај Рибника, те бедемскијем хладом упуга се...

О, боже, је ли могуће! Шпирак уљеже у кућу гаталице Иване! Побожни Штирак, који не допушташе млађима ни да говоре пред њим о маштанијама, а он сад то чини.

Ивана - њека крупна чандрљока, страшило рибничкога народа - чешљаше се кад Лујетић уђе. Та обрљуга и не устаде на његов поздрав, но савијајући већ просиједи плетенице, омјери га косо и запита: "Шта је ново, дјевере?"

Он измуца рашта је дошао, а на то чу:

- То је ствар крупна, дјевере. Ни прстом маћи нећу, док не ставиш преда ме талијер, јер ја познајем добро вас тежаке. Док измамите ријеч: миле, лале, а послије се цењкате за плету!

Пошто врачара уграби крунаш, дохвати карте играчке, промијеша их, разасу их по столу, пак стаде погађати:

- Т'е, јест младић под њезином вољом, јест њезин притрунак, али се чувај, дјевере, да не развргнеш свадбу, јер би ти сину приспјело! Јеси ли разумио? Присјело би теби, јер би га оженио црном земљом!... Најпослије, ако га је опчинила, то је зато што га милује и биће срећан с њом до смрти. У томе, дјевере, није велике грјехоте, јер данашњи момци не даду се друкчије заоглавити...

Шпираку бучаше глава јаче кад би на улици. Није ни опазио како се многи чуђаху видећи одакле је изашао.

Мало се разабра кад стиже на домак Крњајићима. Опет чу ријечи: "Најпослије милује га и биће срећан с њом!" и то га мало разведри.

Доведоше Марију у полак месојеђа. Или'них сватова бијаше десетак, а њенијех пет и двије прикладне јенђе. Од цркве је невјеста ходила пошљедња уз дјевера Митра, коме је једва главом допирала мимо нас, а уза то бјеше стрма чела, шиљасте браде, а кад погледа чисто покоси црнијем очима. Додуше, имала је прегусту врану косу, мале бијеле руке и све остало бијаше смјерено, али ту жужицу Крњајића не ћаше узети ни пошљедњи надничар рибнички, ван да уз богату прђију. Женске се збиле у гомиле по раскршћима куд ће проћи сватови, те их посипљу бајамима и слаткијем бобицама, али би невјесту засуле камењем да могу. "Опчинила га, да што!" говораху дјевојке гласно, "јер, за муку божју, би ли се могао друкчије заљубити у њу!?" - "Валај, одавно, не гледасмо љепшега женика и згоднијих сватова уз наказнију невјесту!" додаваху мужатице. И свуд Марију праћаше један узвик: "Проклета вјештицо!" ...

Из димњака Лујетића куљаше густ дим. У обору врћаху се пецива. На улици играше коло и разлијегаше се пјесма:

Добро дошла, снахо наша.
Мироносице;
С тобом дошла свака срећа,
Мироносице...

Њека сусјетка изврну под глас:

На зло дошла снахо наша.
Мала вјештице...

- Аница која је водила коло, чу то, те ћуши по образу коницу. И ћаше се брука догодити, истога часа кад млада крочи преко прага, да паметнији не забашурише и притајаше ствар. Послије тога пир се није помутио до мрака. Шпирак је опет заплићао језиком у потоњим здравицама. Чеврља се опет заклињао како ће пазити снаху и - прође све у буци као но ти у тежачкој кући о свадби.

Невјеста је усталица, чиста, свагда присебна, покорна свекру и дјеверима. То признаваху сусједи, који су јој пратили сваки покрет и - што је претежније - то говораху: Шпирак, Митар и Перо. Ни Чеврља није порицао, али није радо говорио о њој, но кад би морао што рећи, рекао би само: "Па добра је!"

Откад му се брат ожени, Чеврља се измијенио. Кад год нема посла, он сврне к сестри, па сједи уза њу по читаве уре, замишљен, пуши а не проговара., једва ако се кад нашали са њезинијем синчићем. Аница се чудила томе. Дотле га је жељковала и често корила што је не полази, а сад ето не одмиче се искрај ње, али је сјетан, а не каже шта му је. Аници је тај мјезимац Шпираков био у сред срца, јер га је она њивила, те му бјеше мати и сестра. Најпослије, богме, отпетља Чеврља торбицу и изручи све што бјеше у њој.

- У нашу је кућу уљегла зла срећа! Ето шта ми је...

- Ама, брате, немој тако! - прекиде га Аница. - Сви се хвалите њом...

- Јест, јест, стара пјесма: погодна, ваљана, стеклица - тандара, мандара, а све је то ништа...

- Ма како ништа...

- Ништа, вељу ти, јер јој се не прима. Не можемо јој подносити погледа; не можемо разговарати откад је међу нама; не можемо дисати... њешто чудновато, што не умијем исказати, као да се кућа сужила и запушила са свијех страна, као да огањ тиња под нама. С работе не мили нам се под кров, а кад се већ окупимо, згледамо се као у чуду. Стари се не тужи, Митар не збори ништа, Перо мучи, али је сваком на лицу исписано како му је под кожом. Аја! ово не може трајати, - заврши Чеврља и шкргутну зубима.

- Бог с тобом, Симо! А Илија?

- А Илија као 'но ти опчињен! Прионула му душа уза њу. Кад није у послу, онда је уз њезину опрегљачу. Пиљи јој у оне клете очи... не може да се насити онога погледа, од којег сваки други бјежи. Па игра се с њом као с бебицом, тепа јој од мила и пред старијем, побио би се да јој ко ружну рекне, а њој би допустио да га натовари. Али неће тако трајати с нама, не! - и опет зашкрипа зубима.

По тада није већ доходио к Аници.

Првога дана бијеле недјеље око поноћи Марија јечаше у сну тако јако да разбуди све укућане осим свекра и мужа. Чеврља устане и затутњи шаком по перди њихове клијети, рекавши: - "Та умукни, занијемила завазда, бог дао!" Марија сједе на кревету и бризну плакати. Митру се ражали, те питаше да није бона. Невјеста не проговори, нити прекиде плач, докле се није разданило, те сви поустајаше, осим старога.

- Не знам што ми је - вели Шпирак - али не могу ни прстом копорнути, као да ми је њешто... буди бог с нама ... сву снагу исисало. Бићу прозебао, ето, него, хајте, ви дјецо, не дангубите, а ја ћу за вама кад узмогнем.

Сва три брата отидоше у Горње Поље да копају виноград, погнавши на двијема мазгама мотике, храну и поњаве, јер мишљаху ноћити тамо. Од Рибника до тијех баштина хоће се добру пјешаку више од уре. Задуго браћа ћутке иђаху, па Митар проби лед, почевши Илији причати како је млада цвиљела, а не зна. се зашто.

- Лако је погодити рашта! - одговори младожења. - Ова погрда Чеврља лупао је и рекао ружну ријеч, а она, као 'но ти женица мека образа, заплака се.

Перо се ухвати за те ријечи, пак се стаде - онако братски - подруживати Илији како му се пренемаже и бебуни откад се оженио. "Не вали ти већ ништа, него да натакнеш клобук, да научиш пркелати, па да се превијаш пред њом као прави растрижењак!... Женица мека образа! А што не речеш смјеста: Сињора! Бу ђорно! Пуклименти! - Пак још јој се поклони, ево овако!"...

На то сви прснуше у смијех и Илија исти. Лијепа љубав братска огрија их, као њекад, те синуше и отвори им се воља на шалу. Одавно веселији не бијаху, нити радије прионуше на свој мучни рад.

По ужини, баш легли под маслине, кад али доигра на коњу њеко момче из њихова сусјества вичући:

- Кући брзоте!... Умрије Шпирак!...

- Шта наопако? - Је ли те он послао? - Зар му је горе? - питају, што који.

- Стрина ме послала и поручила је да часа не часите!... Поп је већ био и наредио га с богом!...

Ту се већ није имало шта разабирати. Илија први окрочи мазгу, Митар за њим, Перо узјаха коња, те запрашише у све махове. Чеврља и дјетић трчаху за њима.

Затекоше Шпирака с воштаницом у руци. Крај њега Марија, поп и сусједи. Самртник бјеше занијемно, али још маличак у свијести. Гледао их је свијех редом, па издахну...

- Човјека може нестати у тренутку, то знамо, али здрава људина као што бјеше овај Шпирак не би прије свршио ван да од пушке, или од ножа! - рече топ крстећи се.

- Ми га звасмо старијем од мила, али он бијаше тек превалио педесету, - дода њеки сусјед. - Ето видите ни један му зуб не бјеше крњ, очи као у јастреба, а лице увијек румено. А, брате, копао је уза синове, могао је натоварити на машче педесет ока, могао је по цио дан ходити, - брате човјек у цвијету снаге, па ето на пречац!... Бого мој, што смо га на овом свијету...

Синови, Аница и Марија скаменили се, двоумећи: је ли сан или јава. Пошто се освијестише, Марија прва стаде се бусати шакама у главу, наричући: "Куку мени, грјешној!" Аница се онесвијести. Илија, Митар и Перо клекоше крај мрца. Чеврља се подбочи и стаде ходати по кући, вичући: - Ето, хаћа, јадни хаћа, - ето како ћеш цуцукати унуче!... Зла нам срећа, којој си се надао!... Као да. није... сам слутио!...

Чељад скочише да их поутјеше. Аница, премда бјеше изван себе од јада, разумјеше да би се могло и веће зло догодити, те се објеси Чеврљи о врат. Ђуро, муж јој, поможе, па наговорише Чеврљу до оде с њима, докле мину први болови.

Пошто се уреди што је најпрече било око покојника, посједаше укућани и извањци. Марија је једнако понављала оне три ријечи: - "Куку мени, грјешној!" - Знадијаху сви да не бијаше рјечита, али се свакоме чудно учиње што јој се језик не дријешу на друго што. А кад и извањци чуше како је прошле ноћи јечала и како је одмах затијем свекар изнемогао, онда сви разумјеше узрок смрти му. Нагађаху сви од које болести умрије, али се нико не усуди да искаже оно што свакоме бјеше јасно у глави, што свакоме бијаше наврх језика. Поњека баба

ланула би ријеч да јој нијесу пред очима чврсте шаке Илијине. Митар, сиромах, мучи се тешкијех мука, разводећи своје и туђе мисли са црне истине, пак заврши: - Хајте, људи, што дувате у вјетар! Као да није божја да човјек умре, као и да се роди!

Поп је сву ноћ читао јеванђеља. Чеврља се бјеше утажио крај браће. Аница тихо. нарицаше чело главе очине. Марија се бијаше склонила у клијет...

Како је било Лујетићима на уранку кад кретаху на посао, не чујући онај мили глас, коме бјеху обикли откад знадијаху за се! Круту истину завије сан, али се она живље прикаже одморену мозгу и јаче тишти срце на таште. Како им је било дању, како ноћу, то може знати онај ко је подносио таке јаде. Митар је соколио браћу. "Радимо и молимо се богу да вас не задеси друга каква ненадна!"

*

Али им усуд не даде предахнути.

Друге недјеље великога поста растурило зваћа на све момке опћине рибничке који бјеху напунили двадесету а не прешли двадесетчетврту годину да се морају скупити на ложи. И Митар Лујетић. бијаше међу тијема. Кад се млади народ скркнуо на тргу, опколише га солдати са свију страна, па онда претур, са великог прозора на судници, прочита како је ћесару потреба да и Далмација дава солдатију и како се он (ћесар) нада да ће Далматинци бити јунаци, као што су били од искона, и да ће му бити вјерни. Иза тога дозивало по имену младиће, па их голе голишате мјерило по тегу, по ширини и висини, па их узело готово свијех и казало им да ће сваки десет година служити свога господара и нагнало их да се закуну.

Отргнути Рибнику његову снагу која га је хранила!

По Рибнику жалост, као да је куга поморила што је најљепше у њему.

- Ми смо војници одвазда, а сад хоће да смо солдати, - говорило се.

Али то не помаже.

На крстопоклону недјељу, пред подне, слеже се по обали готово сав рибнички народ и из околних села, те у силној граји и вардањи двојило се оно што бјеше "за цара" и укрца се на "вапоре".

Митар се изгрли и ижљуби с Илијом, с Пером, и с Маријом, пак узе на страну Чеврљу, те му је нешто за дуго причао, размахујући рукама; па га цјелива два пута у образе и истрча уза штицу, не обзирући се...

*

Лујетићи работаху боље и сложније него дотле, јер у труду тражаху утјехе. Ко их је гледао у послу, не знајући какве ране на срцу носе, ћаше им завидјети. Само Илија бијаше јако блијед. С почетка браћа не опазише то, али како се Илији не поврати румен у лице, почеше страховати и наговарати га да се лијечи. Али се Илија не да осолити. "Натрунио сам желудац, друго ми не вали." Ради, отимље се, но не може скрити да свакога дана губи снагу. Па стаде кашљувати, па кашљати и изкривати сукрвицу. Једнога јутра освану му крај кревета локвица чисте крви. Тада се и он препаде и зарече да ће се видати, али кад дође љекар, Илија

му обрну плећа, нити хтједе проговорити, нити попити што му се нудило. Сјутрадан се диже и отиде на баштину, гдје се преснијети усред работе; није могао ни рукама ни ногама, а дахће као пиле у шаџи. Понијеше га дома. Лежао је два-три дана, па опет устаде, и поче зврљати по вароши. Народ се чуди гледајући мртваца гдје ходи. Ко га не бјеше подавно гледао, не могаше га већ познати. Више од једног чуо је несретник иза леђа гдје питају:

- Ама, бога ти, је ли ово Илија Лујетић! Шта би томе човјеку те ишчиље тако брзо?

Али се младожења узјогунио, те свакога дана бивао упорнији. Још браћа подношаху сваке јаде од њега: бреца, псује без икаква разлога, приговара им за свашто, тражи врх одабрана јела поједак, све му је криво, ништа му се не свиђа. Аницу не трпи на очи - само је Марији подложен, више но дијете мајци...

Тако је трајало до Цвијети, а тога дана леже логом.

Оно ријечи што му преоста уложи да преклиње браћу нека му пазе удовицу; нека живи на његову дијелу, ако се не преуда. То је много пута поновио, пак, за бољу тврђу, дозвољава биљежника да му пошљедњу вољу запише...

На велики четвртак, кад се раздвајаше ноћ од дана, растави се и он завазда од своје Марије.

*

Нека замисли ко може како би у кући Лујетића!

Колико је тежачкога народа у Рибнику не оста душе која искрено не пожали несретну кућу. Није, брате, шала, у девет недјеља три гроба испод једнога крова - јер у оно вријеме говораху да је солдат живи гроб. А каква три човјека нестане! Сав народ, као из једнога грла рече да то не може бити од божје. Свјетина загуши кућу, обор, вртове - много их више него о свадби. Кукњава се разлијегала, како одавно није, а у тој страшној дерњави Аничин је глас продирао мимо остале.

Пред подне дође поп, који, премда уморан од дугачке службе црквене, што се врши тога дана, поче од своје воље читати света јеванђеља над покојником. У реду је било да се свак савлада, те и Аница умукну за неколико, али не мога одољети, него помрси ријечи божје својим нарицањем. Старог свештеника облише сузе, но не прекиде, и тако се помијешаше ријечи што. тјеше са ријечима жалосна срца.

Удовица се не чу жива. Расплетена, блиједа, савила се у гуку иза врата и забленула се у пламичак од воштанице над Илијом.

Многи помислише да је изашла из свијести.

Кад поп доприје до главе седме јеванђеља по Матеју и изрече: "Јер каквијем судом судите, онаквијем ће вам судити; и каковом мјером мјерите, онако ће вам се мјерити", скочи Марија као поамна, као да је њека сила одиже, те потече к мртвоме вичући:

- Куку мени грјешној!...

Аница устукну, удари се у груди, па забугари:

Куку нама а не теби!...
Аох, Иле, не просто ти
Што ископа кућу нашу,
Што доведе проклетницу!...

Како што муња из облака блијесне, сину нож у Чеврљиној руци и забодје се Марији у њедра - и она се 'стровали мртва врху војна, а њега људи савладаше да не уложи на себе. (Предадоше га суду, а суд га оправи у истарску тамницу да робује дванаест година.)

А на велики дан у зору, кад на Спасовој цркви звона заславише а народ запоја: "Воскресеније твоје, Христе", сјеђаше Перо Лујетић сам пред пустом својом кућом и плакаше горко.

Пошљедњи витезови

I

У срцу града Х налази се Улица светога Фране, гдје су нанизани властеоски опустјели дворови, међу којима је најзнатнији онај племенитијех М-вића. Тај двор је крпеж од неједнаких грађевина, зиданијех у различита времена.

Гледаоцу с улице пред очима је, у тамној зидини, над високим вратима, исклесан овакав грб: окруњена аждаха исплазила језичину, пропела се на задње ноге, а у предњој шапи држи го мач. С обје стране те зидине стрше висока здања. Десно је крило прави двор, сав од тесана камења, на два пода са сведенијем прозорима. Лијево крило бијаше њекад тврда кула; с временом се пушкарице раширише у неједнаке четвртасте прозоре, али ни данас, за три копља висине, нема на њој никаква отвора. Та два здања бијашу везана двама беденима. Беден састраг претвори се у ониску кућу, намијењену слугама, а онај до улице утаћи се и поста прости оборски зид, држећи на својим грудима, кроза дуго вријеме, поменуто страшну аждаху, то витешко обиљежје М-вића, које они донесоше у XII вијеку, кад побјегоше из Босне у Приморје.

Прије не много година, свакога дана у зору, кад звона огласе поздрав Богородици, њеко би отворио гвоздене капке двају прозора у приземној соби, пак протурио главу изван. Бјеше то повелика глава, облијех образа, сијеријех очију, права носа, подрезанијех просиједијех бркова, покривена црвеном капицом. Она почиваше на задриглу врату, овај на здепану труп, труп на кратким ногама, а све одјевено у тежачкој приморској ношњи. На први поглед могло се познати да је тај чово господско старогонче, од онијех што су више сматрани као укућани него као слуге, што говоре: "ми" "наша кућа", "наше имање", што смију обрецнути се на господара, а, борме, његову дјецу могу поњекад и ошинути. Тај шишко, пошто би се провјетрио, савио би душек, на коме је преноћио, и изнио га кроза врата. Сад се са улице једнијем погледом могла прегледати прилично тространа соба. На стијени, према прозорима, чкиљаше пламичак у сребрном кандиоцу, пред разапетијем Исусом. С десне стране Господа нашега осмјејиваше се добродушни лик Пија IX-ога, а с лијеве ћесара Франа Јосипа. Под њима старински диван; пред њим велик писаћи сто, покривен зеленом свитом, поштрцаном пјегама од црнила; наоколо дрвене клупе, а над њима високе полице пуне снопова артије; у једноме углу гвозден ковчег са три катанца, и врху њега њеколико комада старинскога оружја: цеврдан, два мача, чит малијех пушака са великим позлаћеним јабукама; с обје стране оружнице по једна света прилика на платну, свети Фране и Доминик.

Након четврт часа, отприлике, слуга би опет затворио прозоре, пак, отворивши тешка оборска врата, изашао на улицу, држећи запаљен фењер. Нека је напољу сасвијем видно, рецимо љетњега дана, пред сунчани огранак, слуга ипак излази са запаљеним фењером,

кашље, зијеха, протеже се, тјера псе и мачке, што забасају том тијесном улицом, разговара се с "факинима", што туда наиђу. То трајаше њекад дуже, њекад краће, али свакако докле се не отвори прозор на првome поду двора и не промоли једна глава, завијена бијелом крпом.

- И-хан! - викне глава, изговарајући ту ријеч ето тако, у два слога.

- Готово, шјор! - одазове се слуга, скинувши капу.

То име "И-хан" није наше, нити у цијелом Приморју - вјерујте! - бјеше чељадета које га ношаше, осим тога слуге. Како оно постаде и зашто приону дебелку, нажалост, поред света нашег савјесног истраживања, не могосмо дознати.

Кад би И-хан чуо тешке кораке низа камене степенице иза зидине, тада би опет скинуо капу. Домало ступи на праг људина широких плећа, у црној закопчаној хаљини, са високим клобуком ка глави и тољагом у руци. Томе крупном господину могоше бити преко педесет година. Он ћаше, прекрстив се, мицати отромбољеним обријаним уснама, оставши укрупњен толико времена, колико је доста да га човјек утуви: орловски нос, лице широко, крупне јабучице, очи плаве, избуљене, густе обрве састављене. Замисли да је још бркат, па му мјеште лацманског клобука натакни кацигу, мјеште меке црне хаљине покри му груди тешким оклопом, утури му у десницу високо копље, о лијевој му бедри припаши мач, нека јоште мјесто гаћа навуче плетене хлаче, а мјесто цреваља жуте чизме обује, - онда, брате, ето ти праве слике и прилике једнога од његовијех предака, који је живио у доба Кулина бана, у Босни поносној. Витез тај, горе у дворници, одвоји се од платна, изађе из златнога оквира, па сад полазећи к бану на вијеће, или, можебити, на крваву крајину, препоручује се богу на своме кућном прагу! - Хоћеш ли другу слику? Натакни му самур-калпак, обуци му зелену доламу са златнијем китама, припаши му љуту димишћу, а о раме објеси танку латинку, баци га у седло помамну дорину, ето ти друга Смиљанића, Јанковића, Мочивуне, Накића, Шупуковића и осталијех наших славнијех сердара, који гоњаху кроза Котаре Танковић Османа, Талу Будалину, Удбињане и остале крајишнике. Тако ће тај човјек наликовати својим старима из Средњега вијека. Али овако какав је сад, у половини деветнаестог вијека, у лацманској ношњи, са "варићаком" на глави, то је прости шјор Иле М-ковић, *девети* Иле у своме племену, и претпоследњи огранак "од гране од добра коријена", како се обично каже у старинским: повељама. Како се он често поносио са осам имењака своје лозе, то га иза леђа зваху: "девети" или "девети у плугу".

- Хајдемо, И-хан! - рекне племић.

Старогонче крене побрже, па на њеким вратима повуче за конопац, а на то испане други слуга са фењером и за -њим измиголи њека ситна, погурена госпођа, необично дугих образа.

- Добро јутро, контеша! - назове девети.

- Добро јутро, конте! - одговори баба и пођу даље.

Често су спомињали давно, срећније вријеме, кад имађаху до десетак другова своје врсте у томе јутрењем походу, а сад спала књига на два слова, претекоше само двије жижке да навјешћују полазак госпоштине к раној миси!

За њима пристане гдекоја баба грађанскога реда, гдјекоји старији умировљени чиновник и старије слушкиње.

Конте, веома побожно, преклечи малу мису у старинскоме манастиру, гдје лежи, дајбуди, педесет костура његовијех предака, гдје има олтара и икона и драгоцјенијех утвари, што они приложише.

Послије службе, истијем редом, врате се њих двоје. И–хан опет отвори прозоре на приземној соби. Девети, пошто посрче каву у кући, изађе на улицу, те стане одмјеренијем корацима шетати од једнога краја до другога испред двора.

Ђачићи, водарице, факини, старији тежаци из заграђа, пролазећи туда, држе се друге стране улице и већина њих поздравља Деветога. Наиђе и старијих попова, чиновника, и од тијех ће готово сваки се уставити да га пита за здравље, да га понуди дуваном за нос. Деси се, бора ми, и друкчије. Деси се да том улицом хита какво бијесно момче тежачко, пак се мимогред навлаш очеше о старога. Други опет гони натоварено магаре, па ће га ошинути дерући се: - "Ћуш! Што си се узлијенио као девети у плугу! Ар! Арја амо!" - Девети није простран човјек, нити је спор на језику, те смјеста тијем безочницима помилује оца и мајку, а безочници њему истијем начином опомену све његове старе, чак до времена Кулина бана.

Те ружне појаве бијаху ријетке, али свакога у бога јутра догађало се њешто, што је конта куд и камо више љутило од тијех простачких увриједа. Ено улицом нема живе душе, а ипак конте стао и срдито бобоњи у себи и куцка тољагом по калдрми. Шта је? Ено доље чак у дну улице витлају се густе колути дима око главе једног високог господина, који се баш момачким корацима примиче. Мораш се зачудити његовој младеначкој живолазности, кад га, из ближе посматраш, јер је тај дугоња вршњак контов. Риђи му брк, без и једне сиједе, лијепо доликује његовом сухом мушком лицу, али борови око усана и на челу, као и прогрушана коса, одавају му вијек. Поглед му је поуздан, али у исто вријеме тај поглед казује да га се ништа не тиче. То је конте Славо Д., такођер " од гране од добра коријена", барабар са М–вићем. Славо је био часник у ћесарској војсци. У Мађарској буни, 48-ме године, допадне тешке ране, те је морао оставити службу. Живио је приличнијем дохотком свога имања и мировином. Од рода је имао само двије старе тетке које с њим живљаху у староме двору. Славо је под својим кровом ноћивао, сврћао на објед и вечеру, а све остало вријеме проводио у кавани и шетњи, не вадећи из уста готово никада цигаре. У цркву је ходио само недјељом и о вељим годовима. Био је човјек јуначан, искрен, од ријечи, милостива срца, неотесан и охол, поштован од свакога.

Кад се Славо примаче, Девети избуљи своје орлујске очи пут њега, као да га ћаше прождријети, али војник прође, презирно прчећи усне. - Поглед Деветога као да говораше: "Што ти мене не поздрављаш, ти скитачу један?" А одговор Славов као да бјеше: "И ти си ми њеки властелин! Пи!" - И то је бивало десет година, свакога јутра, кад не бијаше кише. Додуше, кад се Славо вратио с војне није се тако понашао према своме другу из дјетињства, али, наскоро затијем, стаде му сваким начином показивати да га презире. И то не би због какве заваде међу њима. Славо пак не говораше пред другима о Деветом ни бијеле, ни црне.

Девети чепукаше горе доље, гледајући у часовник, буљећи на ону страну откуда изађе Славо. Чим пак назрије једнога, двојицу, тројицу, гомилу острвљана, он уђе у приземну собу, сједне на диван, натакне црну капицу и почне пребирати бројанице.

Јер не може бити да острвљани мимоиђу стари двор М–вића. Њима је Улица св. Фране само пут к њему, у свако доба године, и онда кад није вријеме јематви, кад се не треба јављати господину због дохотка. Кад се искрцају са својих бродова, људи и жене са различитијех крајева, зауставе се на обали, погледају се бојажљиво и шчињају се једно од другога, докле се гомила не разнови. Тада се једни разиђу којекуда за својим послом, а други сви, лагано и

ћутке, навру к Улици св. Фране. Међу се тешко да завргну разговор, осим испрекиданијех питања и одговора.

Али вриједи мотрити обла, добродушна лица наших острвљана кад већ стигну пред двор! Надање, страх, притајана срџба, чак и очајање - сва та осјећања избију. Не прође много времена, а кроза отворене. прозоре чују се оваки разговори:

- Шјор конте! Ја сам дужан двиста главнога, а сам платал лани добит; сад ви кажете да је наресло главно! По бога, как може нарести!?

- Чујеш ти! - одговара крупнијем гласом Девети. Готово увијек почињаше говор са: "чујеш ти": - Кад већ мислиш да сам те занио, а ти, брате, иди у суд... Не-не-не-не! нећу више ријечи, него иди у суд. Али ћеш се почешати, ја ти дајем ријеч! Ни дана те већ нећу чекати!...

- Ја, по Језуса., нимам сад добити! - вели други. - Нимам, да ме закојеш! Него вас молим, ка' ча се моли ови распети, да ме причекате, доколе ми син пошаје...

- Умукни, бештијо! - издере се конте. - Зар се људи моле као Исус! Опрости, боже! - Конте би устао, скинуо црну капицу, и прекрстио се побожно.

- Ма вас молим ка' краја нашег да ме притрпите, јербо ће ми син послати пинези из Омерике.

- Чујеш ти, не бих ти вјеровао да сад издишеш, јер си ме преварио два пута с твојим сином из Омерике. Излази!

- Ча ћу несритна, слабишна, удова, ако се не смилујеш! - нариче њека жена.

- А што ћу ти, моја драга! Бјеше се пружити колико се можеш покрити. Жао ми те, али ти не могу помоћи...

- Как не мореш, конте свитли, кад...

- Оразуми се, жено, не могу ти ништа, јер су карте отишле даље, својим путем. Не могу ја сада суду наредити да обустави заплијену. Иди, добра жено, иди!

Поњекад се могло чути и оваких говора:

- По светога Франу, ком си завитан, дошло ми је да - да - да. Ах! баш нимаш душе...

Други: - Убит' ћу се, вирујте, конте, утопит' ћу се: ако вам ни жал мене, смилујте се мојим сиротама!

Трећи: - По све свете, ча их је на небесих, узет' ћу абоката, тират' ћу до губернадура, до министар', до краја, до јавла у паклу, потрошит' ћу све ча иман, али неће бит' на твоју!...

Али је Девети добро познавао свој народ; знао је да му се не треба бојати њиховијех пријетња, те му је могло бити да слијеже раменима и да их изгони.

Једном само имао је крупна посла са њеким тежаком из заграђа, коме такође чуднијем начином нарасла бјеше главница дуга. Послије залудне молбе, тежак измахне ножем и би га пробуразио био да И-хан хитро не остави његову руку. Отада не хтје више зајимати новац жустрим Приморцима и "Власима" крвопијама, нето је тровао душе острвљанима!

Често је бивала така налога да се дужници не могаху смјестити у соби, него их је И–хан пропуштао редом. У тијем приликама помагаше Деветом њеки пискарало, који се увијек шуњао око двора, а И–хан отвараше гвоздени ковчег, смјештајући претежније исправе и вадећи новац.

Ето у какву се звијерку преобрази витез из времена Кулина бана, сердар из друштва Јанковића!

И ето зашто је племић Славо Д. из дна душе презирао племића Ила IX-ога М–вића.

II

Онијех година кад Принцип пропаде, те Французи, освојивши Приморје, уведоше нове уредбе и дадоше народу више слободе, настаде сеоба бескућника у приморске градове.

Било их је отсвуда и у свакој ношњи: са босанске и хрватске границе, из планина и забитнијех мјеста, у пеленгаћама са пошом око главе, у беневрецима и раздрљенијех груди, понајвише млади и одлучни људи. Једни се уписаху у пандуре, други се најмише, а већина их живљаше с дана на дан, криомчарењем и крађом.

Међу тијема бјеше дошао у X њеки Тодор Булин, човјек жуте длаке, кратка трупа, дугих ногу, пјегава лица. По кроју хаљина као да бјеше од Врљике, али бог сами зна његово право поријекло и завичај, његову прошлост, његово право име.

Тодор се најми код попа у заграђу, и угоди му. Поп му буде проводација, те га, послије једне године, ожени с једном удовицом. Та се добросретњица зваше Ика. Она имадијаше повелик врт под својом кућицом, на коме је гајила поврће, те продавала на тргу. Уљез Тодор - кога из шале прозваше Тодор Икин - послуживаше и даље попа. То је трајало јоште годину, кад једне зимске ноћи њеки зликовци навале на кућу попову, њега ране и све му понесу.

Дуго се не могаху ући у траг зликовцима. Најпосле један би ухваћен и тај им ода да им је Тодор био вођ. Тодор допаде тамнице, али послије десет година изађе здрав и угојен, као из манастира. Тада се скраси код куће. Обрађивао је врт и наимао се код имућнијих тежака. Него у доколици, отиснуо би се по околини и крао стоку, док једном освану мртав под туђом стојницом; зрно му је размрскало главу.

Остаде Ика са три сина. Најстарији Илија уврже се на оца - скитач чисте крви. Два млађа Јаков и Периша бијаху добри момчићи, радише и штедише, а с Илијом растијаше свако зло. Тако је трајало за колико је Ика старала. Јаков и Периша раде као црви, понашају се као девојке, пазе мајку, а Илија се кланча по улицама, краде кућу, свађа се и опија.

Периша и Јаков бјежаху од својих вршњака од страха да их не коре братом. Најтеже им је било свечаником кад по заграђу узавру пјесме, кад њихови другови гомилама пролазе улицама, гдје је дјевојака, а њих два, као њеки одвојеници, гину од чаме пред кућом. Јер која би дјевојка с њима гледала, иако бијаху прикладни момчићи? Та присјело би јој одмах од другарица, тој снаси Илије Булине.

Најпосле Периша и Јаков отјерају Илију из куће.

Он се приби код неког конопљара као помоћник, - посао веома лак, јер нема шта друго до да окреће велики точак. Ту је издржао пуну недјељу дана, пак поста дерач у клаоници, пак

рибар, пак факин, и све тако на измјену, одмарајући се често у шљепићу, докле се једном не разболи смртно на улици.

Тада га браћа ноћу пренијеше у кућу. Док је он у тлапњи булазнио којешта, тужна Ика нарицаше, а у потоњу поче да се тјеши:

- Зло је при њему рођено, као и покојноме оцу! У крви им је тако. Ви сте се уметнули на ујчевину, богу да је хвала! Али, видите, могао би се поправити, ако преболи.

- Да бог да! - говоре браћа.

- Може, може, бива тога... Памтите ли покојнога Вујана? Је ли да је био красан човјек? Јест, али у младости не бјеше ни мало бољи од нашега Илије. Мати му немаше до њега јединца, па опет јој дође да га прегори, јер отиде босонога Госпи на Врхпоље и рече: "Госпе моја, или учини да се поправи, или га узми к себи!" Кад се јадница врати кући, затече Вујана смртно рањена; у завади, један га сусјед удари ножем у слабине. Али, преко надања, оста жив и поста миран као јагње и окући се, еле, прави човјек.

- Видите - настави послјије дужег мучања - гријешна ти сам, и ја сам намишљала да учиним завјет, исто као мати Вујанова, а ово се одазивље!... Тешко мајци кад до тога дође!

Браћа се заплакаше.

Болест не савлада Или'ну тврду грађу. У дугом опорављању имао је понуда, које су куповане биле знојем његове браће. То га дирну те, кад му се снага поврати, поче радити уза њих, сврћући помало странпутице, колико се могло подносити...

Једне недјеље бијаше Ика сама у кући кад Илија утрча без душе и закрачуна врата изнутра.

- Што је? - тек изговори стара, а с улице засуше бубуљи у врата. Диже се граја:

Отвори!... Дај нам га у руке, или ћемо ти разорити кућу над главом! - вичу њеколицина, гађајући непрестано.

- Немојте, браћо, ради бога! - стаде преклињати стара, па да их умоли, ошкрину врата. У исти мах згоди је камен у груди, те паде наузнак, као свијећа.

Људи смућени због нехотична зла дјела, побјегоше.

Ика умрије сјутрадан.

Опћински стражари ухватише Илију.

Десетак дана после тога, пуче глас да опћина отправља тројицу у војску.

У оно доба Далмација не даваше војине, али су опћине силом шиљале зле људе.

Слеже се силан свијет на обалу да види Илију и његова два друга, сва три у пратњи стражара, како ће се укрцати.

Свак им пожели: сретан пут без повратка!

III

У по јутра изађе из контова двора њека омалена једра жена, са свиленијем рупцем укрштенијем на грудима, и силнијем, златнијем прстењем на прстима, носећи у једној руци здјелу јухе, а у другој, на кружићу, крижака лимуна и наранче. Жена опрезно уђе у писарницу, те поклонив се малко, стави јуху пред Деветога.

- Добро јутро, шјора Гарофола! - поздрављају је острвљани. - Здраво уранили!

- Здраво, јуди! - отпоздрави им земљакиња, па одмах настави носећи кружић натраг:

- Хајдемо, И-хан, млуоди је веј горик.

И-хан пође за њом.

- Пи-пи-пи! муој Роро! - ваби Гарофола пењући се опет с натегом уза степенице, којима готово захваћа дужину својим широким крстима. - Пи-пи-пи, муој Ророн! Он јеште спи! Лак, полак, куонте млуоди, нимоте га оштро будит'!

Та шјора Гарофола прије тридесет година уђе у двор као дојкиња, па оста као слушкиња и сврши као управитељка, која је и И-хану запредала. По граду бјеше находа и нахоткиња, које народ прозва Контићи и Контићке. Говорило се да је њих Гарофола науточ помагала и кућила.

Кад би стари посркао јуху, изашао би у обор, а за њим писар и сељаци. Стари би дигао главу пут прозора њекадашње куле, а то би и остали учинили. Сад би И-хан и Гарофола отварали прозоре и износили на сунце мноштво птица у крлеткама, па онда два ћука на тојагама, јејине, крагује, грлице и једнога орлића, а свега тога пернатог народа стане цвркутање, гукање, ћукање и кликтање, да би та граја проглушила и глуха.

И-хан хитро сипље просо, улијева воду и чисти тамнице заробљеницима, а Гарофола им само тепа редом, држећи једнако оне кришке у руци.

Па онда се отвори крајни прозор и укаже се висок човјек, од тридесет година, танак као трска, ћелав, крезуб, црвенијех јабучица, као да их бјеше омастио, риђа четкаста брка, ситнијех и модријех очију.

- Добро утро, куонте млуоди! - вичу острвљани.

- Добро јутро! - поздравља писар.

- Добро јутро, папе! - вели јединац, нашљедник конта Ила IX-ога, конте Иле X-ти, пак изнесе једног старог оперутаног папагаја.

Сад допадне Гарофола, па њих двоје стану чистити крмеље птици, мажући јој преостала пера ракијом. Девети пажљиво мотри; најпосле подвикне:

- Бон ђорно, Роро, бон ђорно!

- Одговори папи! - соколи га Десети.

- Јави се Рорићу муој! - додаје Гарофола и обоје голицају Ронрона, а он треска ћелавом главицом, као да му се тешко сјетити како треба отпоздравити. Најпосле закријешти: "Бон орно онтеее!"

Ето ти сад весела свијема. Ако је стари добре воље, стане први причати како је Ронрон у младости био оштроум. За њим казују то исто Десети, И-хан и Гарофола. Ова често говораше:

- Ја вам кажем да је грихота, боже прости, чак ни кршћен, ех кад је бил млуод, имал је више памети него млоги кршћени!

А вирујемо, шјора Гарофола! - одговори који лукавац, да се препоручи могућој слушкињи.

- Вирујемо, зач не! Ето господске тице малехне, малехне, па говоре више јазик', по нашки по талијански, по тудешки, а наша дица од пет лит' не знају толико рич' по матерјем!

Ако би Девети преплео прсте и стао обртати палац око палца, то бјеше знак да се присјетио нешто важно забиљежити у каквој погодби, а пошто не могаше бити у писарници без слуге, то би викнуо, прије него уђе:

- Хајде, И-хан!

Девети још чека: хода и хода, пак ће планути:

- И-хан! Иле! Корпо дела воштра мадона...

Боже ми опрости! Чујеш ти магарчино, да толико дангубиш, када ти се каже да има посла, а?

- Као да сам ја крив, шјор! Као да је мени баш мило хранити тичурине!

- Доста сад! - викне Девети и прстима смрска кожу на челу да прикупи сву памет, из које ће исциједити неку реченицу. Али је бивало дана кад ту свету тишину побрка Ронрон. Накљукан и разгријан на сунцу, стари брбљов стане се дерати из свега мозга, мијешајући изреке што му преосташе у мозгу: - Адијооо! Мала били мало! Ком-па-њи марш! Ајнс! Цвај!

Тада би Девети помаман:

- Иле! Корпо дела!... Заврнућу му вратом, ако га намах не уклониш!

И, - хан би се тад подмукло смјешкао, јер му веома гођаше кад би се господар стога љутио. Али, усред тога, ако господар, казујући у перо, нехотице изостави какав важан увјет, И-хан, једнако срдит, напоменуће то, онако сурово. Тада Девети устане, ухвати га за пуце на кружату и гледајући га милостиво потапшаће га по рамену. Тијем је међу њима мир учињен.

Прије него се сврши посао, Десети сиђе и укочањи се на прагу, звјерајући очицама.

- Папе, ја ћу мало изаћи!

Свагда се мораше јавити.

Ако је оцу до разговора, задржаће сина малко - увијек на прагу - тужећи му се на зла времена, на зле дужнике, на своје меко срце, због којег ће најпослије пропасти. Ако није вољан, тада само одмахне главом, али ће свагда додати:

- Чујеш ти, немој се састајати с *онијем*!

- Бо-бо-же сачувај! папе мој! Ај^бо-бо, не-не-не! - ушептрљи се Десети, црвенећи на сав мах. Тако је тепао, чим се мало узнемири, а црвенио је стога што је лагао, јер се с *онијем*, с контом Славом, најрадије дружио у кавани.

Десети граби својим дугим крацима, а при томе му главица једнако игра, баш као у птице кад скакуће. Улица издушује на растоку других улица, пред љекарницу "Код спаситеља".

У тој љекарници бивало је увијек пет-шест доконе господе на посијелу. Главни бијаху: један гојазни каноник властелин, један стари богати љекар, један богати скоројевић, који мишљаше да не би могао живјети два дана без љекова, и један шаљивац, за кога се не знадијаше чим живи, али се знало да добро живи.

Њима је Десети добро дошао, баш као поручен. Ако би он хтио да их мимоиђе, тада је доста да њеки испане преда њ.

Чим уђе, прихвати га као да га не видјеше бог зна откада.

- О, ооо, каро, карисимо мио! - виче кроз нос каноник.

- Ма гдје си ти, човјече, а? Јеси ли опет болестан? - пита љекар.

- А ти не знаш шта је нова? - запитаће шаљивац.

- Не-не-не! Шта? Шта? - убрза Десети.

- Е, шта, мој брајко! само слушај! - И стану измишљати којешта, да га заплаше, на пр. по граду се кланча бијесан пас; утекао је из тамнице страхан разбојник, којег ће хау осудити на вјешала; тежаци! се побунили против господе, због дохотка.

Десети блиједи и зној га спопада, не сумњајући да је све истина што чује, иако су га сличнијем бајкама препадали готово свакога јутра. Пошто се насите, пусте га, а он крене дугом улицом, обилазећи псе и оружане људе, које удеси. Још му је претрпјети пецкања и досјетке омладине свакојег сталеза - од пролазника, из дућана и радионица - безобразно намигивање младијех простијих жена, што та највише љућаше, па га ето у велику кавану.

Ту затече раднијем даном неколико часника који одвојено сјеђаху, неколико ислуженијех чиновника и међу њима Слава Д. Десети веома учтиво поздравља свакога, Слава особито, који му увијек, без ријечи, пружи два прста десне руке, пак устане и приђе биљару.

Десети бијаше врло добар играч. С њиме се мало који у граду могаше мјерити, осим Слава, али га сваки могаше добити, само нека га збуни, нека му рекне на пр.: "Не броји вам се тај уда рац, јер сте повукли штапом!" Или "Откуда имате петнаест? Само дванаест, господине!" Толико бјеше доста да Десети изгуби. Славо то није чинио; шта више, он не допушташе да га задиркују.

Пред подне изађе и стари каматник, праћен својим дужницима, те се упути к манастиру. И-хан затвори прозоре и стане шетати испред двора. Девети, опростивши се с острвљанима, прихвати свога старога пријатеља гвардијана фра Винценца, њекога дебелог Талијанца, кога народ прозва фра Бачвом. Њих двојица споријем корацима, устављајући се у препирци свакога трена, пређу обалу, заоколе иза саборне цркве на трг, гдје је велика кавана и гдје им се придружи Десети. Одатле ће дугом улицом, која свршује код поменуте љекарнице. Та шетња траје добар час. Каматник стриже очима на све стране, неће ли угледати кога дужника, којег треба опоменути, а у исто вријеме пажљиво слуша од ученог пријатеља што је о чему рекао свети Аугустин, или свети Тома Аквински, или који признати свјетски мудрац.

И-хан приђе ка духовнику и пољуби га у руку, пак уђе у двор, за господарима, закрачунавши оборска врата.

Са каменијех степеница улази се у висок тријем, гдје је строп дрвен, а под сложен од ситнијех камичака неједнаке боје, гладак сав као једна мраморна плоча. Петера су врата дуж тријема, врата висока, 'двокрилна, од мрка дрвета, сва испуњена прелијепијем резбаријама. Кроза средња уђе се у пространу дворницу, гдје је под и строп као и у тријему, по стијенама голема млетачка огледала и слике старијех М-вића и провидура, опточене златнијем оквирима. Наоколо су широке столице, постављене зеленом свилом. Из те дворнице, кроз омања врата, улазак је у четири собе, такође испуњене старинским раскошнијем покућанством.

Са дна тријема воде степенице на горњи бој, куд сада кренуше сва тројица. И горе је слична подјела, само што дворницу замјењује ручаоница, а собе су мање, те их је више. Гарофола је поставила на пространом столу за четворицу и она се забављала са Ронроном, којег свакога дана кад се руча и вечера пренесу ту из куле. Девети сједи у зачеље, Десети њему с десне, према овоме Гарофола, а И-хан мало даље, одвојен. Њека стара испијена кухарица, црвена носа, одјевена полак тежачки полак варошки, доноси јуху. У повратку не може ни она на ино а да не рекне коју љубазну обожаваној птици.

Докле они једу, дед' да чујете углавном што је запамтио славни Ронрон.

Послије Девевога, папагај бијаше најстарији укућанин у двору М-вића. Он је гледао јединога конта Илу девевога као младића пуста и богата, У доба Француза, кад се прекидао закон, који дотле бјеше напосе за властелу, а напосе за пучане и кметиће. Ронрон је запамтио сватове Девевога и питан је био из руку контеше Матилде, одиве племенитијех Д-ћа, бијесне и прелијепе властелинке. Ронрон бјеше свједок прве љубави потоње мрзости, између Девевога и Матилде. Ронрон једини могаше поуздано знати бјеше ли истина што се по граду говорило... Њеки млади пуковник бјеше чести гост у двору, иако незван. Најпослије Ронрон запази кад једне зоре зацилика у великој спаваћој соби, на првоме поду, мали Десети, а истога дана пред вече испусти душу Матилда. И тако не би суђено ни матери да се нагледа дјетета, ни пуковнику да му кумује, како бјеше обрекао.

Ронрон бјеше велика разбибрига млађаном властелинчићу, који се отхрани више лијековима. него Гарофолинијем млијеком.

Кад је Десети по годинама могао изучити малу школу, тада му отац најми "мештра" Лују, ислуженог учитеља. На већој муци бјеше сада Лујо са болешљивијем племићем, него њекад са 50-60 живозазнијех тежачића. С овијема је, додуше, морао бити по цио дан, ал' је бар царевао над њима: један клечи на пилцима, други дуби на једној нози, трећег разапео, овоме испрашио тур, ономе длане, - често, борме, спопани "божји потребач" те млати њим

лијево и десно, по главама и труповима! Тако је бивало двадесет година, са гомилама ђаволића, а сад пред једнијем... поста мањи од макова зрна! Њему Лујо тепа, тобож од милоште. Само кад се племенити ђак сасвијем проневаљали - рецимо кад иглом боцне мештра у стегно - тада Лујо скочи и... шмркне духана два пута више него обично, пак ће озбиљно:

- Молим, шјор конте, да никада већ то не учините! Сад слушајте: бе, а, ба; бе, о, бо...

- Шта је Ронрону, шјор мештре? Што се врпољи? Да му није уш под крилом? - прекада га дијете.

Лујо лагано растегне крило папагајево, те издрељивши очи кроза зеленкасте наочари, тражи зарезнике. Затијем, ред бијаше позабавити се канаринком Мими и јединијем дрозгом, по имену Киком. Утолико и шјора Гарофола донесе мештру чашицу ракије и поприча се с њим - Лујо би вазда стојао пред њом - и тако се сврши час предавања.

Девети се разгоропади дознавши да је Лујо почео кришом доносити птичице, које Гарофола, такође науточ, храњаше у старинској кули.

- Ти, кењедеру један! - викну му пред писарницом, - да нијеси већ прешао мој праг! Ја те плаћам да ми учиш дијете, а ти му пуниш главу којекаквијем лудостима!

- Илуштришимо шјор конте, вјерујте да не знам...

- Шта: "Не знам"! Ено горе десет птица! Синоћ је дијете брбљало да му купим вапца и љепак, да иде у лов! А? Зар нијесу то твоји савјети, кењедеру најзадњи!

- Нимоте се гришит', конте! - умијеша се Гарофола. - Нимоте офендиват' права чловика, ер ја сом крива, зач ја сом рекла муолом да ћемо га слат' у лов, чим научи как ваја: а-бе-це. А, по бога, ча је зла у том? Ниј ли медик река да муолом триба хода и чисте арије, господине?... А, И-хан, јавле муњени, ча су се теби уста залипила?

И-хан, мудро, издалека, наведе говор о здрављу контићеву и повлади Гарофоли.

- Хајде, нека. буде и тако, али све с мјером, корпо дела мадона, боже опрости! - заврши Девети.

Послије те мале смутње, контић се приљуби уз Луја, а он, да угоди боље питомцу, под старост научи испуњати птице, те се старинска кула напуни и њиховијех тјелеса.

На крају прољећа, једнога дана, пред фра Винценцом и домаћима, би испитан Десети. Гвардијан и отац чињаху се невјешти што је мештар дошаптавао готово свако слово. А кад малиша изрече наизуст сав "Оче наш" и комад "Здраве Марије", Гарофола се заплака од милине.

Сјутрадан поведоше контића први пут на птице. Напријед је ходио мештар, носећи ћука на тојази. За њим Девети, водећи синчића за руку. За њима И-хан, носећи двије крлетке вабаца, и снопић пругића под пазухом. Пошљедњи једно тежачко дијете, са котарицом хране на глави.

Птичари падоше далеко од града, на контову баштину, гдје, чамајући до првијех хладова, намамише два дрозга.

То се понављало два ш у недјељи, с том разликом што у походима замијени Деветога и И–хана њеки Туклин, жилав млад човјек, по занату кројач, који је радио само кад би га глад нагнала, али бјеше страстан и вјешт птичар.

Силно кретање по чистом ваздуху поможе метиљавом контићу, а тај бољитак у његову здрављу накнађиваше староме приличан трошак и велику досаду у кући, која постаде као њеки преградак Нојева ковчега. До краја јесени сјатило се бјеше око Ронрона, Мими и Кика мноштво пернатијех другога. Колико је пута спочетка Девети плануо у писарници:

- И–хан! Корпо дела мадона, боже ми опрости, избаци их ван!

Али би га намах укротила мудра Гарофола:

- Ако ћете да убијете муолога, ондак муожете то учинит', ер то би исто било ча и заклат' га! И ето како старинска кула постаде птичњак.

Три године јоште учаше мештар Лујо малога, па га предадоше фра Винценцу. Наскоро иза тога мешетар промијени свијетом. Фратар је предавао Десетом за три–четири године на претрг, кад би р младић наканио. Али како растијаше, тако је марљивије полазио у лов са вриједнијем Туклином.

Још нам је споменути да Десети оболи смртно 18 години и у тој болести изгуби косу и зубе.

Затијем никакве знатне промјене не би у двору М–вића, до онога часа кад их ето остависмо за ручком. Ронрон, Девети, Гарофола, И–хан и Десети, за толико и толико година, два пута дневно бијаху на окупу, измјењујући једне те исте мисли.

Послије обједа, стари би отспавао два часа, а млади конте са И–ханом и Гарофолом опет око птица. Кад стари устане, син га је пратио на вечерње молитве у манастир, јер иако му отац гледаше кроз прсте јутром, вечерње не смијаше пропустити. Из цркве би се прошетали са гвардијаном истијем путем којим и пред подне, пак на вечеру и у кревет.

Ето како је бивало, с дана на дан, у двору М–ковића, осим када би конте Иле Х–ти кренуо зором са вјернијем Туклином у лов.

IV

Протекло је четрнаест година од смрти Ике Булинове. Њезина мала кровињара узвисила се и раширила се у лијепу тежачку кућу на један под с прозорима, са стрмијем кровом, са сларићем и дрвенијем степеницама, које пролазе узлази из чиста ограђена обора.

Недјеља је послије подне у почетку јесени.

На слару сједијаху двије жене и троје дјеце. Обје су жене младе, стасите и плаве. Из даљине рекао би сличне су, само што је једној на глави црна повезача. Из ближе видио би да је она у црнини по лицу оспичава, а да тога није, љепша би била од друге.

Жене гледаху, преко сусједнијех кућа, на далеку главну улицу, куда је врвио народ. Одједном, иза роља њихове уске улице изађе њеки војник, са штапићем у руци. Војник упита њешто једнога дјечака, показујући штапом Булинову кућу, пак се упути управо к њој, те прије него жене могаху измијенити своје мисли, бјеше он у обору.

- Помоз' бог! Је ли ово кућа Булинова? Може ли се напријед? Камо их? - питаше војник пењући се.

Она с бијелом повезачом измаче се с клупе, а она друга сједећи на прагу, покри лице рукама. Дјеца се збише иза прага.

- Бог помогао! Јест кућа Булинова. Кога тражиш? - одговори она с бијелом крпом.

Војник сједе на њезино мјесто, скиде шајкачу и стаде брисати црвену кожу на лицу и риђи снажни брк. Кад увуче рубац под огрлицу, да и врат протре, изговори на претрг:

- Сакрамент, ала је врућина! Дакле се обогатили, а? А камо их, камо? Ја, данас је недјеља, у крчми су одиста... Е, е, е, прави двор, прави двор!

- Ма, молим вас, ко сте ви? - запита жена иза њега. Глас јој мало дрхташе.

- Ја сам ти... мислим да сам ти дјевер, знаш Илија, онај ... јеси ли чула.

Обје акнуше изненађене. Крастава се прибра одмах и устаде.

- Здраво били!

_, Но, но, а ти која си? - запита Илија, извадив из шпага један фишек.

_. Ја сам Ана, удовица Перишина.

_. Шта?... Умр'о Периша! - рече он. На лицу му изби чуђење, али то потраја тренутак. Помњиво наче прстом из онога фишека малко масти, те засука брк. - Сакрамент! Дакле умр'о! А ја ништа знао нијесам! Тако ти је кад не маре браћа за брата! Ја им писах њеколико пута, па ми не одговорише ниједном! - Опет нагну плоском.

- Ми нијесмо примили писма! - рећи ће она друга.

- Таа-ко! Но, но, ти си Јаковљева?

- Марија. Ја те се сјећам. Било ми је десет година, кад оно тебе... ти оде у војску. Добро сам ти запамтила обличје, али те сад не бих познала. Ја сам, знаш, кћи Марка Томића.

- Е, е, - чуђаше се Илија палећи дебелу цигару. Па уприје штапом пут малише, коме је могло бити испод шест година. - Је ли ми ово синовац? Е наликује на покојнога дједа. Како ти је име, а? Пу-у! Што се плашиш, козлићу! Амо ти, цурице! И она се мрди! Дивље, па дивље. Гле, и друго женско! Чије ли је које?

- Све су моја, - одговори Марија. - Од покојника не оста дјеце.

- Боље је тако. Што ће сиротињи дјеца? Марија поцрвени и заусти њешто, али је прекиде јетрва:

- Ето браје!

Врх улице примицаше се гомила за онијем дјечаком који бјеше вођ Илији. Од те гомиле одвоји се висок човјек, те пође брже. На њему је био нов, опточен гуњ, који није обукао, него

се огрнуо њим, па сад, у брзу ходу, намицаше га непрестано раменима. Тако чине наши тежаци кад су потресени.

- Са-кра-мент! је ли то Јаков?

- Јао! - плесну се Марија, показујући народ. - Јао! као на комендију!

Чак бијаше и жена са малом дјецом у наручју.

- Сакр... Како си ми обрратио, оплећатио! - викну Илија, крочивши усусрет брату, па га ухвати за рамена и пољуби се с њим.

- Како си.! - једва изрече пренеражени човјек.

- Здраво, а ти! Сакррр... прави гранадир! Ти се окућио, напунио кућу дјеце, сахранио брата, а ја ништа за то не знадох. Но, но, опет добро.

- Ја... брате... ја ти се већ никад...

- Сервус, земљаци! - викну Илија пуну обору чељади.

- Здраво, Илија! Добро дошао! Јеси ли у животу! - вичу оздо.

- Ја сам мислио да си одавно на ономе свијету и душе сам се твоје сјећао - поче Јаков.

- Ха-ха-ха! та је добра! Душе ми се сјећао! Ха-ха-ха!

- Онај покојни Шкулић, што је с тобом отишао, причао је у повратку да си погинуо у једноме боју у Италији, - настави Јаков. - Досад ево свак је од нас мислио да си мртав.

- Шкулић је то причао! Дакле, велите, отегао је папке!

- Право, по души, бр'те, хвалио те покојни Шкулић, - поче њеки старчић, одбијајући димове из кратка камиша. - Што јес', јес', бр'те, казивао је да си се добро поднио у њекоме рату, да те капетан...

- Ја сам био у двадесет и пет бојева! - прекиде га Илија, окренув леђа својима на слару и ширећи руке по пријечазу. - У двадесет и пет бојева разумијеш ли? и мал' да не у сваком другом био сам смртно рањен, акамоли што је причао губави Шкулић. Десет пута био сам смртно рањен. То не може човјек вјеровати, али је тако. Ја панем, однесу ме у болницу, љекар ме прегледа и каже: "Тот!" - то ти је наши: "Умр'о!" Алзо, десет је пута љекар рекао: "Инфантерист Илија Пулин тот!" Они тако изговарају: Илија Пулин! А ја одлежим по мјесец, по два, докле не истече отрована крв, па јачи постанем. Алзо, три су ми се пребијене кости срасле: лопатица, једно ребро и гњат. И гњат - разумијете ли? Тога љекари никад не видјеше. Него, идимо редом. Свакога пута, кад се опоравим, кажу ми старјешине: "Пулин, ви сте допили слатна метаља, сат можете на кућа!" А ја њима: - "Јок, господо! Илија Пулин остане! Илија Пулин прави Далматинац! Докле буде рата, будем остат'!" И тако ти, мој роде, овај витез издржа двадесет бојева и осам смртнијех рана! - сврши Илија буснувши се у груди, па поново принесе плоску к устима.

- Попусти за двије ране! - рече њеко усред пригушена смијеха.

- Молим вас, браћо, да нас оставите на миру, а имаћете кад наслушати га се! - пресијече Јаков, осмијехнув се мало чемерно. - А ви двије, што сте се укочањиле? Зар, ти Марија, не мислиш да треба зготовити вечеру, а? Та нећеш ми тако брата дочекати. Хајдемо, Илија, у кућу.

Жене уђоше и поведоше дјецу.

- Ма биће и цар слушао за твоје јунаштво?

- поче опет онај старчић с лулицом у устима, баш кад сви остали кренуше да излазе.

- Ко? Цар? - прихвати Илија сучући брчину. - Болан не био, ја сам са царем говорио, баш као сад с тобом, не буди примијењено! Кад је доходио у Млетке, те држао смотру над свом војском уједанпут викну с коња: "Ко је Илија Пулин?" Ја крочим три пута испред врсте, па викнем:

- Ево вашег вјернога војака!

Цар ми се добро загледа у очи, одјаха, па хајд', хајд', к мени, те ме удари, што икад могаше, дланом по рамену, вичући:

- Браво Далматинац, брррра-во! Да ми је само десет регемената таквих војника, па да освојим другу краљевину!.. Жао ми је, жао ми је, жао ми је - (баш тако три пута рече) - што си рђаво забиљежен, а да тога није, смјеста бих ти дао заповједништво над свом овом војском. Него иди кући, а даћу ти добру службу, да ти буде обилато довијека. А засад ево ти сто дуката...

- И даде ти толики новац! - викну пристојно једна жена, цупкајући дијете у нарамку.

- Стан', не прекидај ме! ... Они официри, што бијаху око цара, попадаше на кољена:

- Свијетла круно! - рече најстарији - молим те да Илији простиш погријешке, те нека нам остане, као наш друг и наша дика. Јер, најпослије, шта је крупна згријешки? Готово ништа! У љутини и завади посјекао двојицу, тројицу, као'но ти жесток војник. А то се може опростити витезу, који је издржао тридесет бојева, који је допануо петнаест љутијех рана...

- Придаде опет! - напомену онај оздо.

- Шта ти то мрмољиш, младаћу! Језик за зубе пред старијим! - Еле, цар се насмија и дохвати за кајиш да отпаше сабљу своју, па да је мени припаше, - то цар чини један пут у животу, кад хоће да почасту највише што може. Али га ја претекох:

- Немој, свијетла круно! Хвала ти до бога, али сам се зажелио мира! - Ту је било свакојаких ријечи: молбе, вике, па, борме и пријетње, али ја остадох при својој, узех онијех стотину дуката, опростим се с друговима, одјенем се лијепо, па к мојој контеши...

- У-ха! - стаде гломот у обору. Јаков пљуну и уђе у кућу.

- Не обзири се на дјечурлију, Илија! - рече старчић. - Што је одрасло с говедима, не зна господске работе.

- Тако је - додаде други тобож озбиљно.

- Ко би та контеша? Жена ти, што ли?

- Одлазите, ако бога знате! - викну Марија с прага.

У кући се зачу тутањ њеки, вриска дјеце и пригушен глас удовичин, - као да се рваше с дјевером.

- Станите, још десет ријечи! - издера се Илија, предушујући с плоске, већ трештен пијан.

- Ко је била, питаш? Најљепша, најбогатија удовица у Млецима, море! Контеша Вивалди...

Јаков, зелен у лицу, искочи и упути се низа степенице, а на то гости заграбише.

Снахе уведоше дјевера и поведоше ка постављеном столу.

- Чудна блутиша! - рече старчић кад Јаков затвори оборска врата за њима. - Нимало се измијенио није!

- Истина је да лаже и паралаже, ама бих га слушао цијелу ноћ! - дода њеки.

То потврдише сви и договорише се да га сјутрадан часте у крчми, а биће још дружине, јер је свечаник.

Јаков слушао је то иза зида. Пошто отидоше, Дуго јоште оста погружен, пак му се натушти око срца, те бризну у плач као дијете. Уђе под сларски свод, испра очи водом из виједра, а убриса их рукавом, те се врати у кућу.

Илија хркаше на сав мах, наслоњен челом на ивици од стола.

Без ријечи једне, Јаков га ухвати испод пазухе и одиже; жене га шчепаше за ноге и легоше га на кревет у нуглу. - Цијела пространа сухота не бијаше испреграђивана, а било је неколико постеља наоколо. - Брат му изу чизметине и откопча му мундир, пак се врати ка столу. Ту се налакти и покри лице рукама. Марија и Ана посједаше, па чекаху да домаћин изреже оне двије пласе печене говедине, што већ окорјеше насред стола.

- Јакове, брате, батали бригу! - рече му жена. - Дед', брате! - па му потури јело, али у тај исти мах и њој грунуше сузе.

Јаков опсова, скочи, нагло свуче кружат, отпаса се и изу, све то у тињи час, као да мишљаше у воду скочити, па се пружи на кревет.

Жене су дуго шаптале за столом, те и оне полијегаше.

Зором забрујаше звона у граду, навијештајући благодан, "јесенски Божић", како његдје у Приморју зову Свисвете.

Јаков бјеше источне цркве, али из љубави према својој Марији не работаше о великим католичким годовима. Тога јутра, уз јеку звона, договорно, обукоше тежато рухо, препоручише Ани кућу и дјецу, сађоше у обор те погнаше мазгу у поље, не да раде, него да се разговоре подробно, на осами.

Грану топал дан, као усред прољећа, каков само у Приморју у то доба године бити може.

У обору играху се дјеца, Ана замишљена сједијаше на слару; пред њом бјеше рукомија воде, спремна за дјевера, кад устане.

Шкрипа оборских врата тргну је из мисли. Уђе један опћински стражар, њеки тутуш, коме сабља допираше до чланака.

- Добро јутро! Ово је кућа Булинова, рекоше ми. Је ли ту Илија Булин, солдат? Илија скочи на праг.

- Ко ме тражи? Шта је?

- Порука од опћинског тајника да му се пријавиш по подне. Истина светац је, али...

Пљусак му прекиде објашњавање; Илија му изли сву рукомију воде на главу.

Мали стражар, спуштајући с неба све вишње силе, истрже сабљу и потече уза степенице, али видећи како рутаве засукане мишице Илине држе столицу, врати се, пријетећи.

Илија не упита за брата, ни за другу снаху, нити и за што, него ће на поласку:

- Са-кра-мент! Овдје се не пије кава изјутра, а ја навикао. Да немаш... овај... један бановац? Тешко ми је мијењати педесетицу.

- Погодио си, брајо, да немам! Ми смо жељни видјети бијелу пару, а ти ћеш цедуљу исто морати размијенити, ако је -

- Е, гле, мудровања! Дај, немој се мргодити, голубице. Знаш да ћу ти вратити десетоструко. Више ће ти донијети што ћу у један мах поклонити, него што доноси за по године оно - треска! - треска! - показа штапом стативу.

Удовица дршћући одријеши рубац, у коме, на њезину жалост, бијаху саме плете, те му мораде дати једну.

Илија поносито отшета у кавану. Из ње, с начетом цигаром, крену да се нагледа свога родног мјеста, а и оно њега. По живљим улицама сретао је мноштво црквара, понајвише младог женскиња, а тада би се уштапио и сукао брк. Сврну и у двије-три цркве. Најпослије отиде у опћинску кућу, гдје му чиновник прегледа војничку буквицу, па му ишчати другу буквицу, због крштења стражарева.

Пред градским вратима удеси мноштво тежака, те неколико од онијех што га синоћ слушаху.

- Здраво, Илија!... Сервус, шјор Илија!.. Жив био, витеже! - вичу што који.

- Сервус, сервус, земљаци! - одазивље се он и пружа свакојем по два прста.

Није га требало молити да пође с њима у крчму. Гозба се наче ракијом. Кад му засузи једно око, стадоше се надметати ко ће га частити најприје јелом, и нуде га да бира. Илија их гледаше, као жалећи их, па одмахну руком:

- Та чим да ме частите ви? Мени су тргле на нос препелице и јаребице у Млецима! У пошљедње вријеме све ми поста пријетрано, осим рибе, и то њеке врсте рибе што је овдје нема... А, гле, муке ми, што ми паде на ум! Могао бих мало печења, овнујског печења с

ражња, по нашки. Сакраментхинајн! да ми је то ко рекао прије мјесец дана! Али, опет, што је ко навикао...

- Сакраментхинајн! крчмару, донеси овоме човјеку по оке од бубрежњака, и вина дај амо! - викну њеки.

Док Илија јеђаше овновину, - баш властеоски с почетка, онако шмедлајући, пак стаде буцати - дотле младићи причаху старијим људима све што чуше синоћ од њега; а пошто се обредише вином неколико пута, навале на њ да настави.

- И ти се, Илија, ожени у Млецима! - поче један. - Како бјеше име оној контеши удовици?

- Каква удовица! Зар би Илија узео удовицу! - прекиде га други.

- Добра ти је, момче! - намигну му Илија.

- Бјеше контеша, али дјевојка као вила, од осамнаест година. Еле, она се заљуби у мене по чувењу, - та новине не престајашу говорити о мени, - а таке удаваче траже људе на гласу. Ја сам се као мало устекао, знајући да се тијем начином женско јаче намами, пак је испросим и послѣ две недјеље вјенчамо се.

Имали смо десет мраморнијех дворова. У једном смо ручавали, у другом вечеравали, у трећем дочекивали пријатеље и проводили игре, у четвртом ноћивали, у петом... али ви то не можете разумјети. Осталијех пет дадох под најам великашима, те ми је доносило дохотка преко триста дуката на дан. Али, вјерујте богу, ниједан ми не омрцаше у шпагу! - Жена је имала своју прђију напосе. - Рећи ћеш: у што потроши толико благо? Ево чуј! Ујутро ме повезу моја двадесет и четири веслара у шетњу, на мојој гондоли од злата. Куд год пролазим, дочекују ме свирке, пеливани, играчице, сиротиња и дјечурлија, те се деру: "Вива ел конте Пулин!" - а ја сипљем и сипљем. Ручали пак ниједном нијесмо без двадесет по избор гостију. Послије ручка засједнем у великој кавани пред светијем Марком, а око мене се скупе: адмирал, ђенерал, конти мали и велики, и све их ја частим. Али увече, у четвртом двору, ту сам највише трошио. Једном затекох другове у игри, те викнем с врата: - Банко! - Њеки властелин пришапта ми: "Немојте, свјетлости, јер је у гомили педесет хиљада талијера! - "Ништа за то, рекох, конте Пулин не пориче своје ријечи! Вуци карте!" Онај извуче и ја добих. Све то поклоних ономе младићу. Дакле, осим трошка, бијаш и раздарушан. Цијели се Млеци томе чуђаху...

- Ја се, бога ми, чудим овијема што те слушају! - прекиде га један стари, па изађе.

Илија се нимало не снеби, него гледаше за њим презирно, а дружина запљеска рукама. Наста граја:

- Па шта би даље?... Роди ли ти контеша сина? ... Или ти је преграби неко?... Да те не покрадоше Млечићи?...

Док су га тако питали, он натезао из врча, па једва предуши.

- Збиља не би човјек вјеровало да је тако било, да не свједочи конте Иле М-вић! - уплете њеки враголан. - Лани, враћајући се из Млетака казиваше како се један наш тамо богато оженио. "Заборавио сам му име - говораше - али је вртоглав, све ће истрошити у мало времена..."

- Он је то говорио! Овај наш каматник? - викну Илија. - То ми је хвала што сам га гостио три дана и што му зајмих силни новац... него имаћу ја с њим рачуна чим...

- Немој, брате, сад свраћати на друго, но сврши!

- Трајаше тако годину дана. Ја сам већ био видио да ми нема опстанка, да ми о глави раде, те наумим да скупим што више блага, па да умакнем, али ме претекоше. Једне ноћи, тек што се свукох, затутњаше кораци у тријему, дотрча мој дворник: - "Бјежи, господару, погибе!" па га несташе. Ја натегнем малу пушку у лијевој руци, а десном истргнем сабљу и станем наврх степеница. Одоздо их наврије педесет. Опалим једном у гомилу и мислим да сложих на земљу барем четворицу, али руља викну: "Морте Далмата!" и потече. Не би ми друге, него из собе у собу, па онда с једнога прозора: ђипац! Срећом бућнух у море, а да падох на калдрму, не би ми остале двије кости заједно. Испливам, те онако кишан, аврљ-баврљ кроз улице, докле доспјех у велику касарну. Ту испричах све по реду, а на то војници хтједоше кренути да ме свете, него их устави заповједник, наш човјек, чини ми се родом из Бата. Он ме поведе насамо и рече: "Мој друже, оразуми се! У овоме су послу сви племићи, а ко зна?... ко зна? и ко још! Они имају стотине начина да те смакну мучки, - па да таков човјек. погине мучки? Него иди ти у Далмацију, а за бољу сигурност обуци се као прост војник. Ја ћу све цару јавити!" - Ја га послушах. Сад, како видите, ствар није свршена.

- Е, баш ми је криво што се тако пусти Талијанцима! - викну њеки.

Илија диже мишицу високо:

- Показао сам ја стотину пута мачкарима ко сам ја, а за ово ћу, како ја знам! Не учите ви мене, дјецо!

Дуго је он још тако китио, па у мраку посрћући, дође к брату на ноћиште.

По граду, по баштинама, говорило се о чудном војнику, те који га не бјеху слушали, једва чекаху свечаник.

Кад нигдје није било части, Илија би се скрасио код куће и задовољио сухим хљебом и распаћенијем смоквама, обичном храном приморских тежака. Уз то би увијек помало искамчио што од, снаха, јер их је плашио да ће заврћи парбу око дијела. Јаков је знао да ће се најпослије до тога доћи, да ће морати одвојити скитачу дио у име очинства, стога је вјешто обилазио и измицао се да се не сукобе.

Деси се пак њешто што га скиде с врата Јакову за њеко вријеме.

Једне недјеље, првијех дана месојеђа, пред каваном на обали, посједало мноштво тежака према зимском сунцу. Илија им се придружи тешковољан. Бјеше у тежачкој ношњи, у одорама покојнога Перише. Већ га не чашћаху, него је обично мољакао. Нето, весели су дани, а људи жељни шале, те му ревенем поруче пиће. Мало по мало њему се изоглави жестока машта, те прича и прича онако "својски".

- Е, сад ћемо видјети може ли се теби што вјеровати, - прекиде га њекоји. - Спомињеш ли се да си нам казивао како си у своме двору у Млецима гостио конта Илу М-вића?

- Па јесам. Губа једна, каматник, људо...

- Псс! не псуј! И ти се њему не јави откад дође?

- Нијесам, ама хоћу, колико данас.

- А да ну, погледај, ко је оно с онијем фратром?

Илија избочи груди и упути се к двојници пријатеља, који, као обично, примицаху се лагано, размахујући рукама. Један потече за Илијом и врати га.

- Њекако није лијепо да човјека устављаш на улици, него хајдемо пред његову кућу!

Сви кренуше уз обалу, па уз Улицу светога Фране, гдје удесише И–хана у обичној његовој шетњи пред ручак; одатле изађоше пред љекарницу "Код Спаситеља".

Пратиоци Булинови раздвојише се и одмакоше, како се примакну Девети са гвардијаном и са сином.

Илија састави пете, дотаче се капе прстима:

- Јављам понизно: Илија Булин, дето конте Пулин, ваш познаник из Млетака.

- Шта?... Што?... Ко си ти?... Шта хоћеш? - пита Девети, крочивши натраг.

Фратар разјацио усне, Десети побјеже, докоњаци из љекарнице изађоше, пролазници застадоше.

- Шта хоћеш ти? - издера се опет конте.

Илија зарешета главом и диже руку да потапше конта по рамену, али стари измахну тољагом.

- Натраг, пијани лупежу, јер ћу ти главу расцијепити.

- То ми је хвала за оно што сам те частио!

- А, лупежу, ти мене частио?... чекај!... стан! - завика конте, и стаде махати штапом, а Илија се увија тамо овамо, докле га са страга не обори И–ханова нога. Грохотан смијех са свију страна пропрати витежев пад, али то потраја тренутно, јер Илија падајући истрже конту штапину, скочи, па И–хана: удр! удр! удр! по прсима, трбуху, леђима... И–хан, вриштећи, најприје се обрну дваш у ковитлац, па даде махове ногама. Тада се Илија врну ка конту, те и њему одалама десетак тојага, чувајући му главу. Једва већ и редари допадоше и раздвојише имењаке.

Девети и слуга му одлежаше неколико дана у постељи, а витез шест мјесеца у тамници.

Пошто изађе, подијелише га добри људи од брата. Илија скунатори до 300 талијера за свој дио.

Непрекидно су трајале пијанке и причања до друге јесени, докле нестале новца. Тада Илија поче мучити муке да трбух напуни, те досади цркви, сусједима, путницима, а највише брату. Крчмари му не допуштаху к себи, осим кад би с прага показао новац. Мирнији људи свртаху с пута испред њега. Факини и дјечурлија кињаху га ругом, те поста пакостан. - да бог сачува!

V

Свакога прољећа Иле Девети отплови у Млетке на одмор, и остане тамо по мјесец дана. Писарница се ипак зором отвара; острвљани, истина у мањем броју, али опет се купе око И-хана; конте Славо, свакога јутра, у исто доба, поносито прође туда; гвардијан, шетајући с једнијем млађим фратром, два пута у дану застане пред двором и поразговори се са слугом. Да још млади конте и шјора Гарофола живе по старој навици, могло би се рећи да се ред мало помјерио, али кад старога није, млади рано одлази у лов, а она лешкара до подне.

Само једанпут путовао је с оцем Десети, али умал' се не разболи у дуждеву граду, чезнући за птицама...

Еле, прољеће је у свему маху. Зора руди.

Илија Булин пробудио се на каменој клупи, пред градским вратима, баш кад млади конте и Туклин прођоше. Птичари се зачудише што их пропусти без поздрава. Најкраћи му поздрав бјеше овако:

- Здрав' уранили, два Г... вића! У лов, а? Лупешки сине, отац ти одире сиромаше, а ти хваташ птице! А тај дроњо дигао главу откад се кљука твојим мрвама! А камо вам И-хан, мој стари знанац? Валај, платише ми: И-хан и стари јарац, а вас два до згоде, сакраментхинајн!

Тако их је обично испраћао ријечима, а тога јутра ћутке пође за њима.

Кад бијаху на крају заграђа, стаде Туклин, спусти двије крлетке вабаца, наслони се на тојагу с ћуком, као на бојно копље, пак ће оштро:

- Што си пристао за нама, Илија?

- Што ми је драго!

- Па-па-па, што 'о'ш? - забобоњи конте, иза леђа Туклину.

- Па-па-па, свој пут, куд ме вољ-вољ-вољ! - запјева Илија, подражавајући птицама.

- Натраг! - издера се Туклин, машив се за пас.

Илија се раскорачи.

- О о, чудна момка растрижењака! Што је то за пасом, болан? Дед': вајир!

Иза њих забакташе мазге и гомила чељади наиђе; тежаци уранили на посао.

Десети и његов помоћник једанак заграјаше: како им се насиље чини на царској цести.

- Идем путем. Ето што они зову насиљем!

- Па иди, али не за нама! - виче Туклин. - Што си наумио, крвопијо? - тобож се обрецну њеки младић.

.- Моје ми душе, брате, немам никакве зле примисли. Рад сам научити како се лове птице да тијем штогод зарадим. Могу ли ми, дакле, они бранити да не идем за њима?

- Не, борме! - рекоше сви.

- Али, ако баш то није по вољи шјор-конту, онда... е онда нека се маши у шпаг, нека ми да штогод.

- Подај му, контићу, нека га ђаво носи! - рече онај младић.

- Подај! Подај! - говоре и други.

- Не, ни пребијене паре! - викну Туклин. - Хајдемо, па ћемо видјети!

И опет пођоше птичари, а Илија им се придружи, те ухвати корак с њима, подвикујући: "Ајнс! цвај!" Туклин стане. Десети склопи руке, молећи свога пратиоца да не замеће кавге, а тежаци се смију грохотом.

- Не скиде га с врата, без откупа, конте! Десети извади кесицу. Булин тада скиде капу.

- Браћо, ви знате да сам метао крв на њихову кућу, а знате да сам имао и право. Али кад примим поклон из његове руке, е тада је мир углављен завазда. Је ли право овако? Отсад, заиста ћу гинути за њих, сакррр... Аааа, конте, ви ми пружате бановац!? Да узмем бановац, ја?...

- Не, борме, мање од талијера! Такав човјек да опрости крв за бановац!

- Немој, Илија, што ти неће дати све што је у кеси.

Конте додаде још један, али видећи е га се неће моћи отрести, баци од једном пет.

- Е, сад се пољубите, као што је ред при углави мира! - викну њеко.

Илија рашири руке, а Десети устукну. Женске га опколише. Илија поче играти, подвикујући и у томе омјери њеколико пута своју поплату о Туклина, који се мучаше да искобеља господара.

Илија се у повратку сретао с другим тежацима. Сви га питају шта је то било, а он сако весело одмахује руком:

- Помирио се Булин са М-вићима! - вичу они предњи. - Дао му је контић дио, у име очина дуга!... Није, него му је платио ловачину!... Аја, богме, то је само за овај крај, а за остале баштине биће нове погодбе!...

Илија зорно бахну у кавану.

- Дај каву, ракију и цигару! - викну с врата, трескајући новцем.

- Нанијела срећа одњекуда, а витеже? - питају га људи. Илија ништа не одговори, него пошто доручкова и закурњави, удари се дланом по челу и зарешета главом, као да наше рећи: "Гдје је мени досад памет била!"

Али се и он сјутрадан у прозорицу веома зачуди кад изађе кроза градска врата И-хан са двоцијевком о рамену, па Туклин са вапцима, па Десетог, па једна момчина тежачка са тољагом у руци. Сви, осим Десетого, чикаху погледима Булина.

- Сакрм! - почеша се он по глави, али се није дуго предомишљао, него пође за њима.

Нико се не обазрије на њ докле не минуше далеко од заграђа, а тада се осу град камења на њега, те ањ храмљући, врати се натраг.

Још је два пута И–хан предводио дружину, али како Илији не бијаше нигдје трага, трећега јутра изоста војвода. Туклин намјестио вапце поперио пругиће, те се врати ка конту и момку, и леже поред њих на ледину, кад закликта њека птичурина и замаха крилима, на врху једне гомиле, иза виноградске међе. Птичари устадоше и кренуше тамо да отјерају орлушину, али се она преобрази у Илију Булина, и прије него се разабраше, звијукаху бубуљи око њих. Десети први заграби, и то срећно, јер га згодише само два камена у ноге, али Туклин и њихов млађи отрчаше пуни масница. Сав прибор и вапци остадоше плијен побједитељу.

Догађај се брзо разгласи. И–хан јави опћини, а она нареди пударима да хватају кривца. Протече неколико страшнијех дана по чељад М–вића, јер се Десети превијаше мање од бола него од жалости што неће моћи више у лов. И–хан је сваког трена трчкарао на опћину да чује је ли зликовац ухваћен. Аја! богме! Илији нигдје стрва. Поче се чак говорити да је заглавио. И–хан се радовао томе гласу и потајно обећа награду ко га о томе увјери. Нађе се њеко ко прими награду - и тада већ не бијаше сумње, те се И–хан опет заврже двоцијевком и испрати господара и Туклина. Онога младића тежака не хтједе више у службу; назва га "млакоњом".

Земља бијаше прхла, праши се гдје станеш; зрикавци узаврјели са свију страна; птице у крлеткама жалостиво црвкутаху, као да опомињаху слободне друге нека се чувају замака. И–хан, леђима уза маслину, пушком преко крила, куњаше као и господар крај њега. Туклин је крпио своју подерану ногавицу.

Усред тишине крцнуше гране под међом, њима с бока. И–хан стрекну. Мртвачко блиједило проже му кожу, зјенице му се раширише од ужаса јер Илија Булин натегнутијем штуцом циља пут његове главе. Конте се изврати, Туклин се стровали на бок.

- Баци двоцијевку далеко од себе, или си смјеста мртав!... Алзо: ајнс, цвај...

Прије него зликовац својим промуклим гласом изговори "драј!" И–хан баци пушку и једва изговори: "Немој!"

- Нећу! - прихвати Илија - али се одмах вуци у град! За господара се не бој! Моје ми части, ни прст га неће забољети, јер ми није крив! Иди!

Конте се ухвати: за И–хана, но Илија настави оштро:

- Пустите га, шјор конте! Не бојте се! Ако га не пустите, биће зло!

И–хану клецаху кољена; једва изађе из винограда.

Тада зликовац диже двоцијевку, примаче се и стаде нотом на ноту премрла Туклина.

- Што сте ви дигли хајку на мене, а? Ви сте ме испребијали жао пса, зато што сам ходио за вама, а ја не тражих суда, него се осветих, једном за једном. Је ли тако, контићу?

- Је-је-јест!...

- А што ћемо сад?

- Да-да, даћу колико речеш...

- Ај-бо! Остаћу овдје с вама и врати се с вама, нека види свијет да се нијесам похајдучио!

- Хајдемо одмах на-траг! - поче Десети малко ослобођен. - Ја ћу свакоме рећи да нијеси ни мало крив, свакоме, и опћини, и...

- То ће бити лијепо, - прекиде га љубазно Илија, - али конте мој није хитње! Зашто да остављате лов?... Ти, дроњо, тркни тамо под међу и донеси вапце и прутуће што сте оставили последњи пут. Ето видите, конте, да ја нијесам рђав човјек! Иди, дроњо, иди, не предомишљај се, него да си тамо и амо за тренутак. Немој бјежати, јер мој штуч стигне докле око допире. А не бој се ни ти дроњо, иако нијеси заслужио да те штедим. Нећу те, валај, због образа младога господина... Ви господару, причекајте мало! С вама сам одмах!

Илија отиде са двије пушке о раменима, а врати се само с двоцијевком, јер му штуч бјеше-зајмио пудар. У повратку прва му је брига била да у два душка попије сву ракију из плоске контове, али од тога као да се Десети опи, те поче у говору уплићати: "Илија брате!" Илија пак њему с поштовањем: "Шјор конте имењаче!" По његову свјету, одмах се премјестише подаље, под њеки хумак. Пошто су ту залуду дуго дреждали, премјестише се у једну долиницу, и ту их срећа послужи, птице се хватаху као луде. Око попаснијех доба Илија и трећом премјести око. Заисто конте мораде помислити да му је нови, незвани помоћник, прави вјештац, јер толико птица није другда ни у пет дана нахватао. Од силне радости Десети се подјети већма него што дотле бјеше, те се поче шалити с имењаком, а несретни Туклин, слутећи своју скору пропаст, ћуташе мраморком.

О сунчаном смирају, тежаци, враћајући се с поља ка својим кућама, нагледаше се правог чуда! Конте Иле Десети и Илија Булин греду весело заједно, а за њима Туклин, прости измеђар, погнуо се под силнијем теретом!

Весели усклици праћаху нове пријатеље

- Сретна ортачина, Илија!

- Са срећом, контићу, нови друг!

- Живјели витезови!

Илија лијево и десно отпоздравља по војничку, прислањајући прсте на капицу.

- Не чудим: се што их бог створи, него се чудим како их састави! - рекоше многи. А други на то:

- Ко ће као бог! Два изгомета, један од господске руке, други од наше, састаше се да буду заједно на ругло народу!

Те вечери, Илија тријештен пијан, чашћаше знанце у крчми, што се одавна не бјеше видјело. Разумије се да је на свој начин искитио знатни догађај, али, што је најљепше, тврдио је да он није тражио контића, него овај њега. "Стари јарац - међу нама буди речено - стари је писао сину овијех дана из Млетака: да се свакако опријатељи са мном! Јарчина је дознала ко сам био ја, и да је све истина што сам казивао, па сад, онако пулитички, хоће да ми се примакне. А ја се чиним као невјешт, докле не куцне мој час."

Сјутрадан прије зоре бјеше Илија на уласку Улице светога Франа. Десети изађе весео и сам предаде двоцијевку имењаку, И-ханова тужна глава промоли часком кроза прозор доње собе, па се И-хан прекрсти десетак пута, као 'но ти човјек који не може да дође к себи од чуда. Туклин понизно пође за њима носећи вапце, још - али то ћете тешко повјеровати - још климну главом пут скитача назвавши: "Добро јутро, шјор Илија!"

И тако је бивало прекосјутра, закосјутра, накосасјутра, еле свакога божјег дана. Илија се дању ломи уз контића по баштинама, а ноћу "сеири" по крчмах.

Тако затече каматник, вративши се из Млетака. Криво му је било - још како! - али што ће? Хоће ли "у греб отирати млуодога куонта, ако забрани ча је навикал!" како рече Гарофола. Једино, пошто Девети преузе стари ред, уведе нову препоруку, коју даваше сину, јутром у писарници.

- Чујеш ти! немој се састајати с *онијем окламашем* - бар по граду немој, корпо дела мадона! - Боже ми опрости!

.- Ај-бо-бо-бо, па-па-ша, не-не-не, нијесам га видио има... има и не знам кад! - одговори Десети, а поцрвени одиста и по цијелом животу, кад тако слаже.

А Илија га чека. Десети грабећи својим дугим крацима, обрће се свакога трена, од страха да папе не "шпија".

- 'Бро јутро, шјор конте имењаче! - поздравља га Булин. - Здраво осванули! Спавали добро, ја? Добро, борме, као млад! Јутрос сте ведре лица, бога ми као лилић, као ружа, дивота вас погледати!

- Чу-чу-јеш онај, да-данас нећемо...

- Та знам да нећемо, него ми ви јуче рекосте да вас причекам.

- Ај-бо-бо, нијесам рекао!

- Како!? Дакле ја лажем, сакраментхинајн! Дакле...

- Не - не то, имењаче, него, знаш, папе...

- А што папе?... Већ ми је досмрдио тај ваш папе! Он ме зове да сам окламаш, да сам...

- Ни-ни-ни-је то рекао...

- Није једном, него стотину пута, сакрррр...! Али све до једном, докле ми не прекипи, јер ја нијесам измењар, него царски војник, сакрррр...!

- Иди сад, ево ти, на!...

- Шта. "Ево ти на?" Не бих ја из постеље устао за плеснива два бановца, акамоли чекао двије уре.

- Чу'ш, ево ти плета, е немам више уситно.

- Хајде, узеоу и толико, кад већ немате уситно... Па, кад заповиједате, шјор конте имењаче? Истесао сам двије нове тољаге за ћукове Да, паче јуче сам ходио иза градишта, старијем путем, на ону пољаницу, знате? о, мој добри господару, не би вјеровали, не би вјеровали!...

- Што-што-а?

- Божја даћа! Божја милост! Тушта! Тма! Небројено мноштво сјеница... да се прича, па ето!

- Чу'ш, ево ти још два бановца! - рећи ће контић, а затрепећу му од мила блиједи капци и облизне се језиком, помишљајући на "поленту" са спрженим сјеницама.

- Да - дакле иза градишта? Па - па - па да идемо у четвртак, али молим те, прије сунца!...

- Прије зоре сам овдје, сакраментхинајн! Од поноћи бићу овдје, аптак! Дашто него: аптак! у четвртак! - Бог с вама!

Докона господа из љекарнице, трговци и занатлије из дућана и радионица, свако испадне пред врата; жене са вједрима на глави и пролазници зауставе се да гледају имењаче. Многи питају Булина колико је искамчио, а он смигне раменима, као одговара: "Којешта! Зар му ја мамим што!"

Него право је казати и у похвалу Булинову оно што јест. Као што је тај храбри "војак" њекада таманио мачкаре Талијанце, тако је сад, под старост, покор чинио од дрозгова, чижева, сјеница, вуга, чворака, косова, шева, славуја и осталијех крилатијех непријатеља. Небројене су побједи његове у Талији, а тако исто небројене по околини града Х.

Такође право је напоменути и невоље што витезови заједно поднесоше. Ево њешто:

Једном, о сунчаном заласку, опколи њих двојицу десетак огаренијих људи, па им саставише леђа и опасаше их јаким ужем; затијем стегоше им мишице. бедре и чланке од ногу; па онда натакоше Илији контов клубук, а конту Илину капицу; међу леђа њихова усадише тојагу, на којој чучаше ћук; најпослије нагнаше их да ходе.

Булин је вукао краке свога господара; уз команду зликоваца: "Ајнс! цвај!" И тако их изведоше на цесту, пак зликовци попадаше иза међа, те их гађаху земљанијем грудима.

Цестом, као обично, враћаху се тежаци, те старији пролажаху, а младеж гураше двојаче, и све тако, докле их не догураше пред град, гдје се око њих склопи градска фукара. Страховита вика проглуши прве улице, те отсвуда потече чељад. Најближе коло око конта и Булина, збијало се и збијало, загушујући њихову дреку; остали народ моташе се, те свак у чуду пита: "Шта је!" Стаде се измишљати: "Убио Булин контића!..." "Није, него контић њега!..." "Није него островљани убише обојицу! ..." И бог зна шта јоште и како ћаху свршити витезови, да не дотрчаше стражари, мало касно, по своме обичају.

Десети је опет боловао неколико дана. Илија да побјесни од љутине и од невоље, те се домисли и ћуши љекарника "Код Спаситеља", рашта се одмори у шљепићу, - у својој старој кући.

Многи мишљаху да ће се Десети оканити птица, али кад Булин удеси свога господара, овај се заплака као дијете. Заиста чудан случај бјеше да се њих двојица састану пред градом, у вечерње доба, кад највећма жељковаху један другога! Бјеше већ мркло, а устока витлаше прашином, те сузби шетаче. Илија, сједавши на клупу, протрља крмељане очи.

- Е, чу'ш, имењаче, има ли проклетијега народа од нашега? - поче Десети.

- Шјор конте имењаче, реците правије: има ли сметенијег човјека од Илије Булина?

- Ка-ка-ка-ко то?

- Гдје је мени памет да ја вас пратим без оружја?... Ви машете главом, као тобож: то не би помогло, а? А, опростите... без замјерке, знате... сјетите се кад оно имађах зуб на ваше људе, на И-хана и Туклина, кад 'но прогласи да сам се похајдучио... та већ знате! Е, лијепо! Не устаде ли поточ на мене са свију страна, па смједе ли ко примаћи се, сакррр...! А мислите да не хоћаху укебати ме, да су смјели? Та превластило би брата ми онолико мито што је нудио И-хан! Али: чик му га ко ће на Илију Булина, кад је он оружан, сакрамент!

Ти разлози помјерише контића. Илија још надовеза како је ружна она шала смутила заградскога кнеза и све честите домаћине, како су се људи зарекли открити кривце итд. Разговор је дуго трајао, а пошљедак би да те вечери Илија прими обилату напојницу - једва већ! - да је сјутрадан И-хан свраћао ка виђенијем тежацима, те даривао жене и дјецу, и да треће зоре опет витезови кренуше на витешки посао.

Ко би достојнијем начином побројао сва њихова дјела? Срећом нашао се човјек коме то не бјеше тешко. Послије смрти нашега пјесника Дон *Јосифа Б*; међу његовијем артијама, наћи ће се потпуно дјело у класичном језику далматинскога приморја, коме је натпис: *Писме Ластрице Врху Конта Иле М-вића и Илије Булина, спиване од Д. Ј. Б.*

Остаје нам још да летимице испричамо свршетак витезова.

Смрт их раздвоји у јеку њихове љубави, послије осам година. Најприје понесе Десетога. Било је овако:

У пучини љета једнога дана, врати се из лова, ознојен, мртав гладан и жедан, пак се ситан наједе и напије, пак, не промијенив рубља, отиде с папом на вечерње молитве, јер је било уочи великог празника. У повратку из манастира, пробадало је Десетога у грудима и плећима, те одмах леже и заковрну. Клапио је у грозници три дана; четвртога се освијести, али до мало опет забунца и издахну.

Илија поста као аветиња., те се потуцао од немила до недрага цијело љето.

Једне вечери пред Лучин дан, уждио љути приморски сјевер - носи дрвље и камење.

Илија уђе у кавану на обали.

- Дај ракије! - вели. - Новаца нема, него ево ти гуњ!

- Та нећеш голорук по овој студени, убио те лед! - кажу му.

- Не брините се за то, сакрамент! Ево гуњ! - и баци га за тезгу.

Пошто испи четири чашице засопке, изађе, па чврстим кораком: ајнс, цвај, драј, скочи с обале у море, на очиглед многима.

Морнари ускакаше у бродиће да га спасу, али га валови заклопише.

Конте Иле Девети преживи фра Винценца, Гарофолу и И-хана. Бјеше се погурио и осушио као укљева, те докотура, до деведесете.

Све његово имање оста манастиру. Стари двор М-вића даде се под најам, те се данас по њему шири каква чиновничка глота.

Краљица

Путници који долазе морем под Шибеник виде с лијеве стране града, под крилом тврдиње, око стотину кућа. То је заграђе *Долац*. У старо доба ту се склонили збјег од турске силе, пак се, с временом, народ множио, те се градило и приграђивало, докле су се зграде тако збиле да се, у њекијем уличицама, два плећата Долачанина једва могу разминути, а с прозора, који се сучељавају, могли би се сусједи руковати.

Срећом њиховом, Долачани се мало баве у Доцу, него се највише налазе на другој страни затона, гдје су им земље и станови. Они немају педља земље која се обрађује, осим преко мора. Срећа је што су им женске чистунице, иначе не би болијест избивала из те тјескобе.

Милина је јутром погледати кад испод Доца отплови двадесет-тридесет бродића, пунијех чељади. Граја и пјесма оре се по пучини. Веслају са два, четири и шест весала, те бродићи лете, миле, упоредно, у гомили, лак се скупе, па се растркају, као јато птица по ваздуху. Није ријетко да се отисне "регата", - одвоји се неколико лађа са једнакијем бројем веслара, па настане утакмица. Старијима обично то није по вољи, јер се троши снага узалуд, али се, мало по мало, и они загрију, те соколи сваки своје...

Искрцавши се на супротну обалу, народ се разиђе као мрави по својим стазама. Што им је баштине од старине остало, с ње би се могла хранити једва половина Долачана. Умножио се народ, а не расељава се. Него је вриједна долачка рука, па је раскрчила сваку и најмању шкрапу и у њу усадила лозу или маслину. Осим тога, гаје гору и стоку, колико се може, али главна им је љетина вино и уље. Има десетак кућа долачкијех које могу снијети под кров преко стотину барјела вина и педесет барјела уља, а то износи до хиљаду талијера дохотка. Биће двадесет кућа којима може љетина донијети половину тога, па долазе они који се "јематвом" могу исхранити, а, најпослије, највећи број породица накнађује оскудицу зарадом, људи по надницама, женске ткањем и послугом по граду. Долачани се помажу њешто и рибањем, али врло мало, према ономе што би могли.

*

Свечаником Долачани саборишу на обали.

Најбогатији међу њима бјеше Јосиф Бујасов, кнез долачки, човјек громорадан и трбушаст, одјевен као и остали тежаци сукненијем беневрецима и гуњем, са црвеном капицом. Бјеше човјек набусит, али не стога што се поносио својим богатством, него што бјеше таке ћуди. Од оца му оста велико имање, које он умножи, врло простијем начином: закупљивао је вино и уље од сиромашнијих својих земљака, па је, заједно са својим, продавао кад цијена скочи. Уосталом, Јосиф се не само одијевао као и други тежаци, него је и радио и хранио се као и они. Био је тврдица, а издашан је био само - савјетима. Ко би желио да чује његово мишљење о њеком послу, тај би чуо много више него што тражаше. Али се није наметао, ни појединима, ни у збору. Долачани га пак дизаху до неба пред извањцима, поносећи се што им је кнез бистар и богат, што може запредати "Латинима" по граду. Јосиф оста удовцем прилично млад, али се не хтједе поново женити од страха да се не намјери на упорну жену, каква му бјеше покојна Марија, с којом имадијаше јединца Ива...

Иво је извијен младић, танка врата "сијеријех очију, ријетке косе, а одјевен свитнијем хаљинама. Да је смио од оца, одавно се он ђаше преобући "на латинску." Слабуњави Иво надгледао је само посленике. На оца се уметнуо у једној ствари - бјеше тврдица. Стари га је презирао. Обично би га звао: "Она моја несрећа!" Највише се Јосиф бојаше да Иво не узме какву размажену цуру, или, што је горе, какву Латинку из града која не би хтјела слушати свекра. Тај страх једнако мораше старога, јер је Иво радо пристајао за сукњама. Стога би Јосиф био задовољан да Иво узме и најсиромашнију цуру из Доца.

Ту је у збору и Гргур Пивић, један од најсиромашнијих Долачана, људина, као да је под Велебитом растао, прилично глупа изгледа, али се држи њекако поносито, тако да, ко га не зна, мјерио би ријечи пред њим. Уз њега је седам његовијех синова, све по избор момци, један љепши он другога, а најљепши најмлађи Марко. (Молим вас запамтите то име: *Марко Пивић.*)

Ту су и сви остали Долачани, стари и млади, различни обличјем, имањем и памећу, али, опет, сви имају њешто заједничкога, чим се одликују од осталих људи из трију заграђа шибеничких.

Дакле, као што рекосмо, раднијем даном у Доцу је тишина. Али се то накнади свечаником, особито свечера. Тада у Доцу ври! Младићи иду улицама, те се устављају под прозорима да отпјевају по једну сви скупа за љубав једноме другу из гомиле. Тако се сви обреде. Дјевојке којима припијевају стану иза притворенијех капака на прозору и њихови то не бране. Пјевање је складно. Садржина пјесама налик на ту врсту пјесама међу Србима у Угарској. Пошто се младићи раставе, отиде сваки своме злату под прозор, и ту се шапуће по два-три часа. Често, цура изађе пред врата, и то јој њезини не бране, особито ако су врата на улици. Младић у кућу не улази док не испроси. Уосталом, тај обичај влада и по осталијем заграђима. Поред све те слободе, не дешава се срамоте дјевојачкој кући. Напротив, корисно је по обоје младијех да се изближе познају.

Њекад бјеше обичај да долачки младићи прозову *краљицом* ону дјевојку која је била најљепша. Разумије се да то није ишло лако, да требаше доста времена докле се несугласице изравнају да, бар већина, срећној дјевојци призна то високо одликовање. Али тако не бјеше са *Анђом*, кћерју Шимете и Антице *Пурића*. Чим се Анђа задјевојчи, омладина њу једногласно прогласи краљицом.

Ви већ не сумњате да Анђа то бјеше заслужила, а да вас утврдим у томе казаћу вам да Анђа бијаше пука сиромашница, кћи једнога надничара. На част, дакле, нека је тај избор ондашњој омладини долачкој! Али, опет, и омладину имадијаше што занијети, јер било је и биће правијех краљица по свијету, које носе крупне ђердане, којима се клања мало и велико, али одиста мало се која могаше испоредити са њом, јер стаса Анђелинога и бијелог образа, црног ока и жарког погледа, природа не даје издашно ни краљицама по рођењу...

А већ сте запамтили име *Марка Пивића*, седмог сина Гргура и Јелене Пивића? Заиста да бјеше обичај по љепоти бирати краља, Марка, не би мимоишла та част.

Еле... та већ само се каже!

Маркиша, кад год је могао, пјеваше под краљичинијем прозором, а њој опет милији бјеше његов глас, него ли славујев. Кад би се у друштву испјевао, тада би под прозором с њом шапутао као и други што чине. Често би краљица изашла пред врата, те би се грлили и љубили, као и други - све као и други.

Шимета и Антица, родитељи краљичини, не осврћаху се ни мало на њезино ашиковање. Ето јој, нека бира! Што одабере, биће њезино, само нека се удоми поштенијем начином, а већ суђено јој је да гладује!

Гргур и Јелена (родитељи Маркови) мараху још мање за синовље ашиковање. Они бијаху начисто с њим у томе. Стотину су му пута рекли да ка њима не доводи ни краљице, ни коју мању од краљице, јер хљеба нема. Тако рекоше и осталијем синовима, осим најстаријега.

Мислите ли да је то бунило Марка и краљицу?

Ни мало, бога ми! Они се томе смијаху. Млади, здрави, ненавикли господству, а, сврх свега, заљубљени једно у друго до ушију, па да се боје како ће преживјети. Којешта! Марко ће се најмити у крчке млине, гдје снажан, млад човјек, може зарађивати више него што му треба, па ето хљеба и љубави до смрти.

Него, ни он ни она не помишљају да их усуд може раставити.

*

Бијаше око Петрова дана. Једне недјеље послије подне, Шимета и Антица Пурићи куњаху за столом. Краљица бијаше отишла ка њеној другарици. Њезина два мала брата играху се с осталом дјецом по обали. Ненадно врата се отворише и ступи у собу кнез Јосип Бујасов.

Да је мати божја, која вишаше врху кревета, сишла из свога оквира, не ћаху се муж и жена већма зачудити, јер кнез није никада никога походио.

Шимета, устајући, забобоњи њешто. Антица са разјапљеним устима гледаше обојицу.

Кнез зловољно погледа по соби, сједе, пљуну преда се, па отрије ногом.

- Уф! врућина, брате! Ако овако потраје, спржиће све! Баш сам прекојуче гледао онај твој млади виноград - нема, брате, ништа, лишће је увело.

Шимета потврди главом.

- А, овај, ако нас и ове године љетина изда, онда смо пропали.

- Зар ти да пропаднеш! - рече најзад лагано Шимета.

- Ја сам... овај... навикао спавати послије ручка, а данас никако не могу... Па онда, и друга је!... Она моја несрећа, мој Иво, ето се наканио да се окући. Хајде, велим, добро! Коју ћеш? "Биће ти, вели, по вољи она, коју сам изабрао!" Па дед' кажи је! Аја! Крио је неколико дана, али данас каза... Хоће вашу Анђу... Сад разумијете зашто сам дошао?...

Они се згледаше, као да сумњају: да ли је човјек шенуо.

- Ја... овај... немам ништа против тога... Анђа је ваљана, слушаће ме. Шта ви мислите?

Ни Шимета ни Антица не могаху проговорити. Јосиф плану:

- Кога сте се ђавола скаменили? Реците:

"Пристајемо!" Реците: "Не пристајемо!" Или, баш, не говорите сад ништа" нето ми, ти стари, донеси сјутра одговор. збогом!

И Јосиф отиде ни понуђен, акамоли почашћен.

*

Тога вечера била је брука у кући Пурићевој.

- Кучко, циганко, изроде! - прди мајка краљицу. - Мјесто да љубиш земљу гдје ногама стаје, ти га одбијаш. А ради кога? Ради оног гладног Марка Пивића, који не може ни сам себе хранити. Ама, знаш ли што радиш!? Чим се заносиш, несрећнице? Завртио ти се мозак што те прозваше краљицом, је ли? То ти много ваља! А знаш ли, несрећнице, да онај човјек закуца на која год хоћеш врата у граду, да би му се свуда поклонили! Знаш ли ти то?

- Знам, мајко, али не могу, - одговара плачући краљица.

- Мучи, жено, умукла занавијек! - Лакше бар да не чују сусједи. Ко би ово могао вјеровати? Да је наговарамо да пође за Ива Бујасова, за јединца Јосифова, за човјека који има у својој пивници двије стотине барјела вина и педесет барјела уља! И неће га наша цура зато што није лијеп, што је она краљица, ха-ха-ха!...

- Није стога, ћаћа мој...

- Хоћеш, дијете, или ћу те проклети. Клекнућу на гола кољена пред Госпом, па ћу те клет ако ме не послушаш, - додаје мати.

- Немој, мамо, тако говорити!...

- Ја ћу ти ножем грло пререзати! - прихвати отац. - Видиш, овијем ћу те ножем заклати, као јагње!...

- Камо срећа да 'оћеш одмах, ћаћа!

- Не говори тако, моја голубице, моја јабуко, него послушај своју мајчицу, која би прегорјела, своја ока за тебе!... Видјећеш да се нећеш кајати. Касније ћеш ме благосиљати. Која мајка не жели срећу своме дјетету? Зар ја то тражим из своје користи? Та ја ћу до мало склопити своје очи навијек. Ако ме не послушаш, то ће се догодити прије времена... - Не могу, мајко!...

- Нећеш, кћери, јер нас не љубиш! Дијете, дијете тешки ли је ово час по мене! Мени је педесет година на плећима, иа мојим заднијем плећима, која су се грчила од зоре до мрака свакога дана да вас прехраним. Погледај жуљеве на мојим длановима! Сад бог даде да те, удомим како ни један отац у Доцу не удоми кћер, а ти пљујеш на дар божји, на причесну чашу пљујеш, разумијеш ли?... Има ли у твојој глави мозга колико у кокошињој? Јеси ли ти моја кћи, или је у теби *латинска крв*, кад се толико заносиш за једнијем дроњавцем? Зар се поштена тежачка дјевојка заноси тако безочно за једнијем човјеком? Ама ти си, дакле *шињора*?... Машеш главом! Па, покажи да нијеси! Послушај своју памет, а не утробу! Бог је ставио памет врху утробе, јаднице! Послушај бога, та овдје је његова рука! Видиш ли да ти даје начина да помогнеш својима, поштенијем путем? Ево, нас двоје старијех, гронулијех од работе и од година, па, сјутра, кад нас нестане, остаће ти два брата насред пута, ако нас не послушаш...

Тако се низаху, на измјену, пријетње и молбе грдње и тепања, - све што може изаћи из гладне душе кад је загрије помисао на корист. Анђа се доњекле опираше, па најзад рече:

- Може бити да ће се Иво предомислити... та ја никад с њим нијесам разговарала. На то скочи старац као помаман:

- Зар сам ја рувијан, иако сам сиромах! Зар да се моја кћи из шале проси!

- А, море, та би се шала крвљу опрала! Тако их затече поноћи.

Сјутрадан Шимета однесе одговор: "Родитељи су задовољни, цура је задовољна."

*

Краљица је боловала неколико дана. Дуже је с кревета не толико њега материна, колико милосрђе према својима, - милосрђе које њу наведе да прегори своју љубав, што јој бјеше милија од живота.

Вјеридба се сврши свечано.

Иво је долазио свакога дана ка Пурићима. Долачанке су много торокале о томе. Било их је које су тврдиле да је стара Антица морала омађијати Ива. Дјевојке су завидјеле краљици, а кад се увјерише да није срећна, онда је жаљаху.

А Марко Пивић нити се јадао, нити је пријетио, шта више, он је честитао Иву, а Пурићима је називао бога, као и дотле. Не бјеше испросио краљицу, дакле му се у образ није такло, а, опет, знао је да краљица не превјери од своје воље. Како му је пак у срцу било, то му се на лицу могло читати.

*

Вјенчање је имало бити на "Свисвете" (1 новембра по новом). Неколико дана прије тога свечаника, уранише Долачани на обалу да се крену на работу, као обично. Исток бијаше ведар, али све остало небо застрли бјеху облаци. Из оне ведрине духаше вјетрић, те гоњаше облаке ка западу. Море бјеше узбуркано. Долачани, подијељени на гомилице, стојаху око својих бродича, гледајући у небо, шчињајући се да ли да крећу.

Шимета Пурић, краљица и два јој брата, стигоше на обалу пошљедњи, па одмах ускакаше у свој брод. Томе се нико не зачуди, јер стари Пурић никад не чекаше да "пребаци вријеме". Краљица оборенијех очију, зашијава веслом, старији јој брат намјешташе крму, а отац прибија сову на другом боку. Вјереник одријеши им коноп, па отисну брод ногом. Краљица га (погледа. У тај мах, он пољуби врхове од својих прста, пак јој посла пољубац...

- А што њу не пољуби у руку, као што чине Латини? - запита га неки враголан. Дуже се смијех међу омладином.

- А, Маркиша? Је ли, да би тако требало? - опет ће онај, обрнув се Марку Пивићу.

Марко се раскорачио, и гледа на далеко, у мутни зреник, преко затона.

- Не запињите за мене, нимало! Ја не забатам носа у туђе послове, - одговори он мрко.

- Хајде да се иде! - заграјише старији, посокољени, гледајући како Шиметин брод одмиче.

Готово сви ускакаше.

Али, у тај мах, ведрина се раскола око сунца, вјетар јаче духну са противне стране, море запљуска обалу, те сви изађоше вичући:

- Оје! оо! натраг! Фортунао! Невера!...

У тињи час диже се хука са свију страна, валови се стадоше пропињати, као бијесни коњи...

- За име Исусово, шта ово би у један трен!... Несрећа грдна!... Утопише се Пурићи!

- Утопише се! Утопише! - чује се кроз вјетар.

Долачани се збише у гомилу. Никоме не оста капи крви у образима гледајући шта бива са несрећном лађом насред затона. Водени брешчић. набуји под њом и одиже је као орахову љуску, валови са свију страна јуришају, те час обрћу њом у ковитлац, час је нагињу, час јој тоне кљун, час крма...

Глас допаде Антици, те истрча из куће, бусајући се у груди и чупајући косу. Поче жена преклињати људе да иду у помоћ. Њеки се стадоше дозивати, али их прекиде дивља вика из стотине грла.

- Утопише се!

Марко Пивић, блијед као мртац, пропе се наврх прста и избуљи очи па викну: "Није! Ха браћо, за мном! Помоћи ће нам Бог и свети Никола!"

На те ријечи ускочише за њим шест Пивића у велики брод кнеза Јосифа...

Док су они намјештали весла, Марко искочи и потече ка Иву, краљичину вјеренику, па га узе за руку, позивајући га да буде осми веслар...

Опет се разлијегну ужасна вика...

Иво се стаде опирати свом снагом.

Марко му пљуну у образ, па ускочи ка браћи, те се одмах отискоше...

Море бјесни пут њих, али га и они бијесно леме. Удари слаботиња људска против силе природне, али се бог смилова на људско јунаштво, те Пивићи стигоше на вријеме. Пурићи прихватише коноп, те, након неисказанијех напора, стигоше сви к обали, гдје их дочекаше радосни узвици...

Марко изведе краљицу, па је пред свима пољуби у чело, рекавши:

- Овога пута бог ми те даде - нико ми те већ не оте!...

*

- Е ово ће се причати! - рекоше готово сви Долачани и Долачанке.

Јунак сиромашак пљуну у образ богатој кукавици и преоте му прстеновану дјевојку!

- Е баш га је она у бога измолила!

- Е баш је он њу на сабљи добио!

- Е баш част и слава Маркиши Пивићу и краљици Пурића!

Све је у крви

Старији нараштај на Ријечи још се спомиње једнога крупног католичког протопопа, који, свакога дана последије подне, непоузданијем корацима иђаше од своје куће ка саборној цркви.

Странац који би издаљега видио тога попа могаше посумњати да он посрће од старости, али ако би видио изблиза попове надуване образе и црвени нос, онда већ није могао сумњати о правом узроку.

Па би се странац већма зачудио гледајући како и отмјени Ријечани учтиво поздрављају пијаницу. Дешавало се често да га који господин узме под руку и испрати са "Корса" у споредну улицу. Догађало се и противно, наиме: гдјекоји "факинић" искези се према попу и викне: "Ostia, se semo fritti!" (Уха! ала смо се накресали!), али је то увијек изазивало срџбу озбиљнијех људи.

Разумије се да су странци тражили да им се објасни та чудна појава, а ево, у суштини, што би дознали:

Прото се звао: Антоније Ш - ић. Био је доктор богословије и философије. Међу својим друговима канонцима, као и међу свом ријечком интелигенцијом, доктор Антоније бијаше на гласу као добар зналац класика, старога словенског језика и каноничког права; талијанске хистеричке матроне цијењаху га опет као највјештијег исповједника; сиротиња пак благосиљаше др Антонија, јер дајбуди половину свога знатног дохотка дијељаше не бројећи.

Ето зашто је тај човјек, и поред своје грдне мане био на Ријечи штован и омиљен.

Разумије се да је било и онијех који га нијесу много жалили, али и ти тврђаху да Антоније хоћаше постати бискупом још у младости, а хоћаше одиста стећи и славу као књижевник. У својој младости написа он једну књижицу: "О старом новцу и оружју", која изазва хвале ученијех људи и они прорицаху да ће млади доктор, у зрелијем добу, обесмртити своје име каквијем књижевнијем дјелом од велике вриједности, - које се пророштво, нажалост, не испуни. Најпослије његови пријатељи правдаху његову слабост тијем што је бјеше наслиједио. Три брата његова, (два поморца, трећи трговчић на њеком острву близу Ријеке), заглавише прије времена од пијанства...

Све је у крви! - говорило се.

Др Антоније, идући последије подне у цркву, (зими око три часа, љети око пет), избјегаваше непознате људе. Изишавши са вечерње, ходао би по обали, докле му морски вјетар не би истјерао винску пару из главе, те би слатко вечерао, па опет до поноћи пио. А пио је увијек сам. Служаше га једна стара, гојазна острвљанка, "тета Луција", позната цијелој Ријечи. Прото је устајао вазда рано, а доручковао није никад, па до подне дочекиваше походнике, или је ишао у цркву да исповиједа матроне...

Тако му се низао дан за даном, с том разликом што му је нос постајао црвенији, а његова широка леђа празнија...

Једном леже у поноћи, као обично, а освану - мртав...

Загушила га је крв у спавању.

Грађани искрено ожалише несрећног човјека Веће пратње ни старци не бјеху запамтили.

Каноници саборне цркве саставише у Цицероновом језику своје другу гробни натпис, који је урезан златнијем словима на мраморној плочи По мишљењу покојниковијех пријатеља, једино што би се томе натпису могло додати било би:

"Имао је једну грдну ману, али за њу не могаше бити одговоран, пошто ју је донио на свијет у својој крви."

Све је у крви!

*

Прође неколико година.

Једнога јесењег јутра, њеки млади господин, средњег раста, витак, црномањаст, лијепо одјевен, сађе са кола пред опћинском кућом, па истрчи уз степенице.

- Молим, је ли овдје господин начелник? - запита он писара, њеког сухоњавог, риђег младића, храпавог лица.

- Није, господине, али је тајник у својој соби. Ако желите, могу вас њему пријавити?

- Лијепо, - рече странац, предавши своју карту.

Писару мало што не испаде из руку карта.

- Тони!! - викну он уставши... - Ти си то, Тони!

Тони се загледа у лице писарево.

- Ама, јест Марко!... Ти си, Марко Шкуљане?

- Тони, мили друже! - викну писар, ширећи руке, те се пољубише.

О мој Тони, гдје се нађосмо, последије толико година! О, брате, како ми је мило! О, брате, како је то лијепо - (читајући гласно карту) - Антоније Ш-ић, цјелокупног љекарства доктор!" Како је лијепо тако млад, па доктор! Е срећно било, Тони брате! - и писару се ; завртјеше сузе.

Хвала, Марко - одговори љекар, такође ганут - А ти си чиновник у опћини? И ја теби честитам.

- Немаш на чему, - рече нижим гласом писар. - Да знаш...

Прекиде му ријеч крупан средовјечан човјек, обријана брка, који, ушавши, малко се поклони, гледајући прилично безобразно обојицу, па им обрну леђа и ста тражити нешто по полици.

- Пјеро, идите за својим послом! - рече писар.

- Па, могу ја имати и овдје посла, - одговори Пјеро талијански, растежући ријечи... - Ви, од њеког времена, много брецате на мене, много, много, али... - Пјеро прошара прстима, па изађе лупивши вратима.

Љекар се насмија, а писар, сав блијед, преузе:

- Ето, видиш, какав је мој положај... Ето, тај слуга, талијоман, познана ухода "della nostra serenissima Comune", има право да нада мном табачи! А он је још мој земљак! Видиш ли какви су наши људи! Видиш ли, ко...

- Та то су ситнице, - прекиде га љекар. - Пјеро је простачина, а кад зна да својим понашањем може обезбиједити свој хљеб, онда се ачи својим дивљаштвом... Остави ситнице, но причај ми штогод о својој прошлости.

- Жалосна је и једнолична моја прошлост, рече Марко уздахнувши. - Као што знаш, допријесмо скупа до шестог разреда гимназије, па, ако се сјећаш, у половици зиме, ја напустих школу. Мој јадни отац, пилот у државној служби бјеше се утопио. Мати ми и једина сестра, много млађа од мене, осташе готово насред пута, јер са оно мало пензије једва могаху састављати крај с крајем, акамоли да мати троши за моје школовање! Сирота жена ходила је ка старјешинама и мољакала да ми даду ако ће и најмању државну помоћ. да не прекидам учење...

- Па су јој се одазвали, као што се обично одзивају сиромашнијем удовицама, - то већ погађам.

- Да! - прихвати Марко. - Јадна мати намјести ме као преписивача код једнога адвоката. Радио сам по дванаест часова дневно, за педесет новчића. Издржах тај живот двије године, па бјех унапређен за писара, са плаћом два пута већом. И то је трајало двије године. Најзад, - да знаш са колико муке, - протурих се довдје као најмлађи писар опћински, са 40 форината мјесечне плаће. Овдје висим као капља о листу. Подносим уврједе, а чиним се мањим од макова зрна, јер морам помагати мајку и сестру. Све ми је надање да с временом добијем мјесто као тајник у каквој малој опћини, - јер, као што знаш, по градовима траже се за то свршени правници. Сад ми је надање и у тебе пошто те бог овамо послао... Е, гле, збиља, говоримо о свачем, а не о оном што је најпрече! Изабран си за општинског љекара...

- Е, - учини Тони, стискајући Маркову руку. - Хвала, хвала. Нијесам знао.

- Послије ћу ти причати како је било око избора, а сад сам рад чути шта је с тобом било откад се растасмо. Видим да је свршетак добар, но... Колико има откад се не видјесмо?

- Лако је то срачунати - одговори љекар- Мени бјеше шеснаест година кад умрије стриц каноник. Тада бјех свршио шести разред гимназије. Старатељи ме послаше у Трст, гдје сврших средњу школу, - то су двије године, затијем седам година у Бечу, дакле, нешто мање од десет година откад се не видјесмо.

- Ох, ала пролази вријеме! Ама докле нијеси ни једном долазио у завичај?

- Немам, брате, ни куће, нити кога од рода, те, ако и ја не будем још имао порода, истражиће се династија Ш-ића! - рече Тони смијући се. - Други је разлог што нијесам долазио тај, што наслиједих управ толико да могах онијех година Ђаковања живјети, мјерећи трошак на апотекарским мјерилима, те ми није претјецало за путовање. Прве двије године, о распусту, морао сам ићи на војна вјежбања, а пошљеднијех ферија бављах се у великој болници. И тако, стари друже, ево ме сад као опћинског љекара, старога, славнога, а нада све хрватскога града Ријеке, - заврши младић весело.

- Не говори тако! - рече Шкуљан чисто поплашен. - Ти не знаш, дакле, каква је страшна "bestemmia" назвати Ријеку "хрватском". Треба само да то чује Пјеро! Он би то смјеста јавио тајнику...

- А од тајника разгласило би се то до ноћи: по цијелој Ријечи, те ме сјутра и не би звали друкчије но доктор "Пунтер", "Кробат" ет цетера! - дода доктор устајући. - Мислиш ти да ја то не знам, и мислиш да се ја бојим?... Уосталом, немој се плашити, - рече Тони, видјевши преплашено лице Шкуљаново, - нећу ја сад проповиједати тајнику, ни осталијем оцевима отаџбине моје политичко вјеровање. Ја ћу се просто пријавити као нови службеник опћински, а послвије... vedermo! Хајд'мо сад у ту вашу "светињу светијех!"

Шкуљан испрати пријатеља кроз неколико писарских соба, до тајникове, гдје затекоше ћелава човјека ситна и намрштена.

- Наш нови љекар, доктор Антоније Ш-ић - јави Шкуљан, па се одмах врати.

- О, мило ми је! - закријешти сињор Анђело Ферони. - Добро дошли! Како сте? Јесте ли здраво путовали?

- Хвала, врло добро, - одговори Тони.

- Ваша је жеља била да вас овдје чека писмени одговор на вашу молбу, а мени је особито мило што вас могу поздравити у вашој новој служби. Ево вам декрет.

- Хвала, господине тајниче. Надам се да ће наша дружба, у пословима, и иначе, лијепо ићи.

- То је и моја жеља, per Dio, најтоплија жеља, јер ја сам био један од најискренијих пријатеља вашег покојнога стрица. Знате, он је имао бубу у глави, све је снијевао о великој Хрватској, о Словенству...

- Извините, о томе ћемо моћи други пут говорити, сад ми се хита, јер још нијесам походио господина начелника...

- Како то.!? Били сте прије код мене но код њега? Ох, млади господине...

- Ништа, ништа, изравнаћу то ја одмах. Збогом, господине тајниче.

- Збогом, господине докторе. Можете се навратити послвије подне. Баш одборници имају сједницу. Тако ћете се моћи познати с њима.

Пред вече, отиде Тони поново у опћинску кућу да се позна са одборницима, а изађе са Шкуљаном.

Љекар бијаше наљућен.

- С врагом и политика! - викну он, пошто се одмакоше... - Сав је свијет њом заражен! Просто, чим коме назовеш "помоз' бог", он те проглушује политиком... Ето, горе похвалише ми се њеки да су ломили копља за мој избор, па одмах... Збиља, бјеше ли борбе око мога избора, како они тврде?

- Па, да видиш, било је. У сједници одређеној, за избор, прочитало се, мислим, седам или осам молаба. Вијећници се зачудише чувши твоје име и питаху да ли си род покојноме канонику? Њеки потврди да јеси, а тада се начелник заузео за тебе. Говорио је да је правичније изабрати земљака, који је још одлично свршио науке, који је млад, те може одољети послу, итд. На то се сложише готово сви, али један мало што не побрка све. То је њеки Јеврејин, отскоро овдје настањен, најватренији Талијанац и Мађарон, који исприча да си ти био вођ њекога патриотскога ђачкога друштва у Бечу, да си Хрват...

- Ја! То је велики гријех. Сад се човјеку уписује у гријех, ако се не одриче свога народа. - Знам ја све то, јер ја сам и у туђинству пажљиво пратио што се догађа у домовини. Знам да нам хоће да избришу и траг, али једно је хтјети, а друго је моћи!... Уосталом, ја не мислим да вичем по распућима: како ваља да људи мисле и осјећају! Ето зато свакому своје савјести и образа, а мени као љекару преча је људска невоља, која нас једначи, но оно што нас раздваја. Осим тога ја не мрзим талијански језик, ни талијанску културу, - напротив, она ће и у будућности нама бити велико врело нашега образовања, - али не могу пристати да нас поталијанчени дошљаци подјарме... Него, доста смо о томе говорили, а сад да ти кажем моје свјеже утиске из старог града... Брате, Ријека се уљепшава. Нова обала, ново позориште, куће као у Бечу, садови, шеталишта, кафешантани, фијакери, бррр... Опажам да су се дјеца Израилјева знатно умножила и да је наш језик готово потиснут са новог дијела града. Чудно и жалосно. У хотелу.

- Збиља, гдје си отсио?

- "Код Лојда" гдје ниједан слуга не говори хрватски. Сад, ваљда, долази много странаца на Ријеку?

- Особито Мађара, који већ јавно називљу ријечку околину: мађарско приморје!

- Еј!... Чим се одморих, отидем у "Криву улицу", гдје сам толико година живио са стрицем. Једва се попех уз степенице, тако ми је срце било. Соба, гдје некада бјеше трпезарија, била је отворена и у њој зврчаше шиваћа машина за којом сјеђаше њека госпођа, по прилици чиновничка жена. Она ме учтиво прими, али је морала помислити да сам луд, тако се сплетох тражећи изговор зашто сам свратио у кућу...

- Стрчавши на улицу, угледах преко ње стару, дебелу претржницу, која се готово није измијенила.

- Сјећате ли се, тето, покојнога каноника Ш - ића? - питам је.

- Како се не бих сићала доброга каноника.

- А спомињете ли се једнога његовог синовца?

- Онега, ча је учил скулу?

У трен се начета њеколико жена око нас, и зачаврљаше.

- Онога *дијака*, је л' те, госпоње?

- Онога, ча је вавик ишал у дугом капуту...

- Онога ча...

- Па добро, знате ли што је с њим било? - обратих се ја старој, не хотећи јој се показати пред осталијема.

Баба изврати длане.

- А бог зна, мој липи госпоње! Да је стриц поживил, мали би се заредија, сигурно... чекај: како му бише име? Стипе, а Стипе. А сад је, сигурно по мору, ако је жив...

- Ето, не познаде ме ни баба, с којом сам се лијепо пазио у моме дјетињству. Све се измијенило У мало времена!

У томе стигоше пред једну од бољих пивница.

- Хајде да сједемо, - вели Шкуљан. - Ено баш тек начето.

- Ја не пијем ни пива, ни вина, ни ракије... Што си, Шкуљане, избуљио тако те твоје сијере очи? Ја ти читам у њима: да ми не вјерујеш... Гле сад вјерујеш, али ме кориш погледом, чисто ми говориш: "Тони, водопијо, изроде куће Ш-ића, која се је због пића истражила".

Љекар је хтио да то изговори шаливо, али му се обрве скупише.

- Дакле баш ништа, осим воде?

- И каве. Кава пијем по десет на дан. Није ни то добро, али шта ћу му. Хајде баш да сједнем да видим хоћу ли познати кога од старијих Ријечана.

- Е, баш ми је то за чудо, а опет и мило ми је, - рећи ће Шкуљан пошто сједоше. - Знаш, говорило се за покојнога стрица...

- И оца, и другога стрица, *да им је тијанство у крви*, - дода љекар, смијући се. - Знам ја то, Марко. То је којешта. Све је до васпитања. Покојни је стриц то добро знао, зато ми је бранио и мирисати вино. Увијек ме свјетоваше да имам пред очима... та већ знаш шта.

- И имаш то увијек пред очима!

- Имам, и хоћу да покажем да: *није све у крви!*

*

Прође година.

У Кривој улици, у кући гдје је некад становао каноник Ш-ић, замијени га његов синовац, кога Талијанке прозваше "il belo dottorino" (лијепи докторић).

Кућа бјеше осредња, са пет прозора на лицу али је знатнија била од свијех осталијех у поменутој, прилично дугој улици, јер је привлачила градску сиротињу, брђане и острвљане

из околине ријечке. Осим болесника, привлачила је та кућа и хрватске родољубе и погледе пуне мрзости надри - Талијанаца.

Али, богме, бивало је дана кад мало коме бјеше и до ње. То су дани кад припече лјетна звијезда над приморјем, кад са ријечног плочаника отсијевају сунчани зраци да очи штркнуту, кад пси цијелога дана дахћу у хладовини.

Такав је један дан био у међудници те године.

Било је између четири и пет часова по подне.

Пјеро, опћински слуга, иђаше крајком Криве улице, заклањајући очи њеком великом књигом. У тријему љекареве куће Пјеро се издува, протрља очи, шмркнуту "презу" дувана, па пошто још узе озбиљни изглед, оде уза степену.

Прва врата наврх степеница бијаху отворена. Пјеро се устави и загледа се у слику покојног каноника, која вишаше над диваном. Друга врата бијаху такође отворена и Пјеро погледа у лијепу намјештену ложницу љекареву. У истоме низу отворише се трећа врата и изађе средовјечна, крупна жена, у острвљанској ношњи.

- А, ви сте? - рече жена.

- Хваљен Исус, Марта.

- Вазда био, Пјеро.

- Ух, једва допријех. Је ли у кући господин.

- Није, - рече Марта и врати се у собу.

Пјеро уђе за њом.

- А гдје је господин? - рећи ће он, сједајући на клупу према њој. Међу њима бјеше кревет до зида, а супрот њему један велики сто и неколико столица.

- Не знам, - одговори Марта узевши плетиво.

Два или три мјесеца пошто се Тони настани на Ријечи, обрете он Марту на острву и дознаде да је она далеки род покојној његовој матери. Како Марта бијаше удова и самохрана, узео је Тони к себи.

- Морам предати ово писмо у руке господину, а без признанице не смијем га оставити, - рече Пјеро, извадивши из протокола велико запечаћено писмо.

- Па причекајте, или се повратите, - вели Марта, не дижући очију са плетива.

- Ствар је крупна, Марто! Ради се о томе хоће ли господин и даље остати као опћински љекар, или се морати одрећи службе...

- Ако је тако, ствар јест крупна, али сиротињи, - поврне жена, једнако мирно, што Пјера наљути, те бурно шмркнуту дувана.

У тај мах затугњише ситни кораци по ходнику и уђе једна дјевојчица, сиромашки одјевена.

- Је ли се вратио господин, тето?

- Јест, душо, вратио се је са острва, али је морао одмах отићи у заграђе. Двије уре чекао га је овдје један радник, коме се жена од синоћ мучи у порођају. Јадница! Мој Тоне, моје злато, није ни залогаја метнуо у уста, него се преобуче и отиде са радником. Разнијеше га на све стране! Поздрави маму и реци јој нека се претрпи. Чим дође, послаћу га к вама...

- Е, гле, а мени не хтједосте то казати! - рече Пјеро љутито, пошто дијете отиде... - Но свеједно, чекаћу. Дакле, вашем би злату свеједно било и да изгуби службу?

- Он није опћински слуга, него љекар, коме је свијет отворен, али би тешко пало сиротињи која неће никад имати љекара као Тони!

- Гле, гле, како ви то слажете лијепо, некако баш по књишки... Види се да сте често слушали говоре хрватскијех скупова, који овдје бивају.

Марта плану.

- Шта је вама до тога што ја радим, кога слушам и ко овдје долази? Не стидите се, но признајете ваш поштени занат! Молим вас, идите.

- О, о, ви ударисте у крупне! - рече Пјеро устајући. - Ја нијесам хтио да поведем разговор о томе, него рекох само онако, да видите е знамо све што се овдје ради... Зна се, рецимо, како је ваш доктор препоручио Марка Шкуљана, те је нашао службу горе у Хрватској...

- Па онда? - запита Марта, подбочивши се.

- Па, то није поштено! Право би било да је Шкуљан и сад у тамници за она лажна писма...

- Која су саставили твоји господари, а ти их подметнуо кукавном младићу, рђо једна, гадни човјече!... - ста викати Марта, а Пјеро шмигну.

Љекар се срене с њим на степеницима, те се у хитњи потписа писаљком на протоколу, а писмо узе и баци га на сто у првој соби, гдје, сустао, сједе на диван.

Бјеше се прилично измијенио за годину. Црна, густа брада рубила му је преплануло лице, те је стекао мушки израз. Хаљине је носио простране, од љетњега загаситога ткива. Премда не бјеше при њему трага кицошењу, опет бијаше сасвијем оправдан назив Талијанака: *il bel dottorino*.

Марта, савлађујући на своме лицу трагове срџбе, дође и устави се на прагу.

.- Хоћеш ли што јести, злато моје?

- Хвала, тето. Свратио сам у гостионицу... али бих попио чашу лимунaде.

- Одмах, душо... Долазила је цурица оне болесне жене рибареве.

- Добро, отићи ћу, чим се одморим, - рече он отварајући писмо.

Марта изађе.

Кад љекар прелети очима прве врсте, поблиједи сав. Лист му се уздрхта у рукама, те га згужва и баци.

Марта га затече гдје се ухватио за косе.

- Што је, за бога? Тони мој, што је? - пита она, а чаша јој зацокота на крушчићу.

- Није ништа, тето, - одговори љекар промукло. - Није ништа чему се нијесам надао. Молим те, не питај даље, дознаћеш све вечерас, а сад ме остави, јер хоћу да се преобучем.

Марта се оклони у ходник, те је слушала како он хода преко собе и говори у себи. Па онда, Тони отвори орман, скиде са чукаља црне свитне хаљине, извади из кутије цилиндер и рукавице, те се брзо преобуче. Затијем, диже с пода згужвано писмо и стаде га глатати руком.

Марта уђе.

- Бар попи лимунаду! - рече жена. Глас јој дрхташе.

- Хоћу, тето, како не бих, - вели Тони гледајући је њежно... - И да нијесам жедан, пио бих лимунаду коју ти начиниш, слатка тетице. Не бој се, није ништа, наљутили су ме, као обично, али, као обично, прошла ме је љутина у трен, као што видиш. Збогом, тето! Ја ћу свратити код рибара, не мисли!

На улици, Тони се укрути и диже високо главу. Тако прође Адамовићев трг и један дио обале, гдје бјеше наврвио свијет у шетњу, дао обично пред вече. Свак се зачуди његовом држању, а једна госпођица поблиједи кад он прође мимо њу, не опазивши је. Бјеше то Јелица, лијепа кћи једнога богатог трговца, Хрвата. Тони бјеше чести гост у његовој кући, нити се икад дотле десило да се он сретне с лијепом Јелицом а да се бар не устави. Додуше, њих двоје ни ријечи не проговорише о љубави, али су очима говорили и сувише јасно, тако да су и њезини родитељи сматрали као готову ствар њихов брак.

С обале сврну љекар у једну мању улицу и уђе кроз врата, над којима бјеше натпис: "Хрватска читаоница". У првој соби затече неколико младих људи. Тони их весело поздрави.

- Дошао сам да сазовем скупштину. Ствар је по себи смијешна, али наши Талијани сами хоће да је начине трагичном, стога ћемо и ми око те мрве намијесити много тијеста, па ћемо им велику гуку бацити на главу... Молим вас да ми помогнете да не губимо вријеме, да не помисле е сам се преомишљао. Ходите за мном.

Уђоше сви у дворницу.

Тони извади из стола наштампане позивнице, које је требало испунити. Он их растури рекавши:

- Де - испуњајте. Ево овако: "Господину Н. Н. Мољенисте да *одмах* дођете на ванредну читаоничку скупштину, која ће се одмах започети, чим се скупи довољан број чланова. Ствар је веома хитна."

За по часа бјеше готовијех преко стотину позивница.

Е сад вас молим за другу љубав. Пошто наш једини слуга не би могао раздијелити позиве до поноћи, а пошто се тиче нашега образа, то бих вас молио...

Младићи не сачекаше свршетак, но подијелише међу се цедуље, па дадоше маха ногама.

Оставши сам, Тони узе да пише. Написа њеколико врста, па подера лист и узе други, а пошто и други испара, поче ходати преко простране дворнице. Слуга запали свијеће. Тони напрегну вољу и исписа што је хтио.

Почеше долазити чланови.

Да би претекао запиткивање, Тони заподјену разговор с једнијем о њеком његовом домаћем болеснику. Тако с другијем. Али то није дуго трајало. Око осам часова испуни се дворница. Он зазвони.

- Господо и драга браћо. Данас послије подне примих од опћинскога вијећа ово писмо. Молим вас да га пажљиво саслушате.

"Господину дру Антонију Ш - ићу, опћинском љекару.

Овијех дана, скупштина Хрватске читаонице изабрала вас је за свога претсједника и ви сте се претсједништва примили. Знамо да се, са формалне стране, томе не може замјерити, пошто је друштво законито установљено и пошто му је влада правила потврдила, али знамо поуздано и то: да се у том друштву гаји дух противан слози разнијех народности које састављају ову опћину, те, дошљедно, дух противан животнијем интересима наше државе.

Ради тога, опћинско вијеће, у данашњој својој сједници, ријешило је да вас службено позове: или да се одречете претсједништва Хрватске читаонице, или опћинске службе.

Свакојачо:, у најкраћем року изволите одговорити писмено"...

Настаде бура у дворници.

- То је подло!... То је клеветање и изазивање!... Треба их тужити суду!... Не, но треба њима показати зубе другијем начином!...

Тони сачека док издуши граја, па рече:

- Молим вас да саслушате сад мој одговор, - који је, разумије се, на хрватском језику:

"Опћинској управи.

Није истина да се у нашој читаоници гаји дух противан слози између различитијех народности наше опћине, него се у њој гаји хрватски дух, противан неправилном туђинском наметању, особито надри-талијанском.

Није истина да наше друштво, својим радом, којим год начином циља против државнијех интереса. То је ниска потвора, за коју ће надри-талијанско вијеће одговарати суду и јавности.

Вријећа ме мисао да бих кадар био одрећи се својих грађанскијех права и патриотске дужности, од страха да не изгубим мјесто опћинског љекара. Али "ко што другоме кроји, о себи мјери".

Не одричем се, дакле, службе опћинског љекара, а остајем претсједником читаонице и сматрам за велику част што сам тијем одликован"...

Опет се усталаса граја, али од веселја. Узвици: "Живио др Антоније! Живјела наша млада узданица!" једва престаше, те ће љекар:

- Ето им, дакле, одговара у најкраћем року! Сјутра ће наш послужитељ рано однијети ово писмо.

Гомила се зби око њега. Свак хоће да се с њим рукује.

- Ја имам један приједлог. Молим вас саслушајте један мој кратки приједлог! - вели један млади професор.

- Да чујем! Да чујемо!

- Чујте! Ово је први јавни и безобразни напад на наше друштво, а одбијен је часно по нас, 'вала да је нашем (младом претсједнику. Осим свега осталог, ми доктору много дугујемо за овај његов поступак. Зато, ја предлажем да буде овдје гозба претсједнику на част, сјутра увече. То ће у исто вријеме показати противницима да ће нас њихови напади затећи увијек сложене и готове. Примате ли?

- Прима се! ... Живио! ... Живио претсједник!

Сјутрадан, у то доба, сједијаше Тони у зачељу дугачкога стола. С лијеве му стране бјеше Јелица, с десне њена мати, а до дна сто педесет одличнијех грађана и госпођа.

Кад дође доба здравици, Тони наточи једну малу чашу и уставши рече:

- Браћо, ја нијесам рјечит, а и да сам, не бих могао показати све оно што осјећам сад. Ја ћу то другијем начином изразити. Сви знате да ја у своме вијеку нијесам окусио вина. Ово је прво што ћу испити, и пијем га кличући: да живи наш народ!..

Из свију грла одазва се бурно: живио! Али у исти мах узаври под прозорима звиждање, мецкање, лајање и којекакви гадни узвици.

- Морте аљи слави!... Абасо ла Крљација! Вива л' Унгарија, вива, ељен.

Младићи потекосе на улицу, гдје се осуше каменице на њих, али у рукама неколицине нападнутијех синуше ножеви и штилети и... проли се људска крв...

*

Протече опет година.

Ријека се назва: мађарско приморје. На Ријечи се утврди мађарска управа. Поотвараше се мађарске основне и средње школе и свуд на државнијем кућама врху талијанскијех натписа ставише се мађарски.

То се деси, што оно кажу, као преко ноћи. Једнога јесењега дана, пред подне, јурио је парни воз, кроз кишу и вјетар, од Карловца ка Приморју. Често се догађа да та жељезница не доведе

ни једнога путника на Ријеку, а овога пута изађе их неколико из трећег мјеста, а из другог само један.

Тај бјеше висок, окошт, храпава лица. Он се упути брзијем корацима ка великој кавани крај мора, која је удаљена од станице четврт часа. Идући, путник је мрко погледао мађарске натписе и сваки пут стрекнуо, чувши коју мађарску ријеч. Кад стиже на обалу, имао се је чему зачудити. Кроз поведрину, сунце је гријало као усред илиштика, те пред великом кафаном, над столовима, бјеше растегнуто платно да гости сједе у хладовини. Путник свуче кабаницу и сједе усамљено запитавши слугу за некога.

- Сад ће доћи. Чудим се е није већ ту, јер је он од најранијих гостију послѣ ручка.

Не прође много, посједаше неколико официра, гомила чиновника и два-три Јеврејина трговца, те, као што бива на југу, зачаврљаше сви у један мах.

Дође њеки црвенко, густе црне браде и прилично трбушаст, који, сједајући, залупа жестоко по мраморној плочи. То изазва кикотање међу гостима, а црвенко погледавши их закрављенијем очима обрну им леђа, па пребаци ноге преко друге столице. Слуга му донесе каву, скленицу коњака и новине.

- На здравље! - рече гласно талијански Јеврејин, обраћајући се своме друштву. - Најбољи је лијек против њекојих болести добар коњак.

- Наравно! - прихвати други. - Само се доктори не слажу у дозама.

- Шта: дозама! треба га пити флашама! - опет ће први.

- А најбољи је лијек противу Чивута ово! – пече црвенко, дигнувши штап, али се не обазрије.

- Ово, ово, - понови пијани човјек, пошто је чекнуо хоће ли се који одазвати, али се Јевреји препадоше и отидоше.

Гости почеше долазити у великом броју, те заузеше готово сва мјеста, само чудни светац оста сам.

Окошти путник залупа, те ће слузи:

- Ја не видим доктора?

- Како не видите! Та ево вам га пред очима! - одговори момак, показујући црвенка.

Странац разјапи уста. Тако је сједио неколико тренутака, па се примаче ка напитом човјеку.

- Молим... ја тражим... дра Ш-ћа - рече збуњени.

- Ја сам др Ш-ић, - одговори онај опором.

- Је ли могуће? ... Је ли...

- Шта је ли могуће! Ја сам др Антоније Ш-ић... Е, гле, Шкуљана! Ти си то, Марко! - викну Тони и са великијем напором воље растријезни се у тињи час, па скочи и пољуби се с пријатељем.

- Како си? Откуд ти, човјече, тако ненадно? Да нијеси опет изгубио службу? Право говори одмах: јеси ли изгубио службу?

- Не-не-не! - убрза Марко... Удале ми се сестре, па сам добио допуст за петнаест дана.

- Тако! Е, кад је тако, добро је. Баш ми је мило што те видим... Јеси ли ручао. Сједи, по ручи што.

- о, Тони, брате... више во брате, спаситељу мој! - поче Марко плачнијем гласом.

- Молим те остави се пренемагања, - рече љекар, гледајући крвнички око себе! - Не видиш ли како се ови гадови церекају? Хоћеш ли да им дам задовољство да се заплачем! - заврши Тони турив шешир на потиљак, па покри лице рукама.

Шкуљан видје како је Тонију јако начета црна густа коса, те му чело бјеше два прста пространије...

- Боже мој! - шапну писар, као за себе - боже мој, што се с њим учини, ако би га икада познао! Је ли ово мој Тони, је ли ово онај најплеменитији младић што га даде наше Приморје... Тони, најмилији брате, знао сам за твоје јаде, али нијесам могао помислити...

- Да сам се предао пићу, као и моји стари, је ли? - настави Ш-ић, смијући се горко. - То си хтио рећи, брат Шкуљане?

- Нијесам те мислио вријеђати, брате, прије бих мог бога увриједио...

- Знам ја то!... Остави, молим те, но реци ми како је то да ти не дође право к мени, кући?

- Упутио сам се, па сам свратио овдје баш да упитам за тебе, а слуга ми рече да ћеш до мало доћи, да ти долазиш одмах послѣје ручка...

- И нијеси ме могао познати? - запита љекар жалосно, али видећи већу жалост на лицу пријатељеву, исправи брзо. - Па, дабогме, човјек се измијени за двије-три године! Ето, ни ја тебе не познах у први мах. Дакле није чудо. Хајдемо к мени...

Пођоше ћутећи до обале, гдје се Тони устави и загледа у узбуркано море. Шкуљан је дуго чекао да пријатељ проговори, а у томе га бојажљиво погледаше својим сијерим, искренијем очима, које жељаху продријети у измучену душу пријатељеву. Најзад, Шкуљану се хотје да га поутијешу.

- Цијела је Хрватска најискреније саучествовала у страдању твојем и твојих другова!

- Ах, њих ми је жалије но себе, - одговори Тони лагано, не дижући очију са таласа, - четворица ће трнути у тамници. још пет година, остали, њеки двије, њеки... ах, не злиједи ми ране.

- Нијеси ти крив! - викну Марко. - Ти си из витештва твога хтио да им будеш саучесник у страдању; ти си се са њеколико ријечи могао одбранили; али ти одлежа шест мјесеци тамнице и мало што ти не одузеше љекарску диплому! То је знао цио свијет...

- Ја сам се кукавички предао, - прихвати Тони, једнако уоченијем погледом... - Мјесто да се у сужањству приберем и оснажим на даљу борбу, како доликује човјеку, ја очајох, те се предадох најгаднијем непријатељу - *пороку*...

- Ни то неће бити истина! - викну Марко, који, канда, на један мах поста рјечит.

- Шта да се предаш! Свак може разумјети да си у својој невољи, својој великој осјетљивости тражио лијека у тићу, али не може бити да ти већ робујеш пороку... Та, ти си тек почео живјети, теби је двадесет и пет, и шест година, будућност је пред тобом. Па онда, брате, окући се, узми дјевојку...

Тони се окрете ка Шкуљану сав блијед, као да га погоди пушчано зрно.

- Не даље! - једва изговори. - Немој даље!

- Шта сам рекао? - запита Марко уплашен... - Да се није Јелици што десило? Да те није оставила?

- Несретниче! - рикну Тони, ухватив га за рамена и дрмну њим.

- Опрости, мили Тони.

- Несретниче, што се од кога другога не извјести, но мене стављаш на муке... Па добро, кад хоћеш да од мене дознаш, баш је право да ја сам кажем... его: чуј! Јелица је пресвисла, разумијеш ли: пресвисла је! - понављаше, готово пјенећи.

- Немој тако, Тони! - јецаше Марко.

- Пресвисла је од јада, разумијеш ли? Пошто се је увјерила да њезин Тони, њезин обожавани Тони поста пијаница, на коју цијела Ријека прстом показује, она је пресвисла... Јелица не бјеше обична дјевојка. Ето, видиш ли да сам проклет! Ето, видиш да је суђено свима онима којима сам мио да пропадају... И ти ћеш пропасти! Суђено, дашто, видиш да ја све вјерујем у судбину! А зашто ја не бих пропао! Зашто не бих баш пропао, најгнуснијим начином? Иди од мене!

Тони отиде брзијем корацима.

Марко приста за њим.

Да се Тони окренуо и штапом га ударио, опет би Марко ишао за њим. Да је Тони у море скочио, и Марко би за њим, али: не да га спасе, но да оба потону...

Кад допријеше у Криву улицу, Тони га причека и стиште му руку.

Уђоше у кућу, у којој је Шкуљан, много пута у тешким часовима свога живота, налазио утјехе и помоћи. Наврх језика му бјеше да са степеница викне: - "Помоз' бот, тетка Марта", али га прозре њека слутња, те пропусти Тонија.

У ходнику удеси Марко њеку младу жену, коју није познавао.

- Шта? зар није овдје Марта? ... Жена га зачуђено погледа.

- Немојте, забога гласно! - претече је он. - Марта је умрла, је ли?

- Па давно. Овијех дана протекла је година.

- Гдје си ти, Шкуљане? - викну доктор из собе. - Анице, донеси чисте чаше!

- Ју, господар је већ пијан! Данас раније него обично! - рече слушкиња, па отрча у кухињу.

Марку су сузе текле, јер му се живо приказа цијела трагедија. Он видје добру тетку Марту како се од јада кида што не може своје злато одвратити; са зла пута, како вене, и, најзад, како се чемерно са свијетом растала...

- Та, кога ђавола, дреждиш у ходнику, Шкуљане? - викну доктор с врата. - Или ашикујеш са Аницом?

Јадни Шкуљан брзо убриса сузе и уђе.

На орманима, са стране слике покојнога прота, видје читаву шумицу свакојакијех стакленица - права винска изложба.

Љекар скида час једну, час другу.

- А? ти волиш бијело вино?... Ви горе у Хрватској и не пијете другога.

- Мени је свеједно, - одговори Шкуљан, уздахнувши.

- Дед', ту је његдје кутија са цигарима. Дед', наћи је, - рече љекар треснувши стакленицама о сто.

Аница донесе чаше.

Тони наточи, куцну се с Марком, па искапи своју у душак. Опет наточи и испи двије, за колико ;би ударио дланом о длан. Тада му опет очи синуше, онако ружно као пред каваном. Он се извали на диван. '

- Једино што ме тјеша да сам трн у оку овдашњим Јеврејима, Талијанцима и мађаронима... Ја бих могао наћи мјесто у Далмацији, или у Хрватској, или у Србији, али нећу жив с Ријеке... Ко зна? Могао бих још задовољан умријети! Могао бих се њеком осветити како ваља!... А?

Марко ништа не рече.

- А ти? ... Шта је с тобом? Дед', причај ове по реду, све потанко, све хоћу да знам!

Марко ста причати, а Тони насипаше своју чашу свакога трена.

Тако су сједили, до сунчаног заласка.

Шкуљан је морао отићи, јер су га чекали код куће истога вечера. И баш кад уста, слушкиња јави:

- Господине, дошли су њеки болесници, па...

- Па? - понови Тони, дижући се с натегом.

- Па... Ја... као велим: њека се сјутра поврате...

Тони скупи сву своју вољу, уста и рече веома љутито:

- Рекао сам ти стотину пута да не треба твојих савјета! Уведи болеснике! - То, рекавши Тони приђе ка умиваонику и уми се.

Уђе један средовјечан сељак, за њим (жена водећи дјевојчицу од 7-8 година, којој бјеше завијен врат.

Љекар, без ријечи, одведе дијете ка столици према прозору, па јој разви завој. Указа се на врату црвена гука.

- То је ситница... То ће се одмах свршити, - рече Тони отварајући фијоку, из које извади кутију са оруђима. Он извади мали оштри ножић, па у тренутак пререза гуку унакрст...

Кипну вријед са сукрвицом.

Марко побјеже у ходник, гдје се сукоби са Аницом.

- Јесте ли видјели чудо? - запита она. - Ови сељаци не слуте да је господин пијан, нити би то ико познао кад тако што ради. Али ће до мало заспати...

- Рану јој перите млаком водом и привијајте јој чисти свилац. Ништа више, - рече Тони. Муж и жена зачаврљаше у исти мах.

- А је ли с вама добар? - запита Шкуљан слушкињу.

.- Мој господин! Та он је предобар са сваким, само себи није! Али њега сиротиња благосиља, те није могуће да ће бог заборавити... Ето излазе сељаци. Идите к њему, господине, јер сад мора заспати...

Заиста Шкуљан затече Тонија гдје се спрема да легне.

- Не могу више... Уморан сам, Марко, брате. Уморан сам јако. Жељан сам вјечнога сна. Збогом!

Без ријечи, Марко се нагну и пољуби га у чело.

Силазећи низ степенице Марко Шкуљан понови неколико пута очајничкијем гласом ове ријечи:

- Све је у крви!... Све је у крви!...

Преображења

Гдје ми се отац родио, како је младост провео, зашто се настанио на Тронеђи - о свему томе; ништа право, не знам, Причали су ми доста о њему, а ја ћу споменути што је најпрече.

Био је омален, ватренијех црнијех очију, брзорек и свадљивац; одијевао се наполак по варошки; у говору је заносио као јужни приморци; кад је дошао на Тронеђу, причао је да је служио у војсци; показао је кнезу писмени допуст да може отворити крчму; подмитио је кнеза, те му је овај био на руци.

Радња !му је напредовала годину дана, док се не ожени најстаријом поповом кћерју, а тада пође све наопако. Узрок томе не бијаше моја мати, како би се могло помислити, него то што отац уз пиће поче крчмити: повјесма, чивит, игле, конац и остале ситнице, колико је доста да се на Тронеђи механција прометне у трговца. Тако је хтио поп, његов таст. Отада одбише се гоље од очине крчме, те свртаху само одабранији људи, који много мудро разговарају, а мало троше; отац поста злоћудан и пропи се; он погибе на путу између нашег села и окружне вароши, - (говорило се од хајдучке руке, али да данас не вјерујем да је тако било) ... Годину дана послје тога умрије ми мати од "сухе болести", те остах сирота од шест година.

То су ми причали.

Матере се сјећам као кроза сан.

Њезини родитељи узеше ме у своју кућу, те се приборих ка петорици њихове дјече.

Дјед мој, поп Стеван Д... ић, могао је тада имати око четрдесет и пет година. Био је висок, снажан, прогрушане браде до паса, руменијех јагодица и вељих црнијех очију. Због стрма чела и дебеле доње усне, глава му бијаше немила, али само гледајући је с бока. У кући се мало бавио, а био је час добре воље, час бијесан, без икаква очита разлога. Попадија је то овако објашњавала: "Стево је добар човјек, али му њешто дође!" Тако је говорио и сеоски кнез, али сви остали сељаци не бијашу начисто о томе. Готово двије трећине њих бијашу дужници дједови. Он је њеке одирао, узимљући им добит, друге је ;опет штедио, а никад се не знадијаше напријед кога ће потрзати у суд, гдје је одлазио готово сваке недјеље. Добро сам запамтио њеке ријечи, које чух од једнога старца и које онда никако не могах разумјети: - "За нашега се попа не може почисто рећи: је ли поштен, или је лукав! *Једно му једе друго, ама не знаш што му шта једе!*"

Баба моја, попадија Симуна, бијаше четири-пет година млађа од њега, малена, гојна, образа глаткијех, очију водњикастијех. Мужу је била подложна до краја, према дјечи попустљива; без краја, радила је као роб, те чак и двијема одраслим кћерима чинила измет. Од осталијех ъезинијех особина, ово бијашу главне: јела је готово сваког сахата, али је пила само воду; спавајући хркала је тако да се љети могло чути до најкрајње куће Д... ића; на махове била; је претјерано богомољна, особито кад "оно њему дође"; свакога дана, највише пред вече, тражила је узрок да се сита исплаче.

Поп је био немаран према нама дјечи. Баба је мене непрестано кљукала. Кад бих задријемао од ситости, тада ме баба легне на крило, пак нариче за кћерју Стојанком: и за зетом Иваном, и мене кара што не пустим коју сузицу за својим родитељима.

Кућа бијаше пространа, на један под, предијељен на двије одаје; у већој са два прозора цареваше поп, пребирајући снопове судских артија; у мањој ноћиваше баба са Ружом и Смиљаном. У клијети, тари земљи, лежасмо: Анђа, Ћиридон, Влада и ја. До нас бијаше млијечар; до њега соба у којој се хранило све што сметаше по кући. У куту бијаше статива, а иза ње наслагане трубе сукна. Икона је било на сваком крају, па и других црквенијех ствари, као'но ти у старинској поповској кући. Пред кућом бијаше обор, ограђен високим зидом, а под њим, с једне стране подугачка зграда, на једну воду, подијељена на троје: у једној сувоти

бјеше огњиште, у другој стојница за попова вранца, за двије краве и Шпира слугу, а у другој сионица.

За кућом је био простран виноград, а око њега шест кућа Д... ића. Поп не говораше ни са једнијем од својих браственика. Отац попа Стевана, поп Ђерасим, бјеше ранио неког свог рођака, а оцу попа Ђерасима, попу Зекану, бијаху браћа запалила кућу - и тако се нанизало у бестрв, у најмрачнију старину. Жене Д... ића долажаху к нама кад дједа не би било дома, а тада и ми се мијешасмо са њиховом многобројном дјецом.

И друге године по моме доласку удаде се Ружа за кнежева сина Мила, прикладна момка. Ружа је много наликовала на оца, и он је њу њешто боље пазио него осталу дјецу.

Поп намјести младенце у моју кућу, предавши им радњу покојнога оца. За двије-три недјеље поп не избијаше искрај њих, и увијек се враћао весео. Али, богме, већ вријеме бјеше да се сјети својих парница, те отиде у варош и задржа се тамо два дана, поручивши трећег да га чекамо с вечером. у то вријеме млади зет распрода на брзу руку сав "еспап", те преобрати шарени дућан у првобитну крчму. Ми дознадосмо одмах за то - крчма бјеше на пушкетом од нас. Попадија кукаше, а ми умрли живи. Чекасмо попа до густога мрака, пак најпослије једосмо сами, и ми баш свршили, а забакта коњ у авлији. Настаде ђаволска вардања у кући. Баба, плачући и молећи се богу, отиде у кујну да брзо зготови што, - обично у такијем приликама опржила би неколико јаја. - Смиљана дршћући клекну пред оцем да му изује чизме, а нас четверо ситнежи забодосмо носеве у букваре. Дјед нагло поједе све што му стопаница донесе и испи на душак прву чашу вина, па је пита шта се догодило, рашта смо тако снуждени.

- Па, невоља ми је! ти поручио да ћеш доћи, па не долазиш, па ми вечерали, па ти дође, па... хи-хи-хи! - удари да плаче.

У тај мах дође зет Мило, зајаприо се, пољуби попа у руку, пак започе говор, али с брда и с долине.

- Теби канда нијесу све козе у јари!? - прекиде га ђедо, запаливши лулу.

Мило зажмури, као дијете које хоће да наизуст говори тешку лекцију, пак поче:

- Ја, бр'те мој драги {тако је изговарао), ја писати не умијем, а без писма се вина трговина не може водити, а, право ти кажем, годи ми се срамота да ми *она* пише, но нека *она* заврне рукаве, па нека готови и додава, брте мој драги, и...

- Ама на што све то чеврљање, брте *мој драги!*?-прекиде га ђедо, издрељивши очи.

-... и нека све пази, и нека око свега настоји као себи и овоме. А ја... како да ти кажем... све што је ове сироте покојнога Ивана... а ти све имаш пописано, бр'те мој драги...

- Хоћеш ли ти; чисто исказати оно што завијаш!? - викну поп треснувши чибуком о сто пак устаде и потјера нас дјецу.

Ми стрчасмо низа стубе и станисмо се у нашу клијет, али нам не падаше на ум да се шалимо са Ђиридоном, као обично..

Поп је то јаче викао, док одједном пуче сваком бруком на зета. Мило се с почетка савлађивао, али, мало по мало, загрија се и он, те не оста дужан тасту. Богме у њеке као да

Ћедо замахну на зета, јер се чу вардања и врисак попад'ин, пак Мило слети сипљући псовке. За њим сиђе попадија и с прага зовну Шпира, плачући:

- Трчи у село по кнеза!

- Богме, ја сам, отприлике руле, уморан, не могу се маћи! - вели Шпиро, који увијек уметаше ријечи: "отприлике руле".

- Хајде, жив био, трчи! Он је љут, изван себе, куку мени, помози ми света Богородице!

Ја заспах, те не знам што је даље било, али ми је Анђа причала да се кнез грдније растао с попом, него ли син му.

Сјутрадан, пошто сунце грану, ми дјеца посједасмо пред кућу, као обично. Баба нам донесе здјелу млијека и хљеба, а у то поп изађе из куће, па стаде шетати по обору. Био је блијед. Ми ћутке сркасмо, гледајући за њим кад нам обрне леђа. У њеке ыедо стаде испред нас и рече: "Једите, дјечице, једите!" Па онда помилова мене по глави и рече: "А ти, шишко, јеси ли ми добар, а?" Мене обли румен. Владо, Смиља, Ћиридон и Анђа, смели се, чисто не вјерују својим очима, него као да се боје е је то њека замчица од његове стране. Ко да вјерује е је он тако љубазан према свима и још да мени тепа? Срећом у тај мах уђе крупни Шпиро водећи вранца. Поп се обрну.

- А што радиш толико, магарче?

- Ја, појио коња, - вели Шпиро, - бришући рукавом брчине.

- Хајде зови Ружу. Реци јој: одмах иди, отац те зове!

Ми се не разиђосмо као обично, него бројимо кораке Шпирове, жељни да чујемо Ружу. Сјећам се да сам ја замишљао како ће она доћи блиједа и оборене главе, пак ће паднути оцу у наручје и проплакати, као што је чинила полазећи на вјенчање. Шпиро уђе сам.

- Богме, ја сам јој рек'о, к'о што си мени рек'о, али се, отприлике руле, смјеста умијеша Мило, муж јој, па вели: "Шта ће она тамо? Ја јој не дам, ја сам њезин господар!" А она, отприлике руле, исколачила очи на њ, па и она вели: "Муж је мој господар и мој отац и моја мајка, ја њега слушам и никога више"...

- Она то вели!" - једва изговори попадија. Ја помислих е ће нас ыедо свијех помлатити својим чибуком, - такав је страхан био тога трена. Али он гледну Шпира, па бабу, па опет Шпира, па крену из обора, пак се врати и дигнувши руку, викну промуклијем гласом:

- Седлај коња!... Седлај га и неочешана!

Баби се отворише водени прозори. Ћедо стаде према њој и рече јој као жалостиво:

- Не плачи, жено, та видиш да се свијет преобразио!

Ми се оклонисмо у други крај дворишта. До мало коњ је био наредан, а и ыедо. Он је обуо чизме и обукао доњу хаљину. Провлачећи скуте кроза промахе, он дубоко уздахну. Пошто узјаха, остави баби њеке наредбе, пак смигну раменима, а рукама као да загрли њекога и додаде: "Нека им буде!"

Ми отидосмо к дједи Д... ића, да се играмо до ужине. По подне бијаше у авлији права женска скупштина. Из крчме допираше дерњава. Сваког тренутка одвојила би се погдјекоја коница, па отшета до крчме и доноси црње гласове иза црњих. "Сви дроњавци скупили се око Мила, а он их буни против таста." Један да је узвикнуо: "Шта ће нама поп давуција, који је више досмрдио суду, него ли цркви? Хајде да учинимо написмено, па да сви ударимо крстове и пошљемо на владику да нам га макне!..." Било је још доста извјештаја, али букну права буна кад њеко јави како је међу завјереницима и Митар Д... ић, најближи рођак попов, и како он вјешто подговара сељаке нека изаберу његова сина, који је изучио малу школу, па нека га пошљу владици, с молбом да га прими у "сјеменарију". Митрова жена, Јока, чувши то, плану, те да ископа очи лаживој друзи. Ријеч по ријеч изађе на јаву да су сви Д... ићи у крчми...

Поп се врати из вароши весео. За дуго је те вечери шапутао с бабом. Сјутрадан цијело јутро гледао је с прозора кроз старински "дурбин од пет кољенаца" ко улази у крчму.

Било је дужника који су се ђеду умиљавали и уходили противнички табор, - али их је било који су варали и једне и друге.

У тој првој ватри и ја претрпих. Једном прођем испред крчме. Тетак ме опази, па за мном, пак ме домами на лијепе и ћуши ме два пута. Не спомињем се шта ми је тад све говорио, али се сјећам да је тетка Ружа довикнула: "Удри скитачког сина, који се по мојој кући бани!" Дошавши кући, од љутине и жалости не могах одмах исказати што ми се догодило.

Друге јесени удоми се чак у треће село и Смиљана. Смиљана бјеше чељадешце незнатно и тијелом и памећу, али бијаше тиха и покорна старијима. Мати је миловала њу више него остале кћери, те никако да се утјеши што је далеко одведоше; то јој сад поста нови узрок непрекидном плачу. Ђедо се пак стога веселио и често понављао: "Далеко зетови; далеко им лијепа кућа!"

Сад пусти растијасмо у кући нас четворо. Анђи се придаваше дванаеста година, Ћиридону десета, Владу и мени осма. Анђа бјеше дивна струка, бјелолика, ђедовијех очију, а уз то сушти ђаво у сукњици. За Ћиридона се говораше да се и тијелом и памећу уметнуо на њеког ујака. Био је коштуњав, веома јаке грађе, руку као лопата, предугачка лица, очију избуљенијех, те се чинило да се непрестано њечем чуди. Био је сметењак и плашљив, али добра срца. Мој вршњак, Владо, у свему много наликоваше на "Дилбер-Анђу" (како је зваху сељани), само што бијаше силеџија.

Ми постадосмо досадни не само Д... ићима, не само намјерницима, него и најдаљим сељацима, а највише стрику Перану, црквеном послужитељу, који бјеше самохраница и честит старац. Овдје нећу напомињати многа наша неваљалства, - та само да је крупнија побројати написала би се подебела књига, ово ћу само казати: Анђа је смишљала што треба радити, пак би се измакла, као што доликује женској; Владо је вазда био као запета пушка, готов да срне и на јачега и у погибао, да без премишљања изврши што му суне; ја се ћах теже занијети, али кад би већ до тога дошло, тада ми требаше крви; у несташници непријатеља, који би ми лако подлегли, ја сам убијао псе, мачке, кокоши... те се и моји другови грожаху; сјећам се да сам најозбиљније наговарао Влада да мучки убијемо тетка Мила; Ћиридон пак бјеше наш луди торбоноша; просто нас је пратио, а скупо га је стајало.

Гле, кад попа није, не зна се ко пије, а кад он дође, зна се ко плаћа. Анђа и нас два вршњака толико се бјесмо навикли ћушкама, батинама и свакојакој грдњи, да смо се претварали као да плачемо. "Лупај ти по врећи брашна, брзо ћеш из ње изагнати оно што је најбоље, брашнени

цвијест", вели једна талијанска пословица. Тако и ђедо својим чибуком изагна из нас оно њешто цвијета - дјетињег стида.

И данас се насмијем, кад ми на ум пану шале што их збијасмо са Ћиридоном. Анђа га дочека иза врата, скочи и викне: "Бу!" а он све четири изврне. И то је било бог зна колико пута, а Ћиридон никако да се ослободи, или бар да је ошине. Владо му ноћу прилијепи комадиће артије на прсте од ногу, запали их кресавицом, па хитро скочи у кревет до мене, а Ћиридона стане помагање и вели: - "Шта ово би, забога? Што ме, роде, опече у помрчини, а није огња да виђу!!" - Ми се тобоже разбудимо, пак се чудимо нечистој работи. Анђа га матерински сјетује да се прекрсти и да говори ове ријечи: "Помози ми, боже, вјештица ми наудит' не може!" - јер си, брате, приоњиве крви, па ето их на те сама, међу нама ов'ликима!" Јадник, понавља ту молитву, докле не заспе. А опече ли га вјештица друге ноћи, он је увјерен да је то стога, што није лијежући говорио оне чудотворне ријечи. И шта он није нама вјеровао, особито Анђи! И шта он није чинио што му ми речемо!...

Поред свега пустога живљења њеког смо јада и учили. Од молитава, нас троје знадијасмо: Оче наш, Поздрав Богородици и Вјерују. Ћиридон оста на Оче наш, Анђа је знала читати сав други дио буквара, оданде гдје почимље: "Мила дичице, погледајте околу себе, погледајте на небо"... Знала је наизуст ону пјесмицу: "Благо нама тицама, по зеленим шумама..." Попадији би наврле сузе само кад Анђа сву пјесму изговори, размахујући рукама. Владо и ја читасмо на сав мах први дио, она крупна и масна слова. Ћиридон оста на првој штици: И, Ћ, Ј, Ю, Ђ. Ту је куљаву господу могао распознавати, али не на прескок но редом. Ја и Владо завиђасмо Ћиридону, јер смо знали да га не мисле шиљати у школу.

Борба против ђеда бјеше се притајила да помамније букне по Петрову-дне. У то доба роди Ружа сина. Осми дан Мило понесе дијете и крсти га у другој парохији. Ђедо тужи владици попа. Владика изашаље у наше село њеког трбушастог "члена консиборије". Господин член не хтједе отсјести ни у крчми, ни код кнеза, ни код нас, него му слуга направи сјеницу иза цркве, и ту стане испитивати кривце и свједоке. Свијет напуни гробље. Ми смо вирјели из позитка. Член говораше кроз нос, шмрчући сваког часа бурмут и хладећи се лепезом. За њеколико су говорили редом, али до мало почеше сви грајати једанак. Сиромах член никако да их уреди. Најпослије досади му се, записа њешто и отиде. Сјутрадан ђедо пође за њим.

Ђедо се врати десети дан, "побједитељ на цијелој линији". Онај поп био је кажњен, Мило је платио глобу, кнез Јован био је свргнут, а кнештво допаде њеког Гаврана.

Велија радост у нашем дому.

Богме и већи дио сељана омекнуше. Они говораху: "Не може се бости. шут с рогатијем." "Врана врани очију не вади". "Ко умије, њему двије". "Држ' што је ко ухватио, а чувај се кога је мимоишло". Тако се говорило по селу и готово свак се умиљаваше ђеду.

Наста мир.

Усред те тишине, Влада и мене задеси не баш ненадна, али немила.

Бјеше између Госпојина. Једнога вечера ђедо нам изговори дугачко "слово", коме суштина бјеше: да ћемо сјутрадан с њим у варош, гдје ћемо остати и учити.

У нашој малој клијети при земљи те ноћи бјеше искренога плача. Кад зором уранисмо, бјесмо блиједи као мртваци. Кад ђедо узјаха, ми се изгрлисмо с попадијом, с Анђом и

Тиридоном, пак кренусмо за вранцем, оборене главе као осуђеници. Три сахата готово ћутке идосмо кроза непознате крајеве, докле стигосмо у нашу окружну варош.

Стигосмо зарана у варош. Шпиро се устави пред једним вратима, с почетка главне улице, спрти с рамена два пара тукаца, сними бисаге, па одведе вранца право. У тињи час сјати се око нас гомила дроњаве дјечурлије. Ђедо их растјера и куцну чибуком у врата вичући: "Нека сиђе Марта, о-о-ој!" Врата се отворише и стаде на праг средовјечна њека жена, смежурана лица и крмељивијех очију, којима зажмирка. "Ја сам, Марто, ја," рече ђедо. "Понеси то горе, - помозите јој! А је ли ти господар у кући?" Па, не чекајући одговора, уђе. Владо и ја, узевши бисаге међу се, кренусмо за њим уза дрвене степенице, које бијаху веома чисте, али је ваздух баздио. На мрачном ходнику забакташе ситни кораци и чу се гласић: - "А ви сте то, попе Стеване!! Јесу ли то ђачићи?" У ономе сумраку, на први мах, ја помислих да је њеко дијете, па онда тек виђах да је женска. Ђедо се рукова с њом и викну нама: - "Капе с главе, па у руку госпођу попадију!" Ја послушах, али јој Владо само наслони чело на прсте, пак се измаче. Она настави: - "Јово ће сад доћи. Отишао је да причести бабу Мичића, - ону, знате, самохраницу, што има своју кућу на малој пијаци. Ах, мој господине, то вам је читава прича. Баба бјеше оставила кућу цркви, али се умијеша наш високо учени господин учитељ, који свуда ниче, гдје га не сију. Ах, што је то!?" викну поша друкчијим гласом кад угледа што Марта вуче. "Зар је то требало, а попе Стеване?" додаде тобож пријекорним гласом, али брзо тегну угојене тукце и брзо се сагну, те извади из бисага руно опране вуне, два-три сирца, њеколике гукце мијешнога скорупа, од кога штрбну грумичак и стаде жваколити говорећи преко залогаја: - "Е, што је ово красан смок, е што је мени мио, али опет није требало да се ваша госпођа за то труди... А, што вас ја, кукавица, задржавам овдје? О, боже, боже, гдје ми је памет? Изволите, молим вас, за мном!"

Уђосмо у малену, видну собу, претрпану новим покућанством. По стијенама дречаху шарене слике.

Сад тек видјесмо добро попадију и она нас. Била је повећа од наше Анђе, а једва што једрија. Могла је имати око седамнаест година. Косе бијаше коврчасте, очију плавијех, лица правилна, усана руменијех, руку и ногу као у дјетета - еле права лутка.

Ђедо хучући извали се на диван, који закркта под њим. Она уздахну из дубине срца, пажљиво сједе на једну широку испуњену столицу, а ми се збисмо у крај да јој нијесмо под очима. "Па како госпођа Симуна и остала дјеца?" - "Фала богу, ето живо је свако." - У тај мах зовну је Марта, те пошто прошапуташе на вратима, врати се поша, погледа кроз прозор, сједе према нама двојици, омјери нас погледом, а с нас пођоше јој очи дуж пртенога ћилима, по коме се јасно виђаху трагови ђедовијех поткованијех чизама. Опет она уздахну и започне: "Нема га још. Биће доиста умрла - бог да је прости! Ах, мој Јовица прекиде се од посла. Ове године силни болесници, пак служба у цркви па катихизис у школи, пак *физите* без краја - шта мислите, ово није село, него се мора готово сваког дана правити и враћати физите. Ето баш ономад посјетио нас је нови судач са женом. Јуче је био латински парох - замислите: послвије десет дана врнуо нам је физиту, срам га било! Благо вама, бар на селу немате такијех главобоља!" - "Богме, снашо, имамо ми на селу покрупније главобоље од тијех ваших физита и потркушица! Требало би да питаш... да питате моју Симуну, па би знала... па би знали како је попадији на селу!"... Сад мијешајући "ти" и "ви" ђедо стаде прегрштима изручивати своје невоље. Млада госпођа не слушаше њега, него стаде пажљиво мотрити час мене, час Влада, али опет више Влада, који је увијек својим лијепијем стасом и лицем плијенио погледе. Изнебуха прекиде женица старога: - "А који је ваш син?" Ђедо издрељи очи пут ње. Ја, знајући како је горопадан кад му ко претргне јадање, рекох у себи: "Богме ћеш, снашо, сад чути пјесму!" - али се он савлада и показа ногом мога вршњака: "Ето то је Владо - та моја

несрећа!" У тај мах затутњише кораци уза степенице, те она потече говорећи: - "Ето Јовице! Је ли умрла баба Мичића, а?"

Њеки козји глас векну на ходнику:

- Ни ђавола јој! варају бабе, јадна, а особито ова, што је преварила бога својом кућом! Послије причешћа, полокала је пуну здјелу каве с млијekom! Ни ђавола јој, кад ти кажем!

Након тијех ријечи, чу се шапат, па поново стаде дрека:

- Дакле је дошао поп Стеван и довео дјечицу!... На, остави петрахиљ и требник... О, љубазни у Христу брата, о љубазна дјечице!... Гдје су, камо их?

Уђе педаљ попића, црн у лицу, испијен, искезио зубе, брада му риђа и проријетка, очи као у нашега Ћиридона. Вјерујте богу да је тога часа уљегао јарац у поповскијем мантијама, не ћах се више зачудити, него што се зачудих томе попу Јовици..." Дед, погоди које је син попа Стевана? - рече му жена.

Јовица направи мудро лице па обрну мени главом, па Владу, па ме ухвати за рамена: "Ово је!"

Женица запљеска рукама и удари у смијех те једва изговори, дрмајући Владом: - Ово је у-јак, ха-ха, ујак Владо!"

Мој се ујак намргоди, а мени би криво - та нико ми до тада не рече да наликујем на ђеда.

Поп Јовица стаде провлачити своје сухе, студене прсте кроз наше густе косе и вели: "Е, ово, брата, не ваља, ово треба одмах макнути!"

- И ја сам мислио на то, - рече ђедо. - Сад ћу их отправити, чим дође сеиз.

Поп Јовица узе мене за крај од гуња, па, трескајући њим, поче њешто талијански. Ђедо је слабо говорио тај језик, те пошто промуца њеколико ријечи, издера се на нас да се торњамо из собе. Он се ћаше увијек тако наљутити на нас кад би слушали како он слабо "пркела".

Ми то једва дочекасмо.

На ходнику Владо стиште песницу и заковрну очима.

За вратима што бијаху на дну ходника зачу се тугањ, пак се отворише и изађе њека бабускера, носећи вједро на глави. Видјесмо да се иза њих испињу друге степенице. На наше питање да ли и она служи у попа, одговори баба опрхо:

- Поп Јовица држи гај апартаменат, а горе су моји господари, дакле, ако тражите попа, заруцајте ту, - али се види да сте дивљани! - и баба оде бобоњећи.

До мало измигољи из крајње собе Марта носећи каве.

- Кажи нам, Марто, како је име попадији?

- Душо, мојој госпођи име је Лела, - тако треба да је зовете: госпођа Лела, а не попадија!

Ми одосмо к вратима откуда бјеше слушкиња изашла, те их отшкринусмо. Поглед нам сrete високо огњиште и на њему се скркло њеколико лонаца; на зиду, у полици, два низа кругова и здјела; под тијем, о конопцу, тава, кутлача и цједило; у нуглу један креветић. Све то бјеше ново и сиромашно, а у кујини једва би могло стати петоро чељади.

Брзо отворисмо друга врата и одмах се досјетисмо да ће то бити наша соба. На даскама двије постелице; међу њима сто и на њему земљана рукомија; пред њим клупа.

У трећој собици бјеше широки супружански кревет, покривен бијелим платном. Он се толико разбанио у оној тјескоби, да једва остави мјеста једном дивану, једном столу и трима столицама. На стијени, над узглављем, вишаше слика Богородичина, израђена до паса на платну.

Живо се сјећам како ме гушаше та варошка тјескоба, какво ми презирање изазва та надута и углачана сиромаштина.

Ми се вратисмо на крај "апартамента", пред пријемну собу, гдје се бјеше заметнуо жив разговор. Чусмо ове ријечи госпође Леле: - "Истина је, мој господине, дјеца хоће да једу, а опет добро је све с мјером, ради њихова здравља. Ја мислим оволико је доста: ујутро по чашу млијека, у подне, кад је мрс, по мало супице и меса, а кад је пост биће и онда супе и смока, увече што бог да." Ђедо рече: - "Они су навикли да једу хљеба кад год хоће, зато, поврх наше погодбе, ја ћу вам шиљати домаћег хљеба, па им дајите међу оброцима". - "Ето тако, баш добро, врло паметно!" викну поп Јовица. Шпиро дође у тај мах. Поп Јовица, држећи међу прстићима сребрн новац, рече му:

Ти знаш гдје је Коста берберин? Ондје, знаш, према латинској цркви. Дакле, поведи дјецу к њему и реци му да их ошиша до главе, онако баш по ђачку. Ево ти вијорин, па подај Кости полак а за осталијех шест либара купи печу сапуна у моје таште, - ти већ знаш гдје је њезин дућан. Можете до ужине натраг!

Владо бризну плакати. Жао му мрких завијенијех солувића и перчинчића, што му у ходу куцкаше по плећима. Ја сам био тврђег срца, премда не жаљах мање моје плаве пелеше. Шпиро разјапио уста - мисли се и мисли, па рече:

- Отприлике руле, знаћу ја све то учинити, него ево ти јада: цркосмо од глади, вранац и ја.

Ђедо му даде трошак, те пођосмо.

Сад тек напарисмо очи, гледајући низове високих кућа и дућанске излоге пуне "блага божјег"; па сељачке приморце и "влахе"; па шарене опћинске стражаре са сабљом о бедри; па њеке људе обријанијех бркова и са ћуповима на глави; па њеке жене у сукњама, које се при дну надуле као изврнуте капе; па... бог зна што још. Гледајући све то, у један мах, а први пут, Владо и ја не знасмо чему да се прије начудимо. Али ја се највише дивљах Шпиру, који је, ходећи, гледао преда се и плуцкао свакога часа. "Вај, колико си пута ти био овђенак!" рекох. - "Вај, не зна се ни броја!" - "Ама, по богу брате, је ли могуће да је Задар већи!?" - "Валај, отприлике руле, све би се ово могло обрнути у Задру, као јаје у решету!" - "О, побогоу брате, а баба Симуна причаше да овђенак живи двадесет и пет стотина душа!" - "Е, отприлике руле, а у Задру ће бити више и од хиљаде!"...

Он нас предаде у берберницу, пак отиде да "заложити" вранца и себе.

Мајстор Коста бијаше омален, црвена носа и бажђаше ракијом. Његов шегрт бјеше млада њека мрцина, нос и без крви у лицу. Ја допадох овога. Не знам шта нам више досади, или њихове тупе ножице, или њихова безбројна питања, докле Владу не преври, те рече: "Дед' баталите, лацмани! Нијесте ви плаћени да вас исповиједате, него да нас ошурите".

Из бербернице сврнусмо у један шарени дућанић, гдје за тезгом сједијаше њека жена, надута и црвена као тенац. Коњушар јој каза ко смо, а она удари хвалити своју Лелу, "која је вина госпођа, коју треба да слушате више него мајку, и да јој никада не изгубите "ришпет", јер је ваша мајка сељанка, од које нијесте могли примити воспитаније..."

Одатле брзијем корацима врнусмо се кући наших "воспитатеља", гдје нас Шпиро остави, предавши нам сапун.

Подне бијаше превалило.

На врху степеница запахну нас "благовоније" од врућа јела из средње собе. Тада тек осјетисмо да смо мртви гладни, те Владо нагло отвори и уђосмо. Ђедо сједијаше леђима уза широки кревет, пушећи из чибука; њих двоје према њему, каљкаху зубе. Поп Јовица, чим уђосмо, рашири руке, као од чуда, и завика:

- Зар тако да се улази!? Аааа, то не ваља, то не смије бити! Треба да закуцате на вратима, па пошто одговоримо: "Слободно", уђете лијепо и лијепо се поклоните и сваки рече; "Моје почитаније", па у руку пољубите.

Лела је придувивала смијех мотрећи нас онако шишкавијех глава. Она нас поведе у нашу собу и полијеваше водом. У повратку Владо рече плачнијем гласом: "Ја, бога ми, не знам изговорити све оне ријечи, а црких од глади! Дај ми, попадијо, тако ти небеса, дај ми комад круха!"... "Како ти то мени говориш?" рече невјеста, милујући га по глави. "Нијесам ја теби попадија, него госпођа Лела и говори ми "ви", а не "ти". Засад нећете говорити: никаквијех ријечи, но сједите и једите!"

Они наставише разговор, а ми у трен смазасмо по тањир "супице", по комадић варена и печена меса. Јовица нам је бројао залогаје. Тада видјех да му је тешко саставити усне, стога се непрестано ћезуба. - "Гадни Кезо!" рекох му у себи. Он наточи двије чаше воде и поучи нас како је вино и кава отров за дјецу. "Је ли тако, у Христу брате?" прекиде ђеда. Овај махну главом да јесте. Мени би наврх језика да поврнем ђеду како сам стотине пута од њега слушао да вино "држи" човјека, да се вином и дјеца лијече и да смо ми, најпослије, навикли на вино. Тај је мој одговор, ваљда, Лела прочитала на мом лицу, те нам са њеколико капаља зарумени воду. Ђедо настави причање како је у Задру прошао због скорашње парбе. Ја сам толико пута слушао како он то прича {у онијем годинама када се све добро запамти, као што видите), да се и сад спомињем како је он то разређивао: - "Ја владици: "Ваше високопреосвјашченство, углед и достојанство Цркве и свјашченика"... А владика мени: "Оче Стеване, не подобајет свјашченику прјати сја!"... "Јест, ваше високопреосвјашченство, то је било во времја оно кад је свјашченик од народа поштован био, али се данас народ преобразио". Поп Кезо изнесе своју чегрст на учитеља, зато што је овај преговорио бабу Мичића да своју кућу остави школи. Додаде и ове ријечи - које су ми доцније често ка ум падале: "Чудим се како не пресливи бабу да остави кућу његовој сестри, која и тако нема прђије."

У њеке поп Кезо скупи уста, колико их је могао скупити, затрепта очима и кихну.

- Штааа!? Зар ни то не знате шта треба чинити кад старији кихне? - пита нас он.

Владо и ја згледасмо се.

- Треба устати, поклонити се, рећи "на здравље", а у исто вријеме стругнути ногом ев' овако, разумијете ли? Немојте да вам други пут то понављам! А и све остало што сам вам казао запамтите, јер би ви већ морали знати благе обичаје. А сад још нешто. Мени је једна птица казала што сте говорили у ходнику са оном женом озго. Питали сте је ко обитава горе, колико кирије плаћају, колико ја плаћам - и таке ствари, за које... - Сад опет кихну.

Владо и ја устадосмо, те кад ћасмо да превијемо шије и да стругнемо ногама, спопаде нас неодољиви смијех. Попића мало не удари капља, а ђедо сврну чибук. Срећом нашом у тај мах закуца њеко на вратима, те уђе висок, риђ човјек. Понудише га вином, а нас послаше у нашу собу. Ми ту одахнемо, кад али ето их свијех за нама.

- Сазујте опанчине и свуците гуњеве! - нареди ђедо.

Пошто то учинисмо, онај човјек њеком траком измјери ме преко плећа, око паса, око стегна, од препоне до кољена, од кољена до пете, пак стопало измјери унакрст, и све то записа. Ја сам дрхтао као прут. Па онда то учини Владу. Кад пођоше, ђедо затварајући викну: "Буквар у шаке, бештије, и да мрднули нијесте!" Ја приклоних ухо на кључаоницу и чух гдје дугоња говори: "Најбоље ће бити да их узмете готове! Ја их имам готовијех, те по овијем мјерама лако ће их бити скратити, а, дјеца се могу преобући још данас!" ... "Дакле, говор је о хаљинама, а бог зна што сам помишљао!" рекох весео. "Нека их ђаво носи! Може им бити да ми натакну и рогове, а не само лацманске одоре, пошто су ме већ онако накрасили!" викну Владо па леже, а ја за њим...

Марта нас је, не знам у које доба, дрмусала вичући: "Устаните брзо да се преобучете, е ће сад попови по вас доћи!" Ми онако дремежљиви свукосмо назупке, беневреке, кружате и гуњеве, што је све било од лијепе домаће вуне, а натрпасмо бјечве, пантале, прслук и јакету од штофа кавене боје. Мени се учини да сам го, а никако да што могу стегнути око себе. Затијем, на силу угнах моје сељачке широке стопе у чизмице, пак још натакох "печурку" на главу и - прво преображење бјеше свршено!

Пошто Марта згужва наше личинке у бисаге, дођоше ђедо, Кезо и Лела. Она запљеска рукама дивећи се Влади. "Прави господичић!", вели, "а и овоме не иде лоше! Сад ћете лијепо за нама у шетњу, и пазите кога год ми поздравимо, поздрављајте и ви са шкрљаком у руци!"

Лела иђаше међу поповима. За њима ми се гегасмо као гуске, као ненавикли потпетицама. Лацманија се ниже мимо нас и све се једно другом клања и довикује: "Моје почитаније!" "Бона сера!" "Слуга сам!" "Службеница ваша!" итд. Ми непрестано скидамо и натичемо наше ојађеле печурке. Један пут заори се грохотан смијех иза нас. Познадох Шпиров глас. Мени крв појури у мозак, помисливши како ће он причати сеоској дјечи нашу бруку...

Ђедо нас допрати до врата, пак оде у крчму на ноћиште. Ми поједосмо по комадић студена мяса и хљеба. Док је то трајало њих двоје чеврљаху талијански. Он се наједи на њу што даде Владу кришчицу јабуке, пак зовну Марту, која понесе свијећу пред нама, те одмах заспасмо.

Пробудих се гладан, и баш да зовнем бабу Симуну, кад ли чух јецање. Сједнем на кревет и гледам у чуду око себе, а то мој Владо шчућурио се под суканцем, па грца. Тада се освијестих, те бризнух и ја у плач. Крмељуша донесе нам по чашу млијека и по кришку хљеба. Пошто једосмо. Владу се отвори шала, те стаде подражавати попа "Кеза". То изазива све остало што видјесмо и чусмо од јуче, те све почесмо исмијавати. Али у јеку нашег весеља

створи се ђедо међу нама, те нам одалами по њеколико чибука и заповиједи да идемо за њим у школу.

- То је морало бити! - шапну ми Владо, кад бијасмо низа степенице. - Требало је да нам крсти нови тур!

С краја главне улице свратисмо у споредну, па уђосмо кроза једну велику сведену капију, пак уза стрме камене степенице, пак кроза дугачак мрачан ходник, најпослије стигосмо пред једна врата, више којих писаше на црној таблици: "Србска фонционална школа". Кад уђосмо, устаде око двадесет ђачића поређанијех у четири клупе и устаде иза катедре човјечуљак један, погнутијех леђа, блијед, дугачка, црна брка. Видјело се да нам се учитељ надао, јер, без ријечи, намјести нас с краја прве клупе и стаде нас преслушавати из буквара. Ја се зачудих његовом дебелом гласу. Како смо лако читали из првијех листова, он листаше даље и даље докле не почесмо запињати. Тада нас изазва пред таблу и замаха незадовољан главом на моја незграпна слова. С Владом би још горе. Учитељ се обрну к попу и рече: "Сасвим је могуће, господине, али до њих ће бити!" Ђедо му поврну: "Само ви њих не штедите, господине, него удрите, посветила вам се!" По томе обрну се пут нас намргођен: "А ви добро запамтите што ћу вам ево рећи пред господином и пред вашим друговима. Ако до Божића не пређете у втору класу, ја ћу вас дићи из школе, пак ћу, тебе, Владо, дати ујаку да му пасеш козе, а тебе ћу намјестити на очинство, код тетка Мила, да му измећариш и да те он исправља, како буде умио. Вјерујте да ће поп Стеван одржати ријеч. Збогом!"

Учитељ упрепашћен крочи натрашке од мене.

- Шта је теби дијете? ... Држите га! Сва се школа узбуни, Владо ме стиште за руку. Казивали су ми доцније да су ми очи биле закрвављене и да ми се сваки мишић тресао. Пошто једва разглавих вилице, изговорих на претрг:

- Господине, бите ме колико хоћете, али немојте ме изагнати, јер ћу се радије утопити, него ли служити тетка Мила.

Учитељ ми наслони руке на рамена. Његове узане груди, под пепељастим прслуком, надимаху се преко мјере. Подуго је тако потрајало у највећој тишини, док се ја усудих подићи очи, а кад нам се погледи сукобише, тад ми се учини да се његово лице преобразило и да ме њеко други - њеко с онога свијета - кроз његове очи гледа, те ме трнци подиђоше и ја бризнух у плач љубећи му руке. Он ми се оте, давећи се од кашља, па њешто рече ђачићу до мене, а овај ме узе за руку и поведе кроза ходник, у друго крило куће, која бијаше на П. Тамо су била троја врата, најдаља од нас отворена. Друг ме уведе у малу собу, гдје се димило швапско огњиште, од гвожђа. Из те кујнице пролазило се кроз врата унутра; она бијаху притворена. Мали их турну, те угледах бијелу, готово празну собу са једним креветом и најпотребнијим намјештајем, а на прозору мноштво лонаца са цвијећем и једну птичицу у крлеци. Кроза ту, у трећој соби, виђех шарен дувар, комад једне слике, комад ћилима на поду, па онда зашуста њешто, пак изађе висока танковијаста женска намјештајући руком косу.

- Шта је дјечице? - запита умиљатим гласом смијући се, те два низа бисернијех зуба синуше, а двије рупице утонуше на бијелим обра зима; црне јој очи под савијеним трепавицама чудно сијеваху, али опет благо. Мени се учини да само царица тако може бити, и тога часа пожељех да ми се претворити у мравка, да ме она згази својом ножицом.

Ђачић исприча што је са мном било, а ја слушах оборене главе. Она ми даде чашу воде, опружи ми хаљине, па, милујући ме по глави, рече: "Ти си мала звијерка, али ћеш се, мало по

мало, упитомити и постати добар ђак, је ли?" - "Хоћу!" рекох искрено и пољубих ону њежну руку, за коју одмах помислих да би својом тајном силом укротила и страшнију звијер. Пошто се одмакосмо, ја навалих питањима, те дознадох да је она дјевојка сестра учитељева, да јој је име Милица, да готово никуд не излази и да ће наскоро поћи "у њихову земљу". - "А гдје је та њихова земља?" запитах. "Богме, ја не знам, тамо негдје далеко. Моја мама каже да је госпођица навикла живјети у љепшем мјесту нето што је наше." - "Богме, то је мени жао, јер ми се чини добра!" - Ћачић ме косо погледа - чисто му би криво што нијесам прекоувјерен да је она добра.

Ја скрушен сједох до Влада и почех преписивати из буквара на таблицу; то чињаше сав први ред. Други је преписивао њешто са велике табле на артију. У трећем и четвртом мрмољаху из књига. И господин, јако озбиљан, њешто читаше. у њеко доба тресну он палицом о сто, те свак ућута. Ја наперих уши, не дижући главе. "Милане говори лекцију!" Њеки иза мојих леђа поче говорити у њеком страшном језику, али је јако запињао. Запамтио сам једну ријеч "мјестоименија", коју често понављаше, те се домишљах шта то може бити. Господин му просто рече: "Сједи. Видиш да не знаш! Срами се!" па прозва другога, који је чеврљао готово да не предуши, докле га господин не прекиде: "Врло добро, дијете моје, сједи!" И тако је то трајало. Господин је кудио и хвалио на измјену, истијем ријечима, истијем гласом, пак им приђе и поче даље објашњавати. Ја сам се чудило великом његову стрпљењу, а и жао ми га бјеше, јер од силнога напрезања једва могаше изговарати. Затијем прегледа и исправи сваку писмену радњу, па онда изнемогао сједи на своје мјесто.

Већ се примицаше и подне, те дјецу обузе обичан немир пред распустом. У томе се ненадно отворише врата и уђе поносита госпођица. Сви устадосмо. Ја примијетих како се једанак сва лица разведрише и сви се погледи весело стекоше на красно божије створење и ја први пут осјетих нов осјећај - дјетињу суревњивост. Она приступи к брату, узе га за руку и рече: "Ти си се опет уморио! Сједите, дјецо. Који је од вас опет господина наљутио, а?" ... Погледах Влада, да ми је познати шта он мисли. Он се сав зајаприо и исколачио очи од велика чуда. То ми бјеше мило. Госпођица прошапта њешто брату, пак пође натраг, опет онако лако, као да не додирује земљу. Двојица кренуше за њом. "Станите!" рече им господин. - "Али, господине, наш је ред!" одговори један од њих. "Добро, али причекајте да свршимо молитву!" рече он крстећи се.

По томе отрчаше она двојица, а ми изађосмо мирни кроза ходник, мало живљи низа степенице а већ у тријему и на улици дадосмо маха срцу, заграјасмо, мотамо се један око другога, пак се збише сви око мене и Влада, питајући нас и помало задиркујући. Један ми рече: "А што? Ти си се хтио убити?" Ја се постиђех. - Први ме пут у мом кратком вијеку обузе стид пред једним дјететом. Владо хтеде да насрне на њега, али ја стадох међу њих преклињући га да не замеће кавге првога дана. Већина се дјеце препаде од Влада. Он се стаде кочоперити: "Знате ли, ви ситнежи, да ми се по четири нећете згријати у шакама! Знате ли ви да смо ми са Тромеђе, гдје су људи змајеви!" ... "А знаш ли ти да ћу те ја јавити господину, ако ћеш ти тако!" повиках ја, али чим то изустих, зачудих се веома сам себи. Да забашурим ствар, пришаптах му да сам ја то навлаш рекао да га спасем, јер сам тобож увјерен да то ћаше који од другога учинити. Трећаши и четврташи смијаху се тој комендији, и њеки чикаху мога страшног ујака. У томе, крене нас већина ка главној улици, а остали другијем правцем. Гредом дознам да су она наша два друга отишла да црпају воду из авлије за госпођицу; да то редом чине и да једва чекају.

Кад изађосмо на главну улицу сукобисмо се с гомилом дјеце у свакојакој ношњи. "Ево ти лацманчића", рече један постарији наш друг "па ако си змај, дед окушај се с којим од овијех!" Мој Владо смјеста плану, та хоће да јуриша на лацманчиће, али га ја опет умирих. Бијаху то католичка дјеца из основне школе. Како их је било два-три пута више него нас, не

бојаху се, него изазиваху; њеки се очеша о којегаша нашега, њеки викну: "Ркаћи", али и они примише ударје, јер их звасмо буњевци, лопаташи итд.

Ручасмо - то толико да се броји е ручасмо - њеколико ожица супице, мяса и хљеба, као да бјеху пресвлаке, или као да ми бијасмо мачке, а не здрави сељачићи. Кезо је непрестано говорио талијански са женом. Она га једном прекиде да нас подругљиво запита јесмо ли видјели високородну госпођицу? Мени би теже него да ме је ћушила али се брзо сагнух, као да ми је што пануло. Лела опет даде Владу њешто испред себе, па онда и Кезо понуди мене њечим, питајући ме јесам ли сит. Ја не хтједох примити, него му се заклевх да сам пун до грла, па га пољубих у руку и пођох да учим. То му се јако допаде, те ме чак и помилова. Владо просу на мене сваку бруку у нашој собици. "Ти се", каже, "улизујеш Кезу и лажеш му, али ја ћу њој насамом рећи да ја не могу живјети о ономе".

Првога часа послје подне бијаше рачунање млађим разредима, а старији писаху. Владо и ја знадијасмо бројати докле хоћеш, па и збрајати и одузимати, онако помало "од наравске". Како ли се ја зачудих кад један мој вршњачић изговори напамет "таблицу" множења: два пута два, четири; два пута три, шест итд. све до десет пута десет, сто. Па још је знао и на прескок. Како су то говорили редом њих десетак, ја сам добро пазио, понављајући у себи њихове ријечи, те се на крају јавим господину да ме преслуша. Он се не мало зачуди и ја започех, али се већ побрках у четири пута четири, на велико задовољство свијех ђака, а највише мога ујака. Поред свега, учитељ ме похвали и објасни ми да ће се то од мене тражити у "второј класи".

Другога часа настаде "пјеније". Учитељ замаха пругићем, а сви млађи, осим мене и Влада, запојаше сложено мало "Господи помилуј". Затијем окуша Влада, који је гакао као врана. А кад чу мене, опет се изненади, јер сам имао јасан и умиљат глас. Он ме маличак исправи, пак ме смјеста придружи к осталијема. Тако је било и са "Тебје господи", "Подај господи" и "Амин". Владу, послје узалудног понављања, би наређено да мучи.

Па онда старији, гледајући у кретања палице и учитељу у уста, запјеваше велико "Слава оцу". Кад се разиђосмо господин је кашљао јаче него пред подне.

Ето тако се, малом измјеном, понављало у школи, а тако и кући, те нам се низаше дан за даном.

Шпиро и други сељаци доношаху погаче од бабе Симуне, те Кезо већ не куповаше хљеба ни за се, а нама се резаше по кришка, пред вечеру. Ђедо је долазио бар једном у мјесецу, а никад празнијех руку, нити се икад врнуо кући, а да не остави на Владу трага од свога чибука. Мене није имао зашто бити. Свак ме хваљаше као добра ђачића, а највише госпођица Милица, око које сам непрестано облијетао, нудећи јој своје услуге. Само је Лела друкчије мислила о мени. Она једном рече ђеду преда мном: "Видите шта ја мислим о Вашем унуку. Он се умије претварати као змија и заметати трагове својим "галијоствима", па зато пролази добро, и зато га сваки хвали. А ваш Владо, он је сувише отворен, он призна кад што и натајно учини. Вјерујте, попе Стеване, да ће из Влада изаћи човјек, а за овога не знам!" ... Божићњега поста протурисмо се оба у "втору класу". Учитељ је готово половину зиме одлежао, те га замјењивао поп Кезо. Разумије се да су батине цвјетале на сав мах. На прољеће учитељ се појми, те је, јадник, удвојеним радом накнађивао пропуштени посао. На васкршњој летурђији ја сам читао апостол. Сав православни народ окружне варошице (јер се сав могаше смјестити у цркви), сав, рекох, осим једне једине душе, бијаше занешен мојим појањем. А та једна једина душа, којој бијаше одвратан мој глас, бјеше шјора Лела, која по служби, пред црквом рече другима: "Ја, бога ми не знам чему се чудите! Зар је оно лијеп глас?" али јој

госпођица Милица смјеста одговори: "Немојте тако! Ја вам кажем да би се маломе усред Карловаца дивили!" - Те разговоре ја нијесам чуо него су ми их причали другови.

Брзо протекоше још три мјесеца, пак стиже и страшни дан испита. Ђедо дође нарочито. Школа је била пуна. Мучење је трајало од свијета до мрака, - то толико што се предушило о ручку. - Поп Кезо је свакога часа незадовољно махао главом, учитеља је давио кашаљ, родитељи су се црвенели како који чује да је прозван његов син, ми смо дрхтали и бркали се и на најобичнија питања, Кад бог хтједе дође крај и томе, пак настаде свечано "читаније класификација православних ученика србске фондационалне школе у..." које започе поп Кезо са катедре. "Аћим Јовичић, син Петра земљотјажатеља из Х из науке хришћанске: слабо, из србског језика: добро итд." Сви, родитељи и дјеца, ударише кашљати пошто чуше пресуду првоне ћаку. Па опет настаде тајац. Владимиру Д... ћу, сину свјашченика Стефана, прочита: добро - добро - добро, све до краја. Ђедо љутит замаха главом. Кад чух своје име, ја се поносито укрутих - знао сам да сам први у разреду, а кад чуше сви да имам у сваком предмету "с превасхоством" и да ми је главна биљешка "прва класа с превасхоством" и да ми је за награду одређена књижица, тада наста жамор, опће одобравање, те и ђедо ми пријатељски "верма" главом...

Ми смо са Шпиром ходили пречацима, те стигосмо до на помол села, а ђедо далеко изостаде иза нас. Кад угледасмо нашу кућу, видјесмо гомилицу чељади пред обором. До мало познадосмо да су то баба Симуна, Анђа, Ђиридон и њеколико жена са дјецом Д... ића. Тада Влада и ја потекосмо у све махове, те без даха допадосмо међу њих. Грљењу и љубљењу не бјеше краја. Чујаху се испрекидани узвици! "Убила их школа, душо! ... Преобразили се, срећо моја!... Гледај само како су блеђани и танушни у овијем хаљинама!" Разумије се да је баба плакала, како одавно не бјеше, да нас је смјеста накљукала и преобукла у наше рухо.

Углавном не бјеше велике промјене на Тронеји. Анђа бијаше порасла и утањила се, те је сад ноћивала уз матер; Ђиридон је био глупљи и радишнији него прије; стари црквењак умро; један пристав покрао тетка Мила, понио му њешто око осамдесет цванцика; нови кнез тобож помирио зета са ђедом, те сад називаху бога један другом кад би се срели; бијесни Димитрије Д... ић допао тамнице стога што је ранио ножем човјека њеког; Смиљана се облизнила, једној жени Д... ића узеле се ноге, те ни да мрдне собом - и још штошта.

Опет почесмо по старој навици, те је вазда било комендије са Ђиридоном, и досаде сусједима, и чибук је ђедов имао посла, и баба је једнако имала узрока да се сита исплаче и - све на длаку као и прије до сјутрадан по малом Госпођину дне, кад нам би наређено да се спремамо. Вlado и ја покуњени у бабиној соби облачимо лацманске хаљине; она, шапћући молитве, слаже нам рубље у бисаге; Анђа наслонила чело на стакло од прозора, па чупка ресе на свом садаку. Кад бисмо готови, ја дршћући рекох на претрг: "Чујеш, бако,... ја код попа Јовице нећу, нећу! Реци ђеди да ја код попа Јовице нећу, па ако ће ме сад убити, него нека ме стави код учитеља. А, бога ми, ако ме намјести код учитеља, свршићу оба разреда за годину". Кад то рекох, побјегох из куће, па преко винограда, па чак у гај, гдје сједох на тратину, мислећи о злу. Не знам колико сам ту чајао, док ме тргне Анђино дозивање. "Хајде", вели, "ђедо је попустио". Ја у кућу с малом душом. Он ме дочека својим најгорим погледом. Ја понових истовјетне ријечи као и баби, и на моје велико чудо, он сам замаха главом па рече: "А јеси ли ти сигуран да ће те учитељ примити у кућу?" - "Јесам сигуран да ће му још мило бити!" поврнух. - "Добро, ако је тако, виђећемо. Готово је боље да се ова два ђавола развоје!" заврши ђедо, гледајући бабу.

Не само да поћох весео, него као да ми крила бјеху порасла. Ни Владу не бијаше жао што ће сам остати код Леле, - то сам му читао у очима, премда он тврђаше противно. Чим стигосмо у варош, ја отрчах к учитељу и кажем му да је ђедо вољан дати ме њему. Он се томе зачуди,

али га госпођица узе на страну, те шапут, шапут с њим, а утолико и ђедо дође, те се све троје затворише. Ја се укочањих у ходнику, молећи бога да ме услиши. Најпослије изађоше. Учитељ смигну раменима и вели: "Па, ето, нека буде, али, знади, спаваћеш у кујни и мораћеш одржати ријеч да свршиш трећу и четврту класу ове године. А мислиш да је то лако? Мој синак, требаће да дан и ноћ пиљеш у књигу" ... Ја обрекох да ћу, тијем више што се и Владо бјеше подухватио да ће исто испунити што и ја, а поп Кезо се подјемчио за њ.

И школа започе. Ја сам био најсретнији и највреднији од свијех ђака. Није више требало да се обређују на воду, нити је госпођици требало да се праши метући собе, нити да мрчи своје лијепе руке чистећи обућу. Ја сам допирао на свашто, а имао сам и времена да их проглушим чеврљајући из катихизиса, граматике, читанке и талијанске почетнице. За столом непрекидно сам досађивао господину различитијем питањима. И Владо својски бјеше прионуо, те послије три мјесеца ми сједисмо у четвртој клупи. Ја далеко бијех одвојио од њега, али опет ни он не бијаше пошљедњи. Ми смо се лијепо пазили, иако смо се изван школе ређе састајали, али о Кезу и Лели не говорасмо никад. Господин је боловао мање него ли прошле године. Ја сам га уз госпођицу дворлио, а и иначе погађах му сваку жељу. Поп Кезо покуша у два маха да ме обори у катихизису, али кад видје да му је узалуд, окану ме се. С почетка по Спасову дне вјери се госпођица за једнога трговца из вароши. Био је тај младић љепотом према њој, али памећу ни слуга јој. Откад вјереник поче долазити свакога дана пред вече, отада ја бјежах у авлију, гдје сам претјерано напрезао мозак, тако да ме господин одвраћаше од тога. И опет дође ђачки судњи дан и опет ја понесох свједоцбу са "превасхоством", а Владо остаде у вароши још двадесет дана, јер се бјеше "провалио" у талијанскоме. Најпослије дође и он кући. Пропустише га са "добро".

Сад нам већ не бјеше до унцутарије, јер се бијасмо навикли варошком животу, а обузело нас честољубље да постанемо сјеменарци, те по вас дан, клонећи се од Анђе лутасмо по гају, "пркелајући" ријечи из талијанске граматике. Сви су се клели да смо се Владо и ја до краја преобразили и да ћемо постати дика куће Д ића и цијеле Тронеђе. Чак као да је и ђедо помало у то вјеровао, па чак и ми. Анђа нас је малко гледала преко рамена, због те наше надутости, али кад кренусмо пут Задра, њој се ражали више него икоме.

Владо и ја узјасмо на двије најмљене кљусине, а на трећу Руле бјеше натоварио наша два шарена ковчежића и међу њих ставио печени овнујски бут, погачу и мјешчић вина. "Збогом остајте" - "Збогом пошли!" - Јест, али кад ђедо откаса на дорату, баба Симуна, Тиридон, деца, жене и дјеца Д-ића опколише нас поново и заграјаше. И Руле је био дирнут, али му најпослије досади толико пренемагање, те се издера: - "Та пуштајте нас већ једном, ето ће сунце да искочи, а поп одмак'о... А, отприлике руле, к'о не ваља што толико плачете, јер... Богородице ми... кобите ђецу!" - Та ријеч препаде бабу, те се измаче крстећи се. И остали се сви склонише, осим Анђе, која отрча пред нама.

Из крчме изађе тетка Ружа, носећи у руци двије јабуке. Угледах и Мила, који се на прагу протезао и зијехао. Кад нам се она примаче, ја обрнем главу и ошинем свог путаља. Анђа, трчећи сад поред мене, говораше на претрг: - "Добро си урадио. Право имаш. Јутрос ми се женица преподабља, јутрос је болећа срца, а онамо!... Е, сад стани, де! Не могу даље! Дед' да се још једном ћукимо!" - Ја се превих на седлу, а она се пропињаше, али како нам се усне не могоше састати, ја скочим с коња, загрлим је жестоко и уста нам се стопише у дуг пољубац. У то и Владо стиже, те се Анђа и с њим поздрави тако, па нам помога узјасати, трзајући се од силнога плача. Ми, не обзирући се, погнасмо коње и претекосмо слугу...

Владо и ја први пут прелажасмо границу нашега села од западне стране. Уђосмо у густу дубраву, путањом до зла бога кршевитом и неједнаком. Мој путаљ и његов вранац почеше ходати опрезно, често се устављајући и домишљајући како ће напријед гдје ли ће копита

стављати. Морадосмо сјахати. Дуго смо ћутке ишли, па одједном ја узвикнух: - "Бого мој, шта ли ће с нама бити!" - "А сам бог зна!" поврну мој ујак и уздахну. - "Чујеш, Владо, све ће се лијепо свршити!..." и ја стадох нагађати ово, оно, а све на добро. Владо настави гдје је остадох, те до мало почесмо "булазнити". Он је замијенио попа Стевана на старини, а ја сам примио нурију до његове, те се често полазимо, и Анђа нам често долази у походе. Разумије се да имамо лијепе попадије, дјечицу као јабуке, добре коње, слуге паметније од Рула итд... Разговор нам прекиде баш он, дерући се да га чекамо. Ми, већ знојави, посједасмо на камење.

- А зашто пјешке, ви двије задрте делије? Што не поиграте ваше коњице од мегдана по овој красној равници? - пита Шпиро.

- А, бога ти, отприлике руле, како је ђедо минуо овијем ђаволскијем путем!?

- А, бога ми, отприлике руле, к'о витез на притезу, ја што! Нашем дору свуд је равно! Нашем Дору пара нема ни у царевој ергели, руле! - па раздражен тијем мислима о свом дору, о своме најбољем другу, стаде окати по буковику, пак запјева: - "Касај, доре, далеко је мо-о-оре!"

- Брзо ли се опио, ако бога знаш! - шапну Владо.

- Зар? - рекох... - А имаш ли, Руле, ракије?

- Имам, валај, има још по пљоске.

Другим падежем бријега, пут бијаше равнији, те појахасмо пропустивши напријед натоварену бедевину, која сва бјеше замазана глибом, те се није могло познати какве је длаке. До мало сиђосмо у једну пространу долину и видјесмо у даљини гдје народ жње кукуруз. По брдима, и при дну њих, црне се кућице, покривене понајвише шеваром. Црква се бјеласаше у пољу, осамљена. Шпиро нам каза да је село "чисто наше" (православно) и да је ту нурија онога попа Аћима, који се са ђедом судио због дјетета Милова и тетке Руже. На наше питање какав је то човјек, Руле одговори: - "Попина к'о и сви остали! Изјеша и глобација, али не умије к'о онај наш, к'о што ћете ви умјети кад изучите тупусту сјеменарију!..."

На крају равнице наиђосмо на извор. Шпиро добро исплака главу и уста, пак стаде дувати у рукав.

- Дакле си мало ћукнут? - вели Владо.

- Оно, јес', руле, маличак ми се замаглила глава, пак се бојим кад припече звијездан, ху-ху-ху! да ми не узаври, телиш сад између Госпојина, али ће сад одма' ово извјетрити, па ево види: х-х-х-хха-ху! А нећу је отровнице виш' окушати јутрос, аја!...

У тај мах грану сунце. Шпиро брзо скиде капу и прекрсти се говорећи: "Сунашце на исток, а господ бог на помоћ! Помагај, боже, грешнику! Ва име оца и сина и светога духа, амин!"

Одатле обрнусмо опет кроза врлет, путем мало бољим од пређашњега, те, након још толико времена, угледамо с лијеве стране растркане гомиле кућа. Земље је било више него ли у поп-Аћимову селу, али бијаше пораздвајана кршевитијем гомилама и главицама. "И ово је чисто наше село", вели. "Овђенак су ти пријатељи, Владо", додаде он повлачећи очима. - "А које је кућа Смиљина?" запитах. - "Богме, не мо'ш је одавде распознати, У ономе буљуку, на ..." - "А како живи Смиља?" Шпиро узви обрвама, па поче пјевати кроз нос:

"У име божје, у час добар,
Поведоше јеее
Из Зузука у Тандрк,
Са зла на гореее..."

Владо се наједи. Ја, да забашури ствар, питам за попа. - "Овђенак је поп Петар. О, бога ми, човјек и поп, каковије' мало! Он ти, руле, живи у задрузи са неколико браће и стричевића, и свјема је старјешина, и ради све послове као и остали и предобар је селу, а, руле мој, кад дође у варош клањају му се највинија господа, јер је паметан, а, веле, владика с њим шета под руку кад дође у Задар..." - "Дакле, видиш да нијесу сви попови изјеше, као што рече попријед!" прекидох га. - "Оно, помало и' је, к'о поп Петар!..."

Сад смо ходили опет по стрмени, кроз грабову гору. Шпиро неколико пута погледа нада се и вели да није вруће, да се нада е неће припећи, па нагну плљоском и отпи, ваљда, половину у душак.

Овдје ми је с руке да напоменем нешто о томе Шпиру. Пред попом Стеваном и пред виђенијим људима нашега села, Шпиро заиста бјеше будала и до краја сметен, али иначе, на махове, како кад, био је домишљан и шалјивац. Мени се чини као да је он имао двије свијести, једну јачу, другу слабију; а чини ми се и да се Шпиро држао оне поуке: "Кад ти двојица реку да си пијан, лези ако и нијеси!" Доцније сам познао неколико сељака, који му у томе наликоваху. Уосталом Шпиро бјеше издржљив, облапоран на пиће, човјечан према дједи, кавгација жестоки, "приватљив" (лупеж) и страшно мржаше "Буњевце" - еле прави горњи Далматинац.

Једва прегазисмо ту гору и опет наиђосмо на врело. Руле се опет прао и дувао, али да се брзо растријезнио, свједочи ова његова поука. - "Сад ћемо кроза сред сриједи *њихова* села. Немојте чељади називати бога, но ред је рећи "ваљен Исус!", ако ћеш да ти прихвате... Оно, ђаво би га зна: мене вавијек 'вата мала јежња кад пролазим кроза њи', јер сам им, руле, једном засмрдио, па, знаш, бојим се да ме не познаду, те да ми, козе, не исправе леђа!..."

Куће бијаху уредније и поближе једна другој, земље боље разрађене, стока товнија. Чељади је било крај пута, а на коњски бат излажаху из кућа. Женске бијаху једре и веома чисте, људи крупни као и "наши". Ношња по кроју не разликоваше се од наше, али боје и шаре на опрегљачама, хаљетцима, зубунима, назупцима бијаху друкчије. Шпиро бјеше заостао иза нас. Ми, из шале, јављасмо се и по нашку, а то збиља на "помоз' бог" нико ни ћуш! а на "хваљен Исус!" свако најљубазније одговараше: "Вазда био, дичице!" или: "Вазда 'ваљен Исус и Марија."

Село бијаше доста дуго, и ми већ изашли, а Шпира нема! Крај пута сједијаше једно чобанче. Владо се издере: "Помоз' бог, Буњевче!" а малиша на то ћипи. Владо му исплази језик и показа рогушу, а "дите" даде маха ногама уза страну.

Док смо се ми од свега срца смијали, угледамо странпутицом погурена човјека, чалмом обавио образе и чело. Он је ишао право к нама, а кад се примаче, исправи се и скиде шал, под којим киптијаше зној.

- О, страшљиви, руле! Ти си то! Па још велиш не бојиш се *њи*, а? - викнух ја кроза смијех.

Дуго смо га тијем задијевали, па онда рече Владо:

- Видиш, како је уређеније и богатије *њи*'ово село! Бога ми, што је наше, то је лоше!

- Оно, јес' к'о да рекнемо, они су к'о питомији, и побоље живе, али која вајда кад су козе!... Ето, к'о да речеш ви сте клапчићи, али опет сте Србљи, те, Богородице ми, да се загнате ножевима или пушкама на њи' десет оружаније, сви би испред вас побјегли!... А ја, отприлике руле, вољелији сам бити и гладан и го и бос, него да будем плашљива женетина. Ама, је ли тако?

- Јес', - потврдисмо у глас, јер и у нама тињаше тај јуначки понос. Сад га наведосмо да нам прича о јунаштву "нашије", или правије: о насиљу наших над "њиховима" у ове двије пошљедње године, јер за пређашње покоре знадијасмо потанко. Руле се радо одазва, те дознадосмо "опет то, али мало друкчије", - похаране цркве, одјављена стока, отимане дјевојке, исјечени чокоти, спаљени стогови, рањивани и поубијани људи... и остале витешке работе.

Како међуднички "звјездан" бјеше добро припекао, већ нам није било до разговора. Руле се склони у коњски сјен, те оборене главе гажаше поред кобиле. Доста је времена прошло док минусмо опет једно "њи'ово" село, опет уредније од наших. Ту почеше виногради. Пудари вираху испод пударица и међа. Једноме понудисмо новаца за грожђе, али нам он поклони њеколико грозда.

Па онда стигосмо под једно на очи веома богато село, за које нам Руле рече да је помијешано, Под путем удесисмо пружена човјека, који се уморио копајући јажу како ће му се с њиве слијевати вода, а ништа зато ако она подлоче пут. Како сам ја први јахао, назвах му Исуса. Човјек, крупан и просијед, подиже главу са земље, па заклони руком очи и гледаше нас. Ја, помишљајући да је глух, понових гласније: "Ваљен Исус, стрико! - *"Ваљај се, синовче, ако ти је мило, а код мене је: помози бог!"* одговори он дебелијем гласом, па одмах додаде: "Јесте ли ви чељад попа Стевана из 3.? Е, хај'те збогом, хај'те! Поручио вам је да ће вас чекати под *Отресом*, да не чамате! Сретан вам пут!"

Кад он изрече "под Отресом", у мени срце заигра од радости, те заокупих Шпира питањима: "Је ли то онај славни Отрес, што се у пјесмама спомиње? Је ли то "оно", гдје су котарски сердари дочекивали Турке? Гдје су гомиле турскијех костију? Гдје је и данас страшно проћи, особиту ноћу по причању бабе Симуне?..."

Руле је очима мјерио даљину од сунца до запада, пак уздахну и одби ме опрхо! - "Батали, бога ти, као да је мени до пјесама и лакрдија!! Лако је теби јашући, али мени знаде бог у утроби, и сви свеци у цјеваницама знају како ми је!! ... Дееее! де! де!" - издере се и стаде шибати вранца, пугаља и бедевију, док их натјера у кас, те и он трчаше. Владо и ја, прикуцкујући дебљим крајевима клопава седла, смијасмо се као луди помишљајући који је начин наш Шпиро изабрао да се одмори. Али што се ми већма спрдасмо, то је он јаче млатио кљусине, те у њеко доба почеше "кулачки" играти. Бога ми, то је дуго трајало. Руле пође лакше за један пушкет, па опет загон! И све тако на измјену. Вјере ми, ко нас је издаље гледао морао је свашто сумњати, у најмању морао је сумњати јесмо ли при свијести да по оној омарини кињимо животиње и себе!

Најпослије дође и томе крај. Бијасмо у њекој долини, по дну које низаху се заобљене главице, те се завршаваху повећим голим брдељком. Угодно ме изненади широки колски пут, који је сјекао раван при рубу и ласио у брда. Но, хвала богу, већ једном да се дохватим правога пута! Руле пође спорије, дишући као цигански мјехови. У то за'рза негдје коњ, а наше сејсане сложено и својски одмах му се одазваше. Ја баш да погледам откуда глас, а Владо узвикну: "А, ено тате!"

Под једним стаблом, подаље од цесте, лежаше поп Стеван, а дорат привезан, смакао зобницу и одигао главу.

Ђедо кад нас виђе, устаде. Очи му бијаху избуљене и кржаве - знак да бјеше јако гладан и мало уморан. Он, не рекавши ни ријечи, узне таин из антрешела и откиде за себе. Нас три смазасмо у трен остатак. Пошто се обредисмо вином, ђедо погледа на сахат и вели: - "Бога ми сте добро касали доведе. Има још пет ура виђела. Сад почините док сунце не мине за по копља, па онда живните!" Руле му помога да узјаше, и опет откаса "витез на притезу."

Сад се ја присјетих гдје смо, те запитах Рула које је Отрес? - "Ето тај чир надесно!" рече он сисајући из мијеха. - "Није, ако бога знаш!" - "Ама, јес', кад ти вељу! Прош'о сам ја овуђе ако ће и петнаест пута, рулићу мој! А ова цеста иде право. Њом ћемо ми све до града, убио је бог, јер мени цеста одбије ноге, сто пута горе него ли *наши* путови..."

- Ама, Шпираче, и по богу брата, није могуће да је ово Отрес!? Та у пјесмама, на стотину се мјеста каже: "Под Отресом, високом планином", а ово је...

- Ама у пјесми к'о у пјесми, а сад да се иде, - рече он и пође да приведе коње.

Владо је куњао, али мени тешко би на срцу, дознавши да и у пјесмама има лажи. Пошто узјах, ја издрељио очи у брдашце и размишљах, може бити е се мени само чини да је Отрес мали, јер је ово видовито мјесто!

Пођосмо цестом. Кад се примакосмо брду, Шпиро махну руком да оставимо коње, па нагну мијехом и пошто једва предуши, стаде и нас нудити:

- На, пијте! Ево нас у Котарима! Овђенак се дијели Буковица од Котара ... Држ', пиј!...

- Шта? Ово су зар Котари равни? - повиках гледајући под собом једно пољице.

Шпиро заклина главом једнако нудећи ме пићем, те ја, разумјевши да је то народни обичај, сркних и чеках одговора.

- Ово је, чоче, почетак, а подалеко су још *дубоки* Котари. Чекај, дијете, имаћеш се чему чудити. А, ви'ш, и овај Отресић губав је с наше стране, а да ви'ш оздо од равнице количак се чини...

Заиста, како се цеста спуштала, тако је Отрес с друге стране растао, али ја сам још по мало сумњао да се мени причиња да он мора бити виши. Земља бијаше још неравна и кршевита, али њезини рубови бијаху даљи, и од њих као да је земља тонула у бестрв. Небеска капа бијаше пространија и сунце даље.

Шпира већ не требаше молити да говори. Сунце с неба, а вино из утробе радили су своје. Његов је мозак био између двије ватре. Каза нам тачно мјесто гдје је Смиљанић затекао рањена Јанковић Стојана, гдје су по сто пута биле засједе, гдје су гробови чувених Удбињана само на томе крају, итд. Шпиро нам исприча све потанкости, ама баш као да је главом ту био, пак заврши: "Хеј, руле, какви бјеху стари Србљи".

То, заного, мора свако рећи кад помисли да су Котари били јуначко попрште за четири стотине година, гдје се разбијала турска сила, као таласи о кршне обале! Зато и васколики наш народ најрадије пјева пјесме о котарским јунацима.

Послије тога, Шпиро удари у помамне работе. Између осталог исприча нам како са Отреса пастири, свакога петка, могу видјети гомиле обезглављених трупова турскијех, који устају да се клањају и авдес узимљу.

Уз таке разговоре стигосмо у дубоке Котаре.

Ми се заиста имасмо чему чудити.

Пукла пучина равнице око нас, капа се небеска већма раширила, села се просула као пјеге по Равни, крстови на звонарима блистају, негдје опет црни се гај, негдје кривудају потоци, -еле за нас мале брђане: прави рај!

Ја запјевах једну народну пјесму, коју сам цијелу знао напамет и која се овако почињаше:

"Пала магла од неба до земље,
Кроз ту маглу турска војска прође,
Преко Крке, преко воде 'ладне,
Војска оде у Котаре равне..."

Војска ће та изгинути сва, а у пјесми се спомињу: Јанковић, Смиљанић, Мочивуна, од Задра Тодор, Тале Будалина, Танковић Осман, и многи други.

Послије мене, Шпиро отпјева комад дивне пјесме "Женидба од Задра Тодора", па онда настависмо причање и нагађање.

Стигосмо у прво котарско село. Куће су куд и камо веће од наших, обори пространи, стоке и коња изобила.

Сретајући Котаране на коњима, са широким везеним рукавима, многе са кићенкама на глави, у црвенијем копоранима и са токама на јечерми, мени се чињаше да сам посред њих у оно јуначко доба, да се ђетићи прикупљају ка њекоме од славнијех сердара. Једноме повиках: - "Бог ти - помогао, Котаранине, соколе!" а њему се учини да се спрдам. Разумије се да смо сретали и дроњаве сиротиње, али то, ваљда, бијаху они који нису кадри да се наките турским плијеном!

Владо рече да су наши људи крупнији.

- Оно, јес', к'о да речемо, али су ови жива ватра, - убиће те за ријеч, - поче Шпиро. - Ето баш лани шта се догодило овђе неђе. Један ти Котаранин био у сватовима другоме, па био прикумак, шта ли, а стари сват кад је наздрављао, прескочи га у здравици једном, па га прескочи другом, а мој ти прикумак у потоњу изазове старог свата пред кућу, истргне кубур, па вели му: "Држ' се, де! јарче!" И онај извади пушку, и у трен обје: ду! ду! а оба њих легоше ...

- Мртви!?

- Јакако, руле!

Сунце већ бјеше нагло ка западу, те кроза силну прашину чињаше се крваво. Сјен се прелијевао са крајева ка средини. Поче се хватати чајина. Ватре и свијеће плануше. У томе пријелазу из видјела у мрак, из топлине у хладноћу, мени играху чудне утваре пред очима. Идући кроза сутон, стигосмо пред једну крчму, гдје се чула ђаволска граја. Пред кућом је

било кола и привезанијех седланика. Кроз прозорак видјех ђеда за столом са другим њеким попом и са десетак Котарана.

Шпиро га зовну, те одмах кренусмо даље. Већ је била густа помрчина. Пречесто сретамо се с колима, коњицама и пјешацима који се враћаху из града. Шпиро би повикао: "Држ' се налијево, брате, е је дјеце ситне с нама!" па би се и ми склонили к первазу. Често смо се с намјерницима здравили: "Добро вече! Дао бог добро!" а не видимо једно другога.

Не знам колико то трајаше, али се мени учини дуго док угледасмо свијеће варошке. Тада побрже погнасмо и стигосмо у котарску варошицу, која је повећа и љепша од наше окружне вароши, али се мени оне ноћи приказа као мјесто, које се ни чим не може надмашити.

Мртви гладни и уморни, нас два вечерасмо и смјеста легосмо.

Зором нас ђедо разбуди, те онако траповијесни иђасмо за њим.

На нашу велику радост сједосмо на кола која бјеше најмио до града.

Опет се простираше равница недогледна, опет гледасмо села налик на она као јуче, али народа мало сретосмо. Сунце је јаче пекло. У њеко доба угледасмо дугачку пругу, као да земља бјеше оперважена. Затијем, иза тога перваза видјесмо велику маглу.

- Ето вам мора! - вели ђедо.

- Бого мој! Бого мој! - чуђасмо се једнако.

Тако је трајало до подне и онда минусмо једно велико и лијепо гробље, пак се ређаху баштице са гдјекојом кућом, пак почесмо сретати варошки народ, и најпослије ето нас тик до мора, па под велике бедеме градске, гдје је народ врио.

Кочијаш остави.

Ђедо се базирао и зовну:

- Камо те, Шпиро?

А гле! наш Руле, сав поцрнио у лицу и држи за оглав несретну бедевију. Он узе од попа кључиће од наших ковчега, па их отвори. Неки стражари дођоше и све испреметаше. Ми то ништа не разумијасмо. Одатле упутимо се пјешке преко моста и уђосмо кроза градска врата у улицу, гдје нас запахну смрад.

Мене јежња обузе.

Збогом, мајко Симуно! збогом, мајко природо! Вашу дјецу поново отргоше од вас!

По дугој улици, коју готово послуже сваких десет корака пресијецају друге, поуже, сретасмо Котарана, примораца, острвљана, пуљишких рибара и пречесто латинских попова. Наша чељад грајаху, ка' оно идући с пазара, те уз крупни говор "горњих људи", слушасмо чеврљање чакаваца.

- Чудне мјешавине, Владо брате! - рекох.

- Чудне, богме, и просторије! - додаде он обзирући се пут Рула, који стењаше под теретом наших двају сандука... - Сјећаш ли се, Руле, како си нам говорио: да би се наша варош у овоме граду обрнула као јаје у решету!

- К врагу јаје и решето!... Не устављајте се, тако вам Богородице, јер ми није до причања.

Најпослије поп Стеван сврну њекуд налијево. Како бјесмо изостали, нама се учини као да он уђе кроза зид, али кад притрчасмо видјесмо да одмиче једном стазицом, гдје би се два плећата човјека једва могла разминути.

Сад, по тој тјескоби, а кроза воњ од људске рђе, чепукасмо један за другим. Владо и ја погледујемо уза зидине лијево и десно, те видимо и чујемо свачега по мало. На прозорима бијаше лонаца са цвијећем, опрана и прљава рубља, птичица у крлеткама итд., а проглушује нас лупатања, цвркулт, пјевање и, мимо све, дерњава ђечурлије. Прегнувши врат на плећи, могох угледати два руба од кровова и међу њима уско платно жаркога неба, са кога је сипала цмарина. Њеко викну са једнога прозора: "Гварда ун прете грего ун каврон, бееее, бе-ке-ке-кеее, бе!" - а на то промолише свакојаке главе, понајвише чупаве, те их стаде грохотан смијех, па онда узеше сви векати, као да се збиља ту створио чопор коза...

- Пи, гада! - пљуну ђедо и похита напријед. Али им се Руле снажно одазва на свој начин... онако како је Сатана у паклу учинио пред великим талијанским пјесником.

Срећом бијасмо при крају уличице, те изађосмо на један тржић, пред њеку двокатницу, црвено омашћену. Над вратима је висила штица, а на њој незграпан лик сељака зачалмљене главе, који наздрављаше букарром вина. Под његовим опанцима писаше у једној врсти: "Код веселог Далматинца". Кроз врата широм отворена, запахну мирис од пржене рибе, од печена овнујскога меса, од вина и ракије, а и погдјекоји млаз дима са огњишта.

Ђедо пред нама прође кроз ниску и мрачну трпезарију, гдје још не бијаше никога, те залупа дланом на пошљедњем столу.

На ту треску изађе из кујне њека гојазна жена, бришући руке о бијелу опрегљачу. Кад је виђех изближе, мину ме жеља госпође Паве, славне пунице попа Кеза. Крчмарица се поклониле и рече:

- Добро досли, постовани!... Заповидате ли камару?...

- Хоћемо то, па и да нам одмах даш што имаш готова, - прекиде ју ђедо и пође уза мрачне степенице, које се пењаху према огњишту, те нам јара удари у плећа.

Руле, пипљући ногом први степен, присјети се да треба поздравити, те ће:

- Ваљен ти Исус, стрина Вилипа!

- Вазда бија Исус и Марија, - прихвати она, па, крачући навише, настави предушујући: - А који си ти? ... Аа, ти си то!... цекај, цекај, како ти је оно име? А, а, Спиро, је-је-је, Спиро! О, мој липи Спиро, па како си!... О-о-о Мирјана! Дојди горика, Мирјана, и донеси цисте бјанкарије!... Па јеси ли се уморија, јеси ли огладнија?

- Богме, стрина, липсак ... хууу, липсак!...

Нас двојицу уведе у једну собу, а ђеда напосе њекуд. Дотрча једна цурица у котарској ношњи, опуначка и прикладна, те поможе растоварити Рула, па стаде крпом млатати по нашим ковчезима. Вилипа се врати к нама сва зајапrena. Па њих двије сипаху нам воду над рукомијама, пак разастријеше, бијеле као снијег, плаштине на два кревета. Све је у соби било у реду и веома чисто.

Ми посједасмо у прикрајку крчме, нас три за једним столом, а Руле обашка, те сви навалисмо као гладни вуци.

Домало поче придолазити чељад, те у трен напунисмо крчму. Осим сељака било је и занатлија, факина, трговачких шегрта, жандара, погдјекоја жена и један поп латински. Баш за Шпировим столом сједе један забријани дебелко са три чакавца, те одмах узаврјеше. Он је завршио: "Нисам вам взел велик добит, и, братјо моја, није трибало да се дојде до сега пута, до суда! Али, јопет, хвајен буд бог, кад смо се акомодали как јуди!" Док је тако бесједио, она три његова сељака оборили очи, па вермају главом. Шпиро разјапио уста, као да их мишљаше прогутати, а ђедо наперио уши да похвата сваку ријеч свога друга по занату. На другом столу до нас посједала гомила "горњих" људи, који бјеху дошли у Задар да пру кнеза. Понајстарији од њих говораше сам преко залогоја: "Зна сам ја, бр'те, да ће јарац наћи добри вокат! А добр вокат, бр'те, рецимо - (дохвата чашу пред собом) - ово је твоје, а 'но ће *пунтима* казати: брве, ово није твоје! И тако је! Чаша већ није твоја, па тик!" - Једноме младићу у отрцаним лацманским одорама, њеки стар приморац казиваше њешто у перо. Пискарало је пушио, јео писао, све то једанак. - Али највише нас забављаше њеки дежмекасти младић, који је према нама безобразно грлио једну невјесту и дражио нашега попа Стевана. Шишко јој тури руку у њедра и говори: "Кец! кец! ацо мој, ацо мој!" (тобож мами јарца на со).

То је с почетка потихо ишло, али кад "винце удари у лице", тада настаде свакојаки говор, пјевање, псовке, смијех, дозивање. Вилипа и слушкиња доносе јело и пиће, односе празно посуђе, срачунавају, наздрављају кад их ко понуди пићем, а богме, Мирјана се и стане дерати кад ко јако уштине.

Усред те ларме ђедо устаде и нареди нама да се одморимо у соби, а слуга да га чека гдје је засио.

Али чим он изађе, Руле се стаде шуњати за нама. Мирјана га дочека пред кујном, па рече:

- Кудје ћеш ти, одрпане? Зар да макнеш озго што, к'о што си ту скоро мак'о ону торбу?

- Ко? је ли ја, ђевојко? Шалиш ли се, ђевојко, Богородице ти?

У то допаде и Вилипа, пак засу:

- Ти-ти-ти, а да ко? Сто се притварас и чудис, ка' да није ствар оцита, оцигледна, ка' да смо ми бестије! Украја си цовику нову новисату торбу, а ја сам му морала платити девет плета за њу. Па ето, дај ми сто сам дала, па нека те бис носи, а друкције ћу, криза ми, казати попу...

- Тако ми бога, сад се сјећам да сам видио нову кличану торбу, повише главе му, у сионици! - шапну ми Владо кроза смијех.

Руле плану:

- Е, чујте, ви женетине! Ја, к'о видим како треба с вама, а знајте кад ми дирате у образ да ћу вам ја сасути зубе у гркљан! А ти, Вилипа, немој ме повлачити за језик, јер... јер, знаш, ако си и стрина, покриј се!

Богме, та пријетња поможе, те обје утолише. Владо и ја, изваљени на креветима, почесмо га дирати:

- Човјек "приватио" пусту ствар, као своју!

- Ама, нијесам, - одговара Руле сједнувши на голе даске... - Нијесам, рулићи, него ето напас' женска! Право вели ванђеље... како оно? А ја: "Напас' те чека на путу, напас' у гори, напас' на води"... и то рекавши пружи се наузнак, па заспа, као човјек праведник.

Доље бјеше већ така граја, као да се, што 'но кажу, ђаволи жене, али, мало по мало, мени се чињаше да се граја удаљује и најпослије ишчезну...

Вилипа нас разбуди за видјела.

- Долазија вам је ћаћа два пута и оба је пута проминуја косују, јер се пот цидија с њега.

Па јосте први пут реце ми: "Вилипа, нека устану дицица, нека уце!" А сад, борме, триба. Дакле устаните и стијте!

Није било друге. Дигосмо се и стадосмо мрмољити и преслишавати се. А како нам Руле сметаше својим ркањем, нагнасмо га да сједне. Он нас је дуго гледао зијехајући и штипљући се за палац од ноге, пак уздахну и проговори:

- Еј, јадни рулићи, на какве ли вас муке мећу! Па све те чудне ријечи напамет. Еј, бого си га самосаздани!

- А што ће се, Руле мој, ред је учити!

- Ама, к'о вељу, ни полак јада за то кад би могли постати што више него попови, кад би могли постати: претури, јали вокати, јали љекари... те јарчине што одиру свијет, и што живе к'о божји синови...

- Е, вријеме је дошло да и попу треба више науке...

- Богме, што више уче, то гори постају. Ето и овај наш учио је доста док бјеше поповска школа у Шибенику, па је гори од свога оца попа Ђерасима, и од ђеда попа Зекана, јер ће овај наш премрсити и петак и... оно... онако знаш.

- Брате, на страну све, а на страну пост, ако смо прави Србљи. Бог ће сва остала сагрешенија лакше опростити, к'о прави бог!... А твој ђед, Владо, поп Ђерасим, учио је књигу у Крупском манастиру свете Богородице, па зар су ти оцу ђеца крштенија? јали младенци боље вјенчани? јали литурђија дужа? Покојни Ђерасим, веле, био је чојек вруће крви, те је у завади ранио свога рођака, али је био чист Срб, јер кад нас оно ћедоше побуњевчити, у доба оног проклетог владике, онда поп Ђерасим бијаше у договору са калуђерима Светог Аранђела, те су купили чете...

Разговор прекиде Мирјана, која јави Рулу да га зове господар.

Након мало, ето га к нама кисела лица.

- Ето, збогом! Ето ме ћера, на, с овије' истије' стопа, па да стигнем на конак ђе стигнем, а он кад дош'о, дош'о! Е, кукав ти сам. Збогом, ђаци!

Ми се ижљубисмо с њим и казасмо му поздраве, баби, Анђи, Тиридону, пак тужна срца дохватисмо се опет књига.

Сјутрадан зарана дође ђедо у нашу собу, па довукавши столицу на средину пода, измаче се и вели:

- Да видим јесте ли запамтили што сам вам код куће говорио. Замислите, дакле, ово је владика, а ви долазите с врата... дед' изиђите!... па, као што вам говорах, ступите корак напријед, па онда метанију, па онда у руку: цмок! па брзо корак натраг, па другу метанију, па натраг - натраг - натраг, чак до зида. Дед' покушајте!

Ми то учинисмо неколико пута, љубећи столицу, докле он једва би задовољан, а онда нам заповиједи да узмемо књиге и да идемо за њим.

Опет прођосмо куд и јуче, оном проклетом тјескобом, али нас, срећом, нико не опази с прозора. Одатле изиђосмо на широку улицу, пак с ње кроза друге поуже, па све тако преко раскрсница, докле стигосмо негдје под бедеме градске, пред једну велику кућу на два пода.

У ходнику, одмах с врата на улици, која бјеху отворена, видјесмо гомилу. Бијаше ту неколико наших вршњака, већином сељачића, уврстано плећима к зиду. Према њима пет свештеника и шест сељака, а међу њима један градски поп, бијеле пути као каква невјестица и црне чудно "умеране" браде. Ђедо се поклони пред њим, а он само што климну главом, па нас намјести до других.

- О, брате, ово не слути на добро! - рече он, и то таким гласом као да бјеше бог зна што пронашао.

- А што? - запита ђедо.

- Па ето што ... пребројте колико их је! Зар их нема тринаест, а?

Сви потврдише то, те нас двојицу погледаху мрко, пак се стадоше домишљати да ли је баш истина е је тај број несрећан, а пошто не могоше размрсити то питање, оста опет ријеч господину лијепе браде, и он настави причање, које ми бјесмо прекинули.

- Е, дакле, гђе оно стадох?... А да. Еле, као што вам већ рекох, послѣје покушаја владике Краљевића да поунијати православне у Далмацији, нашем народу бијаху зазорне те велике науке те се опет дође на оно прво: четири године мале школе и пет година богословије. Зар је то мало девет година учења, а? Што фали нама који смо тако свршили, а?

- Ништа, богме! - повикаше у глас собратија.

- Еле, ствар леже, али се опет потргну у даба владиковања Мутибарићева. Муке је било, него покојни Мутибарић, који је знао латински ка'но попа, одговори (баш латински на то потраживање владино. То је њешто што би требало научити напамет! Ја имам пријевод. Само слушајте ову точку, коју знам наизуст: "Истина је, Ваше Превосходство" - пише он министру - "да свјашченство католическо-западног вјероисповједанија первјеје совершајет латинскија

школи, хуманост и философију, а по том вручае тја к богословским предметом, али нужно пријети в обозрјеније што латински јазик, јазик обрјада западног, и по том *им* нужно знат јего.. ")

- То је рек'о као из јеванђеља! - прекиде га други поп. - Што ће, брате, нама латински!

Господин с лијепом брадом није умио даље наводити у класичном српско-славјанском језику, него заврши у нашем говедарском, сву историју тога рата између владика и министра црквенијех послова. Најјачи разлози за кратке науке бијаху ови: Далмација је сиромашна земља, гдје православни попови живе од мало бира. И овако је тешко младиће навести да уче богословију. Поповство је понајвише нашљедно итд. "Али ево сад нема се куд. Наредба је најстрожа", доврши он.

- И лани је то почело? - запита њеки.

- Лани. Има их седам што већ свршише први разред гимназије, бога ми не лоше. А четири се затекоше по старом, и ти ће добро.

- Четири а осам дванаест а четири шеснаест - шеснаест година, није то лако! - вели ђедо. - Да ако буду плаћени, а не као ми, да живе од несретног бира!

Господин махну руком и насмија се горко.

- Плаћени! Плаћени! Ето ја сам економ семинарије, дакле, у рангу, ако ћеш, са којим вишим чиновником, а плаћен сам као писарчић какав, 500 форината.

- Да вас бог поживи, лако је за вас, таки људи избију на вр', кад ли, тад ли, - рече један постарији сељак, привезујући сарук око чела. - Него, реците ми, по богу, честити господине, да ли ће баш тако бити, да ли ће све то ђаци морати издурати?

Економ постоја неколико тренутака оборене главе, замишљено куцајући штапићем. Ми дјеца, гледасмо му освјетлане чизмице. Најпослије он диже главу, зажмирка, те ће:

- Његово Високопреосвјашченство не мисли... и оно баш не мисли да ће тако бити. Из шесте године... из пете... из четврте... а, може бити из треће, моћи ће ђеца у богословију...

У тај мах затандрка звонце, те стаде тутањ поврху нас, пак низа степенице слети гомила ђачића у плавијем хаљинама, а за њима четари младића у мантијама. Сви уђоше у једну приземну собу, а за њима двије слуге унесоше на штицама здјелице кафе и гомилу крижака хљеба. Ми се згледасмо, чудећи се како то они поштују господина економа, а он се насмије преко воље и рече: "Шта ћеш им! Сад су као пси из вежња! Тек дошли од кућа, а школа почиње тек у четвртак!" Па оде и он у трпезарију, оставивши отворена врата.

Наши старији збише се пред тијем вратима, а ми за њима, па, видећи да нико не брани, уђосмо.

Бјеше то дуга и уска соба, са два прозора к улици. На стијени у зачељу, икона св. Саве. Од ње до окана протегало се сто, а са стране му, клупе.

Пошто један мршави богослов очати молитву, посједаше сви, те се за неколико чујаше жвакање, али до мало опет се диже граја, коју господин економ својим непрестаним пскањем није могао утолити, али коју посјече слуга са три ријечи:

- Долази господин ректор!

Уђе свештеник средњега раста, сух, риђе прогрушене браде, која му покриваше и јагодице. Он тисну палац иза новог црвеног појаса, пак својим оштрим погледом премјери свијех, од економа до једнога ђачића, што се једва видио иза стола, па онда снажним гласом искара их и заповједи им: "Одмах горе! Књиге у шаке и да се живи нијесте чули, срам вас било!" - Као утваре изађоше један за другим, то толико што се зачу мало тутња уза степенице. Сад се ректор поздрави са људима, пак стаде распитивати за свакојега од нас, како му који приступасмо окоштој и рутавој руци. Пошто се још напосе поразговори с поповима о њиховијем работама, извади испод појаса златан часовник гледнувши на њ, затијем из шпага горње свилене мантије сребрну бурмутицу, те шмрчући изађе.

У ходнику економ уреди нас кандидате два и два, а како Владо оста предњак и самосам, поручи по једнога ђачића озго, те му га прида.

- Сад идите, али као што треба, и одмах у почетку покажите да сте послужни и да вам је мио ред! - рече г. ректор... - А ви, браћо, можете се навратити овдје око подне, па ћете дознати шта је с дјецом.

По улицама чељад се устављаше да нас гледа. Говораху: "Гле, ономе тура!.." "Погле у онога опанчине!..." Мангупи су и звиждукали. Економ свакога часа довикиваше: "Не осврћите се, него право хајдете!" Једном је факинићу запријетио полицијом, другога је њекога изгрдио, - и све тако, докле не уђосмо у једну велику кућу, гдје над вратима двоглави црни орао бјеше раширио крила.

На првome поду, у једној пространој дворници, поплочана пода, гдје дувари бијаху покривени земљописним картама и свакојаким сликама, фамулус је брисао прашину са клупа, које, прислоњене уза зид, раздвајаху многобројна врата. Ту, мало даље од уласка, економ нас уврста, пак стаде шетукати.

Богме смо дуго чекали докле зачусмо кораке уза камене стене. "Поклоните се!" шапну економ и ми преклонисмо главе пред тројицом господе. Предњи бјеше њеки шишкасти латински поп, са великим наочалима на закучасту носу, за њим неки постар дугоња, сасвим ћелаве главе, па једно момче у претијесним хаљинама, налицкан и гладак. Док је слуга отварао средња врата, два старија посматраху нас, а млади господин се церио, сучући брчиће. Кад они уђоше, економ и фамулус спратише и нас, те посједасмо у двије предње клупе.

Поп директор узе попа економа списак, гиздави професор преврташе листове њеке књиге, а ћелоња зинуо и загледао се кроз прозор. Усред велике тишине директор женским гласом прочита име Б-ића, Овај устаде дршћући као прут. Бјеше и он поповски син, одњекуд из книнске крајине, дијете здраво као дренавина, али тога тренутка не оста му капи крви у образима. Гладац му рече нешто, али малиша не разумједе - Онај залуду понови, те економ дошапта: "Отвори талијанску читанку на страни тој и тој!" Ми сви то учинисмо. Б-ић поче... муца, запиње. Директор узе књигу од гладуна и вели јаднику: "Мој мали, ситај, знас, рић по рић, а се кола полагаана!" Те племените ријечи - а, може бити и дошаптавање економово - посоколише Б-ића, те читаше боље, али опет тако да се гладун подругљиво смјешкао. А кад наш друг поче да говори наизуст из граматике, тада ни директорове обријане усне не моглоше на миру остати, јер је Б-ић изговарао (као и ми сви остали) "ијо шоно, ту шеј, ијо б, ај..." Послије тога ћелоња се промешкољи и рече: "Од' амо пред таблу, дијете, да виђу што знаш из рачунице!" - Можете мислити како се зачудисмо и обрадовасмо чувши како ћело лијепо говори нашки! Наш "човјек", брате! Он зададе лак рачун Б-ћу, па га још похвали шиљући на

мјесто. Сад сва тројица саставише главе око књиге матице да у њој напишу усуду нашем првом другу. Ми прекидосмо дах. Наш господин мигну обрвом и рече: "Примљен је". Б-ић се зарумени. Нас дванаест не само дахнусмо душом, но бисмо запјевали да смијемо - та то је само "коже ле ге ваго", што реку наши сељаци кад виде да ће олако добити парбу у суду.

Изређасмо се сви за један сахат. Гладун бјеше омекшао, а већ староме бијасмо сви по вољи. Владо пошљедњи изради потежи рачун, а он га запита гдје се учио, па дознавши, рече: "Ја сам нагађао да би то могло бити, јер сам и прошле године имао вриједна ђака из његове школе. То је, заиста, красан учитељ!" Мени срце играше, слушајући како усред Задра, усред велике гимназије, тако хвале мог доброг господина! Послије тијех ријечи, директор устаде и изговори кратко словопоученије, показујући често руком на ћесареву слику. Иако бијах напрегао сву пажњу, опет из цијелог низа меких ријечи лијепог талијанског језика разабрах само да треба да будемо вазда захвални ћесару и да се молимо богу за његово здравље.

Без реда, стрчасмо на улицу, гдје весело заграјасмо, јер нас изненадише родитељи. Они се бијаху наврстали на другом крају улице, буљећи пут прозора гимназије. Настаде гужвање и граја. Сви говоримо у један мах, сви се хвалимо. Нас двојица узесмо руке ђедове, па их љубимо. Економ рече:

- Ето, прођоше сви! Чудновато, сви тринаест! Сад, ето, водите их са собом, а сјутра пренесите њихове ствари у сјеменарију... будите тамо послвије јутрење!... Збогом!

А ми са нашим мотасмо се још дуго по улицама, докле око подне разметнусмо трагове.

Рано сјутрадан, нас тринаест знаменоватијех "сјеменариста" стојасмо пред затвореном кућом, а двадесет отаца наших, њеки сједијаху на пртљагу, њеки чучаху под зидом. Стакленце ракије додавало се међу њима од руке до руке. Водарице, пролазећи том улицом, чуђаху се тој "турми" на одмору. Ђедо сио на наш шарени ковчег и прича како је било кад се он учио у Шибенику.

- Није ту било ситнежи, к'о ово сад, но, богме, све момци - и те какви још! Царевало се, брате! Не бјеше таде економа, ректора, ни осталијех потркушица, него ђаци по два, по три понамјештани по најбољим вамилијама, а из куће нам доносе шеницу, суво месо, бијели смок и друго. Увече, брате, сијела до поноћи, а дању, кад нема школе, мотамо се кроз улице, те ђевојке да се поломе, трчећи на прозоре да виде богослове. Јакако!...

Млађи њеки поп стаде казивати како је у његово доба ђаковања, за вријеме владике Мутибарића, букнула страшна буна, због рђаве хране, те су богослови испребивали куvara, а њеког старјешину бацили у бунар, у коме, срећом, не бијаше воде.

Један сељак, слушајући то, махао је главом: и неколико пута узвикну: "Е ђаволи! е ђаци!" а сад прекиде:

- Ама, виђесте ли како су испијена ова ђечурлија у сјеменарији? Бого мој, што ли им је? Је ли и' притисла тешка наука, ја ли...

- Није, роде, него их ђаволише унцутарије, - рече ђедо. - Бију се као мазге међу собом. Ја сам овијем мојим ишчатио буквицу, а богме, нијесу јуче из љуске, да се не умију чувати. Је ли тако?

- Тако је! - потврдише сви и ударише да свјетују. У тај мах отвори се прозор, те промоли глава економова. На "добро јутро", које му сви као из једнога назваше, он срдито затвори стакло и одмаче се.

- Е, губа надута, што му се чини да је! - шапну онај поп, који му се јуче највише улагивао... - Отац му је био вакин, и он је купио кости по граду докле га... због... (њешто прошапта) узеше у школу.

- Подругачији је чово онај... како га оно зову?... Ректор. Он је...

Звоно затандрка, те се врата отворише и изађоше седам "испијених" гимназијалаца и четири богослова. Економ је ишао за њима. Одоше на јутрењу.

Ми унијесмо пртљаг у ходник. Старији шетаху по улици. Кад се ђаци вратише, посједасмо и ми новаци, те сркасмо киселу каву. Стотине мисли тога часа пролијетаху ми кроз главу, али ми је један осјећај ширио груди: "Ја сам, дакле, сад већ крштен сјеменарац! Ево царске хране, ево ме под звонцем, под економом и ректором!..."

Владо и ја понијесмо наше ковчеге уза степенице. Пред нама се пењао "наш богослов", крупан и здепан ђаво; за нама. Ђедо, за њим читава поворка. Настаде тутањ и диже се граја, те је овога пута залуду и ректор викао.

На првом поду ходник бијаше узак и искривудан, многа стакла поразбијана, зидови брљави, по даскама крмаче од мастила и друге разнобојне пјеге, а осим свега струјао је смрад са свију страна.

Ми пођосмо уз друге степенице и затекосмо све тако, само је ваздух био чистији. Наш вођ прође кроза једну већ заузету собу и уведе нас у другу, те нам показа сто и два кревета до прозора, који је био над улицом. Његова постеља и пртљаг бијаху при самоме уласку, у сумраку.

- Видите, попе Стеване, ја уступам ђеци боље мјесто, јер... најпослије... ја, мени је свеједно, - рече богослов Крсто.

- Е, 'вала ти, дијете, само их пази к'о да су ти браћа, а од мене ти неће валити јабука, - рече ђедо и даде Крсту неколико цванцика, па одмах изиђе.

- Е, сад да будемо начисто! - рече нама Крсто, вукући свој сто, који с боком прислони уз дувар... - У памет се, ђечице. Довде је моја граница, а тамо је ваша. У моје ствари не дирајте за бога, јер... (он одиже душек, испод кога извади дуг чибук, па дуну кроза њ, па замаха њим пут нас...) јер ја за безобразлук хоћу, богме, да одаламим. А, будете ли као што треба, бићу вам више него брат. А сад хајдемо опет даље!

У ходнику г. ректор стаде између нас и родитеља, па нас поучи да се сјећамо својих, а сад да се поздравимо. Ђедо замоли да нас он поведе к владици. Ректор му каза да нас не може издвајати, него кад сви примимо државне хаљине, да ћемо сви заједно на благослов, - пак се поизмаче да не гледа дирљиви растанак. Сад наста цмокање, и шапат, и уздисање, па онда зачесташе гласнији узвици и поздравља: "Рано моја миљена, чувај се!"... "Ћаћо мој, добри ћаћо, поздрав' мају!"... "Збогом оставај"... "Не заборави ме"... "Опет збогом!"... "До јесени није далеко!"... "И опет збогом!"... "Не плач', голубе мој... Збогом те!... Хај'те збогом!..."

- Идите у авлију, те проходајте док вам не поручим, а тада донијећете књиге, - рече ректор.

Испред кујиње улазило се у простран обор, ограђен високим зидом. Ми се разиђосмо, а кад сузе пресахнуше, окуписмо се на гомилу. Најпрече је сваком било да каже што мисли о свом другу "старом" сјеменарцу, коме бјеше придат. Владо и ја бјесмо задовољни с богословом Крстом, иако, регби, неће бити с њим шале. Други су се тужили на своје. "Првоиспитани" Б-ић (тако га прозваше) рече: "Брате, мене ето спратише с оном двојицом, што оно онако чудно заносе у говору... Ма одакле су? На први ма' ја помислих е су Бодули, јер говоре исто к'о и они, кажу: "Господине, 'оћу, нећу, вод'е", али опет, знаш, нашега су закона. Онај постарији мирњачина је, али онај мали, блиједи, коврчасте косе и зашиљена носа - име му је Ђорђе - оно је сушти ђаво. Чим остадосмо сами, он се раскорачи преда мном, пак стаде лајати: "Вау, вау", - вели ми: "Ти си вук!" Па онда се поче ругати мојим беневрецима, моме оцу, и ђаво би га зна' шта јоште, те да не би онога другог, 'оћак га замлатити...

То, што Б-ић причаше, ситница је, али је напомињем стога, што тај Ђорђе мени би одвратан на први поглед, прије него и једне ријечи проговорисмо међу собом. Ја сам се чудио томе, јер Ђорђе бјеше прикладно и живолозно дијете, од онијех, уз које сам ја лако пријањао.

Ми новаци ухватисмо вјеру да ћемо се међу собом сваким начином бранити и један другога помагати у невољи, и баш кад ћасмо кренути у најдаљи закутак авлије да се о томе потање договоримо, слута нас зовну с врата да идемо у "шиленцију".

- Ама шта је то шиленција, Лазо? - питамо га.

- Па шиленција је... шиленција. Сад ћете одмах виђети шта је, - одговори крупно Лазо.

И видјесмо шта је... Велика соба. Насред ње дуг сто, око којег посједали ђаци, те читају и пишу. Наоколо, уз дуваре, ормани пуни пунцати књига. Међу орманима слике ћесара, патрика, и владика и других великаша. У прочељу округао сат. С једне стране два прозора, пред којима споља, ваљда на два сежња даљине, - испријечила се сива зидина, без и једнога отвора, те у тој соби мораће горјети свијећа зими, усред дана.

Г. ректор устаде одњекуд из прикрајка, те нас понамјешта, препоручив да се живи не чујемо. И он се опет извали на пространу столицу, те разви новине.

Ми расклописмо наше књиге, пак стадосмо преко њих звјерати по нашим друговима. Они се разговараху покретима прста, лица и очима. Њеки притајаваху смијех, њеки срџбу. Наш Крсто направи страшно љутито лице, стога што један малиша исплази пут њега језик. Па онда Крсто написа њешто на листићу артије и тури то малиши, а овај поцрвене. То је био почетак тајног дописивања, јер одмах почеше се укрштати развијени листићи и кокице згучене артије. Једна така паде преда ме. Страхљиво погледам откуда то, али Ђорђе маше ми руком да је развијем. У мени срце узлепета кад прочитих ове ријечи: "Је ли истина да се ти презивљеш као и ја?" Мозак ми узаврје, мисли ми се разлетјеше као никада дотада. Та, је ли могуће ово, зашто ме пита? Та стотине пута слушао сам од ђеде да мога презимена нема нигђе у Далмацији, јер је он дуго о томе распитивао. (Не знам како, али артије пок. оца бјеху пропале.) Ђорђе, помишљајући да се ја шчињам од страха ректорова, сокољаше ме, машући руком, али на његовом блиједом лицу читао сам презирање и руг. Рука ми је дрхтала, али ипак читко написах своје име и презиме, те му повратих кокицу, мотрећи ја сад њега. Он се малко угризе за усне и узви обрвама, па показа своме најближем другу писмо, па се оштро загледа у мене, па опет стаде писати на другом парчету, погледајући ме, као да ме сликаше.

У тај мах г. ректор баци љутито новине и стаде ходати горе доле, мрмољећи њешто у себи... То је трајало док сат на дувару поче промукло избијати једанаест пред подне. Ректор погледа на свој, пак викну: "Опет га је њеко турио напријед! Ко је то учинио? Ко је чредни данас?" -

"Ја сам," одазва се мршави богослов устајући. "Ја сам, али вјерујте да не знам ко је дирнуо сат." Било је још више и пријетње, те се сврши тијем да се стрјелица макну натраг за десет минута, па кад "стара клокотуша" поново закуца, ректор отиде из куће, а ми у авлију.

То нам бјеше први слободни састанак. Залуду се нас тринаест хтједосмо одвојити, - "старији" се помијешаше међу нас, па запиткују ово, оно. Ја сам оком пратио Ђорђа, који се церио, причајући нешто гомилици другова. Влада нијесам могао повести насамо. Запитах Крста како се презива Ђорђе, и од њега чух - своје презиме. У то и Ђорђе се примаче, па ме пита силецијски:

- А ђе ти се отац родио?

- Па, не знам, - рекох опором.

- А како ћеш знат' кад си копилац.

Чим то изустим, ја га објема песницама ударих у груди, те се изврати наизмак. Настаде метеж и граја. Његов друг и један богослов загнаше се к: мени. Овај пошљедњи говораше:

- Погански сине, казаћу ти ја како се Бокелци ударају.

- Стан' полако! - рече Крсто. - Да је крив дао бих му ја, али је имао стотину разлога! - И он исприча све како је било. Ђорђе плачући признаде својим земљацима што је рекао. Смјеста се удеси "суд добријех људи", и ови одредише да се то не износи старјешинама, него да се заборави. Ја се снужден удаљих с Б-ићем и с ујаком.

Ручак бјеше мршав. Да је у ону водену супу било удробити ону кришчицу говеђине и комад хљеба, па онда опет појести толико меса и хљеба, могло би поднијети. Према томе код попа Кеза бјеше на обиље. Богослови. имађаху појаче оброке.

Послије ручка опет се скуписмо у библиотеци, али како је сад "шиленцију" надгледао чредни, неки су куњали, неки спавали челом на прекрштеним рукама, други се потихо разговарали. Крсто је читао новине, чредни је почесто излазио на врата да припази, па једном и викну: "Ето економ!" На тај поклич не препадоше се бог зна како, али се свако посправи.

Из "шиленције" поведе нас економ на вечерњу. У цркви затекосмо једног личног старца под вишњикастом камилавком и са златним крстом на трбуху. Ја помислих да то бјеше владика, а то је био - рекоше ми - архимандрит консисторијални. Било је још пет-шест свећеника, па и наш ректор.

Из цркве вратисмо се пред кућу, где нас нове економ спрати, а с осталима оде "у чреду", то ће рећи у шетњу ван града. Ми се забављасмо у обору. Б-ић је одметао рамењак свакојему, Владо је најдаље скакао, ја сам, осим њих двојице, обаљивао свакога другога, те тек се упознамо с те стране. Вечера је била јаднија но ручак. Пошто се разиђосмо по собама" економ нас обиђе, обричући да ће се повратити. Крсто ме намјести да стражим на вратима, докле он испуши једну лулу. Вршећи ту дужност, опазих да и у сусједној соби свјетлуцају кроз мрак жишке, и дим од дувана гушаше са сваке стране. Па онда се прозори из" отвараше и свијеће запалише, па опет наста мрак и тишина...

Четири дана ходило је све тако, истијем редом, а петог јутра донесоше слуге у библиотеку тринаест потпунијех преобука, хаљина од плаве чоје, и толико шешира. Свима нам одијела бијаху пространа, али мањи морадоше завртати ногавице, рукави им покриваху прсте, а

шешири "ушеса". Тако гиздави пођосмо с економом "на благослов" к владици. Лијепо се сјећам што сам мислио кад стигосмо на Трг светога Илије, гдје је двор. Мислио сам да владика сједи на златном пријестолу, у златотканима одјећама, у позлаћеној големој соби, а ђакони да га каде. Пењући се наврх прста уз једне, па друге, па треће степенице, бијасмо сви потресени. Најпослије нас економ устави пред једним вратима, пак закуца и уђе први, а ми за њим. Један калуђер висок, лијепе црне браде, сједијаше на обичној столици крај прозора и читаше новине.

- Јесу ли све то нови ђаци? - запита он.

- Јесу, високопреосвештени! Дед'те метанишите, пак приступајте, - рече наш економ.

Ми попадасмо на кољена у највећем нереду, па гурајући се приступасмо му руци, дотле се он све разговарао с економом. И опет затутњисмо, а он прекрсти руком.

- Е, брате, зар је то владика!? - рекох Владу у повратку. Познао сам и на осталима да су изненађени. Али мени уз то сјекну и сва друга зловоља, те се искалих, јадајући се шапатам ујаку. - Ето, Владо брате, све је ситније сад пред мојим очима, него што сам замишљао. Ето Отрес, па и Котари, па и Задар, па сјеменарија, па ето сад и владика, брате, као прости калуђер...

- Па и море! - додаде Владо смијући се.

- Море, бога ми, не! Њему част, брате, али... али узми сад друго њешто. Ето налазим овђе рођака... може бити да ми је баш рођак, па ето како ми је мио, како се с њим поздравих...

Владо се намрачи.

- Не говориш више с њим?

- Не ја. Нити он то жели, нити ја. А и боље ће бити да се не састајемо, јер би могло бити бруке!

Тога дана пред вече и ми новаци отидосмо с другима у чреду. Споредним улицама изађосмо из града на котарска врата, па преко моста, па широком цестом дуж мора, те изађосмо на њеку ливаду, одатле даље кроза вртове, и сад разбисмо ред, те смо по вољи ходили и трчали. У повратку сретосмо се са дугачком чредом католичких богослова. Све одрасли момци, стасити и лијепи - јер се и данас по Далмацији бирају младићи за свећенички сталеж. Мало даље попријечи нам пут друга чета чврљака у грађанској ношњи. То бијаху питомци језуитског колегијума. Једна жена, затекавши се у тој живој рачви, повика талијански:

- Вране отуда, вране одовуд, биће зла времена.

Сјутрадан отидосмо у гимназију. У тијесној улици пред њом, у тријему и ходницима морадосмо се провлачити кроза гомиле младежи. Како су досјетке са свију страна сипале на нас, наши "двисци" (тако прозвасмо сјеменарце другог разреда) поизосташе, па се помијешаше међу њих. Права љествица младости бијаше ту, од *homunculus*-а растом нама до рамена до момака којих се наусница хватила, а све једро и живолазно, али махом све отуђено, те се само чујаше талијанска ријеч. У њеко доба звоно огласи, те се разиђосмо по собама.

У првоме разреду бијаше нас око шездесет. Гладун је заводио ред, те нас "Влахе" поређа у двије клупе посред собе, како ћемо мање издржати поплаву, која ће се ширити с плећи и с груди. При прозивању готово сва презимена свршаваху на "ић". Послије тога преписасмо распоред: латинског језика у неђељи осам часова, талијанскога шест, српскога два, математике три итд. Пошто се и то сврши, гладун нас уврста пред кућом два и два, за. нама се придаде други разред, такође дуга врста, трећи краћа, и све то мање, док осми поста кусаст репић. У тој прилици виђесмо све професоре. Од њих бијаше, ваљда, десет попова, па онда четири-пет средовјечних људи, којима по лицу и понашању ћаше боље доликовати да су жандари, па два-три као наш гладунић. Дугачки низ помиље, пак се усука у цркву св. Кршевена, која је сад придана гимназији, те ту преслуша мису и тедеум.

Отада је живот нас сјеменараца извијао се и савијао са њекиим редом, као гвоздена цријева у утроби старе "клокотуше", која показиваше часове у нашој библиотеци. Ево како. Раднијем даном: јутрења, кава, школа, кратки одмор у обору, ручак, шиленција, школа, вечерња, чреда, вечера, спавање. Од тога узети школу, па додати летурђију и још комад шиленције, тада имаш ред по коме се живјело свечаником.

Видећи колико се тражи из латинскога, колико ли се он препоручује, како се хвале ђаци; који су у њему напредни, ми се одмах увјерисмо да је латински језик наука над наукама. И ми у нашим главама дијелисмо људе на двије велике гомиле, - на оне који знаду тај језик, и оне који га не знају. Међу ове пошљедње спадаху: економ, кувар, двије слуге, четири богослова, сви наши сеоски попови, трговци: итд., а међу прве: владика, архимандрит конзисторијални (родом Сријемац), два професора богословије и наш господин учитељ (у нашој окружној варошици), јер се сјећасмо да га је католички поп хвалио као латинисту. За г. ректора сумњасмо, иако је он у свакој прилици настојао да нам се прикаже као вјешт класицима. Знао је њеколике изрике, које је наводио пречесто, тако да их ми запамтисмо и не разумјевајући их. Једну је особито потрзао, те би се сви ми кидали од смијеха кад би га Владо подражавао. Владо се укрути, натмури у лицу, глади тобож браду, пружи руку и изговори: "Запамти, Младене, ово: *stultum est dicere putabant!*" Међу нама највише смо цијенили једнога "двисца" Бокеља, Ђурђева друга, који је знао наизуст оно мноштво именица, са свима изузетцима треће деклинације.

Разумије се по себи да је послије латинскога у највећем поштовању био талијански језик. Међу нама била је утакмица ко ће што љепше казати талијански. Двисци пркелаху на сав мах (та српској дјечи тако лако пријања туђинштина!), те се и за столом, под иконом св. Саве, међу њима није другачије говорило. Кад се, мало по мало, и ми нови ослободисмо, те пођосмо за њиховим стопама, тада сјеменарија ћаше пожељети српске ријечи, да не би богослова.

"Илирски" (српски) предаваше у гимназији један поп старкеља, окошт и наглух, који, канда, сам не држаше много од тога. Кад прозове кога од "њиховијех", овај прочита једну реченицу из читанке, често навлаш изговарајући смијешно, те преведе на талијански. Толико бјеше доста. Ми, "Власи", већ првога мјесеца у "илирском бијасмо "еминенташи". Честити ћелоња бијаше једини међу својим друговима, који је, у свакој прилици, настојао да подигне углед "матерњем" језику, али му, као математичару, у туђем забрану не би честа приступа.

У два часа науке хришћанске, која нам се казивала у перо, да је предајемо наизуст, требало нам је на наше говедарске ријечи навратити господске репове "аније" и "еније", па мијењати старе словенске ријечи, те је настајала чудна смјеса, то више неразумљива. Ми смо баш мислили да тако треба, да је наука уопште њешто налик на тајну Свете тројице, о којој се много може говорити, али је разумјети није могуће.

Видећи да се у сјеменарији кажњавају само они који не умију своје грјешке скрити, или безочно занијекати, ми новаци брзо постадосмо што и двисци, наиме: дрски, притворице и себични. Како је г. ректор чуднијем начином често дознавао шта се говори и ради, то нијесмо сумњали да то њеки проказује, те је стога бивало омразе, те се стога њеколицина тјешње прибисмо један уз другога. Уз Крста приснији бјесмо ја, Владо и Б-ић. Економ је по дужности морао спавати у заводу, али како је био ожењен, а насташе дуже и хладније ноћи, он поче зарана кришом излазити. С почетка Крсто ћаше нагонити нас да лијежемо раније, али доцније није се много крио, него ишуњај се и он, чим мрак загусти.

Докле трајаху лијепи јесенски дани, све се могло њекако подносити, али кад ударише бескрајне приморске кише и наста божићни пост, тада тек догрђе зло свакоје. Од силне влаге, плаштине и покривачи на нашим креветима могаху се циједити, а пећи нема. У подне редовно готове нам *пирмич*, јали резанце са бакаларом (штокфишом), а увече "панаду" (варен хљеб са уљем). Та јела постадоше нам тако одвратна да десетого дана храњасмо се сухим хљебом.

Божићни празници окријепише нас поново. У месојеђе поста и вријеме љепше, те таман да дахнемо душом, али надође велики пост и донесе сухи грах, боб и гадну панаду (и сад ми се стужи кад на њу помислим). Болест нас зарази. Особито ми нови платисмо, њеки од грознице, њеки од срдоболе. Владу пријеђе у маниту огњуштину (тифус), те љекар диже руке с њега. Кад је ђедо на врат на нос, с Тронеђе дошао, Владу вишаше живот о кончићу. Срећом младост над'рва бољетицу, те прекужи. Крсто је био нашем Владу права мајка. Та болест приону ономе Бокељу латинисти, те, јадник, заглави.

Владо, што у болести, што у опорављењу, изостаде из школе седам-осам недјеља, те га не пустише на испит. Нас дванаест прођосмо сви, и сви готово добро. По свјету професора, ђедо узе гладуна да уз распуст поучава Влада. Због њега не могах ни ја у село, него нас ђедо намјести код њеке удовице, добре једне жене. Док је сиромах Владо по цио дан ломио главу са *substantiva*, *adjectiva*, *numeralia* и *verba*, дотле сам ја са јединком сином удовичиним по вас дан купао се у мору. Заиста једина ми истинска корист те године бијаше што научих - добро пливати.

Почетком нове године вратише се сви, осим Ђорђа, а од новака дођоше само два варошанина. Тек након двије-три неђеље стиже и Ђорђе и предаде ректору писмено оправдање. На наша питања, он одговараше да није био болестан, него да му се није хитало, а кад га неки хтједе застрашити да је могао изгубити "благодјејање", он се насмија и слегну раменима. Па онда поче да се горе влада него ли прошле године: дана не прође а да се с њеки не завади; учио није ништа, а у школи толико се обезобразио да није хтио одастати њеколика часа затвора, на што га осудише због неуљудна одговора њеком наставнику. Ректор је био на чуду с тога; жао му бјеше истјерати га, те се домишљаше шта ће с њим. А Ђорђу ни бриге, био је једнако весело и једнако шапуташе насамо са својим земљаком богословом Пипом.

Уосталом у сјеменарији све је ходило као и прошлијех година. Оно двоје "одојчади" бијаше на мукама са нас тринаест "двизаца", а ми опет са "трећашњима", а ови са "богословима", а сви скупа са економом и ректором. Владо и ја бијасмо опет у соби са Крстом, који нас је пазио да не може бити љепше, а ми стражили његове ноћне излете, да не може бити боље.

Једне недјеље, отприлике два мјесеца послије почетка учења, дођосмо с литурђије, те се, по обичају, скуписмо у шиленцији пред ручак. Баш кад "клокотуша" на зиду хоћаше да зарежи (ми говорасмо да она режи као псето), јави Лазо да њеки господин тражи Ђорђа и Пипа.

Економ погледа ту двојицу, они се значајно погледаше и ђипише, а ми за њима, чисто гурајући пред собом млитава попа.

У ручаоници гдје сто већ бијаше постављен, ходаше горе - доље њеки црномањаста господин, омален, ама жива ватра. Он се ижљуби са Ђорђем и Пипом, па их одведе у закутак и прошапута с њима, пак угледавши економи приказа му се и дода њешто, а на то економ сав усплахирен искочи вичући:

- Камо Лазо?... о, Лазо! Брзо по г. ректора!... Брзо!

Па онда се врати ка странцу и ширећи руке вели му:

- Ама то не може бити! То, баш по закону...

- Умирите се, господине попе, - рече странац мирно и смијући се.

Ђорђе повуче Пипа за мантију, те оба изађоше и упутише се на горњи под. Ми кренусмо за њима, вичући што који: "Шта је с вама? Куд сте нагли?" - "Идемо!" одговори Ђорђе, пак настави грабећи по два степена једним кораком: "Идемо у *свијет!* Ја ћу са стрицем на брод, а Пипа ћемо искрцати у Александрији, код његова старијег брата... Ето то је... Ми смо се надали, али не знађасмо почисто. Сад збогом! Ено вам пак царујте и попујте!"

Пипо је уза степенице свлачио мантије говорећи: "Ето вам сукње! Ко је жена нека их носи!"

Чим уђе у собу Ђорђе дочепа латински ријечник и баца га вичући: - "Ето вам проклети *латинаус!*" Остале књиге и хаљине на брзу руку сложи у свој ковчег. То је исто чинио и Пипо.

Ми сиђосмо, јер нас звоно позиваше. Затекосмо странца са ректором. Овај ћуташе намргођен. Пошто се у тишини наврстасмо испред врата, рече ректор:

- Али, промислите, капетане Иво, ми имамо писмене обавезе њиховијех родитеља да ће им дјеца бити свештеници!

- Ја то знам, господине, али немам шта друго казати осим онога што рекох. Ако гуверан устражи намиру трошкова, моћи ће се судом наплатити, али ја не могу с тога дангубити. Мени је вјетар у крму, сад ако ви ђецу задржите, против воље њиховијех родитеља, ја ћу чекати, али ћу, жими-очи, тражити дангубу, а та ће, жими-очи, бити повелика, јер, није шала, брод крцат и петнаест *главах војске*. А, к'о што рекох, даћу ви написмено све како ви речете.

- Добро, најпослије хајд'мо у моју канцеларију да свршим то, - рече ректор и одведе га.

Ми посједасмо. - Ђорђе и Пипо јеђаху стојећке. Економу се свиђе да изговори "словопоученије" о ненадном расанку и о судбини бокелских мрнара. На наше чудо Ђорђе га је пажљиво саслушао.

Чим се капетан поврати, оба ђака стадоше се љубити са својим друговима. Кад редом дођоше до мене, Ђорђе застаде, те ће капетану:

- Донде Иво, овај се презивље к'о и ми, а не зна ће му се отац родио.

Капетан ми пружи руку, те ме привуче к себи гледајући ме пажљиво.

- А како ти се зваше отац? - запита ме.

- Иван, - рекох.

- Е... жив био? Учи се добро! - То је изрекао застајући и омјерајући ме са стране. Кад пођоше, јави ми се руком, смијући се чудно.

И данас ми је то загонетка.

Догађај бјеше узнемирио сјеменарију за неколико дана. Непрестано се говорило о Ђорђу и Пипу. Сваки од нас завиђаше им, и у својој узаврелој машти праћаше их по широком море и нагађаше о њиховој будућности, разумије се онако дјетињски, гледајући све љепше но што је.

Неколико дана послје тога пљуштила је киша на сав мах. Владо и ја, пред вечером, снуждени сједијасмо у нашој соби. Крсто дође са поља сав мокар. Пошто објеси горњу хаљину о клинац, извади из ње новине и рече:

- Умр'о вам је учитељ. Мени се прекиде дихање.

- Да, - настави Крсто, - ево овђе пише какав му је био погреб и многе друге ствари о њему. Ево да вам прочитам. - И Крсто стаде читати, устављајући се често, док нас мине силније јецање.

Писало је: "Господин бјеше родом из Сријемских Карловаца. Због болести у грудима дође у Приморје као свршени богослов, тражећи учитељску службу. Он, сиромас, не знађаше да православнијех школа нема уз море, те би принуђен склонити се у нашу окружну варошицу, гђе проживје осам година, вршећи савјесно своју дужност."

Ја сам дуго и јако тужио за њим. Привиђао ми се у сну, падао ми је на ум усред учења или игре. Тога се ипак радо сјећам, јер та измјена у оном пустом и себичном живовању буђаше у мени заспале човјечне осјећаје.

Али тај догађај бјеше ситница према другоме, » који нам усуд дохрани.

На уставке месојеђа било је весело у сјеменарији. Јело се и пило више и боље него обично, не би шиленција, нити каква запта. По вечерњи кренемо у чреду, као и сваки дан, али без реда. Вријеме је било дивно, какво само у Приморју може бити у половини фебруара, ако нема кише ни буре. Кад минусмо равници под градом, угледасмо под једним стаблом неког високог сељака. Човјек накукуљио хаљак, па вири испод њега једним оком, као да је мећава ударила. Владо и ја с Крстом и са још неколико их, бијасмо предњи.

Као да ме нож у срце удари кад познах нашега Рула.

- Шта је, Шпиро, ако бога знаш? Зар ти к нама? Или си њеким другим послом? - викнух ја.

- Богме, руле, зло... Ја к вама... Зло, да се нема куд горе ... Носим вам црне гласе...

- Куку тата, куку мени! - врисну одмах Владо.

Руле сједе и бризну у плач говорећи:

- Ето ми сузе не пресишу, ето три дана. А зна' сам да ће ме црњи јад покосити кад видим ово дијете. Ао, бого наш... - И узео Влада око паса, па га привуче на земљу и сједи до себе, и наслони му главу на кољено. - Не коби тату, Владо дијете, он је у животу, а док ти је њега...

- Па што је, дакле? - викнух и сједох му с друге стране. Сви се наши другови и економ начеташе око нас.

- А ето кога није, није, али опет велико је зло. Полак села помрије. Па онда леже логом попадаја и умрије трећи дан. Па и Анђа паде још прије матере, а премину сјутрадан. У два дана два гроба... а све од оспица.

Нас двојице стаде кукњава, а у исти мах сви се другови одмакоше. Мени криво би што нас у невољи тако напуштају, те скочих, али ме економ остави руком. Он поблиједи и дршћући изговори.

- Не примичи се!... А ти, несретниче, још додирујеш ту дјецу, још хоћеш да ми предаш писмо! - говораше слузи.

- А, јадан. Ја сам Шпиро, попов слуга, нијесам ја морија...

- Знаш, знаш, али ти долазиш из заражена мјеста. Велиш да су та чељад помрла од црнијех оспица, а то прионе.

- Е, бого мој, чуда с вама новијем поповима! К'о да штогод може бити без божје. Та ето ја сам једнако био око боника, па...

- Сад већ. нема друге до води ту дјецу гдје знаш, - прекиде га поп. - А ја ћу их примити пошто их љекар прегледа. Хајдете ви остали!

И сви пођоше са економом натраг, а нас двојица остадосмо са слугом. Владу, од силне трзавице, удари пјена на уста, а мени се чинило да ће ми се откинути срце. Руле нас тјешаше све једним те истим ријечима: да захвалимо богу што поп оста жив; да не срдимо бога, јер би могао и попа узети. Болест је, вели, тргла на се откад је дохватила попову кућу. Тако да је морало бити. - Најпослије видећи да од његовијех ријечи нама не бива ништа боље, а да ће нас ноћ. затећи наред пута, Руле устаде дрмусајући нас.

- Хајдемоте - вели - јер ће се град затворити, а може вријеме ударити, па ето нам готове погибије, и то не од божје, него од наше.

Пођосмо, посрћући као пијани. Ја се мало прибрах те рекох Шпири да сврнемо у крчму, гдје смо првом починули, али да не казује ништа. Тако и би. Газдарица "Код веселог Далматинца" смјести нас у собу, не питајући ни за што, осим за ђедово здравље. Руле је вечерао, а ми непрестано пијасмо воду. Ђедово писмо прочитасмо небројено пута, залијевајући га сузама. Спомињем се да ме највише дирнуше ове ријечи из њега: "Ето, под старост остадох као окресано стабло, а сад немојте ви да ми испресијецате жиле, ради вас..." Једва пред зору савлада нас сан, а пробудисмо се усред дана. Чим очи отворисмо те се опомену смо рашта смо ту, спопаде нас жалост, горе него синоћ. Владо није хтио ни да чује о сјеменарији. Пошто виђех да сви моји разлози не помажу, отидем сам. Али ме слуга врати с уласка.

- Амо не можеш што нећеш отићи најприје у болницу да те прокаде и прегледају и да узмеш свједоцбу, - вели Лазо.

Ја се отшуњам за ћошак, чекајући докле Крсто не изађе. Срећом, ухватих га насамо, те кроз сузе, потражих његова свјета. Добри Крсто пође са мном у крчму. Сјећам се између осталог да је и ово говорио: "Несретном нашем народу нема ниоткуда помоћи. Те проклете црне красте тамане горњу Далмацију готово сваке друге, треће године, а нико на то ни да главе обрне!"

Све лијепе ријечи Крстове не склонише мог упорног ујака да се врати у сјеменарију. "Нећу, па нећу! Даље ми наука не треба, па ето." То му бјеше сав одговор. Богослов се наврати истога дана послје подне, па сјутрадан два пута, па видећи да све грђе бива с дјететом, он написа дугачко писмо ђеду, које нам прочита. Главно је у њему било да он свјетује по па нека задржи Влада недјељу, двије, докле се разабере, јер би торе било да остане у Задру.

И тако Вlado отиде на Трoмеђу.

Ја, мало по мало, стадох долазити к себи. Напрезао сам се учењем и ходао сам много по обору сјеменаријском, да забашурим свој јад. И то поможе.

Око Ускрса примих писмо од Влада. Имао сам се чему чудити. Отац га је намјестио у трговини код госпође Паве, у нашој варошици, гдје ће - вели - пробавити двије-три године, па онда ће у село и преузета радњу од зета Мила. Јављаше ми и новости из варошице: поп Кезо је на умору од суше болести, а гђа Милица, сестра учитељева, такође лежи од исте болести, која је нагло на њу напала, чим се ослободила првог дјетета.

Ја му нијесам ни одговорио, јер ми жао бјеше што не спомену своје мртве. То тако примих к срцу да ми се за неколико дана ране повриједише.

О Петрову дне владика зађакони сва три богослова.

Тешко ми падаше растати се са Крстом, али друге није било. По испиту, кроз два-три дана, сви се разиђоше. Што ћу сад ја, кукав ти сам? Мислим и размишљам свакојако, па најпослије отидем к ректору.

- Господине, - рекох, - да ми дате препоруку на којег игумана од наша три манастира, да тамо проведем ова два мјесеца.

- А што нећеш ка ђеду?

- Не могу, господине. Ђедо је готово самохран, јер нема до једнога сулудастог сина, а осим тога срце ме тамо не вуче откад нестане моје добре бабе и тетке...

- Добро, дијете, ево ја ћу ти одмах написати. А како знам да немаш трошка, даћу ти нешто из закладе за сиромашне ђаке.

И он узео перо, али се одмах предомисли.

- Е, гле! Има и други начин да ти се помогне. Би ли ти остао овђе у Задру овога распуста, кад би се нашло посла?

- А какав бих посао могао ја вршити? - |запитах у чуду.

- Врло лак, - поврну он смијући се. - Твој друг, мали М-ић, пропао је на испиту из два предмета. Његов отац, баш јуче, молио ме да му нађем кога ко би му дијете поучавао до

отвора школе. Ја сам помишљао на њеког нашег младића који није у сјеменарији, али ето можеш и ти. Неће се ту много знања, а ти си имао добре биљешке. Хајде смјеста са мном, не треба ти се предомишљати.

Идући улицом, пошто ме мину чуђење, обузе ме велико задовољство. Најпослије ја, у овијем годинама, с ово мало науке, могу нешто зарадити и могу бити потребан њекоме!? Међер није све онако црно како дотле замишљах.

Госп. М-ић бијаше богат трговац, дућаном у "широкој улици". Ја сам га често виђао у цркви, и много слушао о његовом богатству.

Бијаше висок, личан човјек, просиједа брка. Син му је био у истом разреду са мном, размажено и тупо дијете.

Госп. М-ић зачуди се видећи кога му ректор доведе, али то не рече, јер је имао велику вјеру у нашег старјешину. Након мало ријечи између њих двојице, заповиједи он шегрту да ме поведе ка кући.

- Иди, - вели - па га учи, уру, двије, три на дан, колико видиш да устреба, а код мене ћеш јести, и што ти ја дам плаће, биће ти право. Иди, синко.

Ко сретнији од мене! Чисто ми се чинило да не стајем ногама по калдрми. Шегртић, постарији од мене, гледаше ме са нешто поштовања, - бар тако ми се видјело.

Кад стигосмо у кућу, ја се збуних. Већ с уласка газило се по поњавама, којима застрте бјеху и степенице и слареви. Свуд по стијенама слике и огледала, тамо амо завјесе и врата без броја, а хладовина пири одасвуд, а мирис њекакав да загуши. Ни у владичину двору не бјеше тако!

Госпођа, набијељена и румена, извалила се на широкој столици, па чита њеку књигу. Кад јој слуга каза зашто ме довео, стаде ме жена омјерати од пете до главе.

Она зазвони. Дође једна пристара собарица, сва нађинђерена, као какво страшило, те се начеврљаше гледајући мене. Најпослије слушкиња доведе Емила. Он је повлачио очима пут мене, пак се приви уз мајку, као цурица. Пошто му раздијели косицу на блеђаној глави, поведе нас у другу собу и ту нас остави.

Емил не знађаше ни бекнути српски, те се разумијасмо како тако. Послије мало разговора, дохватисмо граматике, па опет разговор, па мало рачуна, и све тако на измјену, докле нас не позваше на ручик.

Богме за столом накнадих и дуго гладовање у сјеменарији и сву досаду са малим Емилом. Какво ли то изобиље бјеше! Момак доноси јело за јелом, све љепше од љепшега, а у потоњу преслачке и воће. Домаћин сјеђаше према мени у зачељу, а мати према јединцу. Ово двоје само лискају, а стари вук и ја баш вучји напали. Још то њему мило, те ме нагони. "Е сам, дијете, жељан да виђу кога е у мојој кући слатко једе" вели господар. Говорио је крупно, - прави горњак. Ја сам се покорно смијао његовим шалама, али у себи помишљах: "Е, црна ти памет, газда! што се не ожени - каквом крупном Далматинком према себи, па да узимаш и срчана порода и пуну кућу здравља и весеља! Него ли нађе њекакву мачку из бијела свијета, с које ће ти се истражити кољено, као што ти се из куће истражило све што је нашко!"

По ручку отпустише ме, рекавши да дођем пред вечеру ка своме питомцу. Ја, весео, шврљах цијело послуже подне, пак се још окупах у мору како ћу боље огладњети. Ноћих сам у пустој сјеменарији.

Тај срећни живот трајаше пуних педесет дана. Емил се провуче на испиту, па га отац одведе њекуд, у Трст или у Љубљану, не знам, у некакву трговачку академију, а мени даде 50 форинти.

Почетком треће године било је добре принове у сјеменарији; дође десетак "одојчади" са свијех крајева Далмације, највише с југа. Економ рече да су се тијем бројем попунила сва благодјејања, те ако који кроз годину не отпадне, да се дуго неће ни примати ђаци.

Моји стари другови једва ме познаше, тако се бијох угојио и раскрупњао за два мјесеца. Па онда имао сам двадесет франака што их добих од г. М-ића; па онда имао сам силесију познаника мојих вршњака и постаријих по цијелом Задру, с којима се пријатељих; па знао сам град боље од икојег сјеменарца; па и талијански сам говорио правилније него иједан од њих. Све то скупа учини да ја одмах с почетка треће године узех превласт међу сјеменарцима. Ја почех друговати само са четврташима; с двојицом њих дијељах и собу. Нађох опет двије кондиције, истина обје заједно не онако масне као Емилова, али тек тек падала је нека црквица. За ручком, за вечером, ја увијек извадим из шпага или слаткиш, или јабуку, крушку, неранцу, па густирам. Кад насташе постови, ја кришом ка стрини Вилипи и ту се затворим у собу, пак, за плету, сит се набубам печења. Моји другови не могу да се начуде како не мршам и не постајем мрзовољан, као и они. Тако сам вјешто заметао своје трагове.

Прозваше ме игуманом. С прва сам се једио на тај надимак, али кад ми он тако приону, да ме чак и економ њим звао, тада огуглах.

Те године не деси се ништа знатна у сјеменарији. Четврташи су били цијелога лjeta узбуђени, очекујући одговор од владе хоће ли им допустити да се на годину упишу у богословију. Бјеше се заподјела стара парба између владике и министарства око тога. Владика је тражио да се преполове године учења за "свјашченике бити имајуће". У томе сав је народ био уза њ. Та кога ђавола да се момчад провлачи шеснаест година кроза школе, па да научи кршћавати, вјенчавати, и остале работе поповског заната!? А да је бар за што, него најбоље нурије не доносе више од 300 талијера, итд. Али испит се примицао, а то се не ријеша. Ја опет бијох у мисли куда ћу најесен, - некако манастир ме те године није привлачио.

Али срећа опет се јави, и то у каквом облику, Господе! Јоште да ми је ко рекао да ће та "прилика" моје тадашње среће бити и ковач моје цијеле будућности, не бих, заиста, ни у шали примио.

Да причам редом.

Сједимо ми у шиленцији као обично. Надгледа нас, тобож, економ, који од силне цмарине бјеше - био је илиштак мјесец - малко закуњао на широкој столици. У њеко доба зачусмо како се Лазо с њеким препире на степеницама. Као да се и погураше.

- Не мо'ш горе, - викну Лазо, па онда брррр, стаде тутањ.

- Могу к'о у своју кућу. Ово је царска кућа. Па ја се познајем и са попом. Пусти, - чула се њека гласина, а одмах затијем уђе к нама човјек, дуга трупa, кратких ногу, велике главурде, сијеријех очију, у сивасту одијелу.

- Помоз' бог, господине! Помоз' бог, дјецо! Учите, а? Јакако! Шта радите, ви попо? Ми прснусмо у смијех.

- О шјор, Кирјаче! А ви сте то? Па, од куд? Тражите мене? Само лакше. Овђе није слободно... ходите у моју собу, - започе економ.

- Јок, ја не тражим вас, него, него, један од овијех ђачића ако може да ми њешто препише, разумије се за паре, за готове паре... Де'те, који лијепо пише, разумије се талијански, ево видиш нема но три документа, али, богме, треба чувати да не кане из пера, а осим тога...

- Само тише, господине Кирјаче, и да видимо шта хоћете.

Ми се сви начетасмо око њега, а он поче вадити из дубоких шпагова мноштво хартија, хватајући их у своје канце, - јер заиста му руке наликоваху на канце. - Ево само ова три "документа" да се препишу, лијепо, на чисто. Ово је погодба једна, а ово је признаница, а ово је завјештај. Три тврде плете, ко ће да добије? Разумије се, попе, на вашу одговорност, јер ако пропану, пропало је... (завитла руком и звиждну)... Ја сам и прије то чинио кад сам долазио у Задар, ако се сјећате, господине. Дођем лијепо у сјеменарију... а што да плаћам лацманима. Него онда бијаху подрукчији момци овђе, све у мантијама. Сад свеједно. Дакле, ко ће да добије три плете? Алабандала!

- Ја ћу! - рекох.

- А, игуман! Да ко него он? - рече њеко.

- Дакле ти ћеш? Па добро. Алабандала! Зашто те зову игуманом?

- А зашто ви говорите сваки час "алабандала"? Шта то значи? - рекох.

- Ја! Ја сам друго њешто, а ти си... али сад свеједно. Дакле, сјутра у девет ура ујутру да буде готово. Алабандала. Збогом!

Настаде права комедија, сви повикасмо једноглице: "Алабандала!" Економ се хваташе за трбух од смијеха, али како се бојао да не наиђе ректор, стаде нас преклињати да се утишамо.

- Хоћемо, али да нам испричате ко је тај алабандала? - рече њеки.

- То је чувени шјор-Кирјак из Х, абокaт из буцака. Он заступа парничаре на судовима, пише молбе, писма, продаје савјете - еле абокaт своје руке, с којим и прави адвокати имају главобоље. Кирјак је познат по свим крајевима горње Далмације. Сељаци га зову и шјор Курјак, а њеки опет и "Алабандала" због те његове узречице.

Ја се дадох на посао. Много сам се знојио и много листова хартије потроших, док преписах исправе, али Кирјак их затече готове у уречено вријеме.

Пошто је помњиво сравнио пријеписе с матицом, одмаче их од носа, па посматраше час њих, час мене.

- Јеси ли баш ти преписао ово?

- Јесам, - одговорих.

- Е, алабандала, ево ти четири плете кад си тако ваљан. Па опет знам да си сирота и да се добро учиш... Ти си унук поп Стевана Д-ића, са Тронеђе? *Знам ја сву историју*, а дознаћеш наскоро колико ти добра жели стрико Кирјак, као што жели свијем сиротама. Засад ти кажем да добро размислиш кад примио будеш црно на бијелу. Разумијеш ли: црно на бијелу! Немој да те залуду зову игуманом. Е, алабандала, збогом, и запамти све!

Иако ми тај "Алабандала" бјеше смијешан од главе до пете, опет ме неки страх хватао; чинило ми се да сам са нечастивим склопио уговор. Тај ме осјећај бјеше обузео, поред свега тога што ми испит бијаше за вратом.

И баш уочи судног нашега ђачкога дана примих писмо од ђеда. Оно је почињало овако:

"Драти мој унуче!
Много љубими"

Ни у једном његову писму дотле не бјеше те друге врсте: "Мње љубими." Па онда ово бјеше написано новим гушчим пером, - што се познало. Па онда бјеше препуно ковча и снопа, као: "аки", "обаче", "понеже", сирач". Па онда кипташе звучним ријечима: "благодарие, добродетел, благодарност," итд. Бићу прочитао најмање десет пута докле јасно разумјех све, а пошто разумјех, запламтише ми образи од стида.

Ђедо ми причаше све шта је учинио за мога оца и за мене, па онда ме кораше што сам незахвалан, што се *јадам туђим људима* да ме је он напустио; а он да штеди оно моје сиромаштине да се умножи, докле се не запопим.

Не знам на кога сам се већма срддио: или на Кирјака, који је слагао, или на ђеда који је то повјеровао, те ме тијем вријеђа, који, без невоље, потрза мртва мога оца. Тада првом наслутих какав је одиста свијет. Глава ми бучаше. Цијеле ноћи снијевах страшне снове. Видио сам бабу и Анђу, а као знао сам и у сну да су мртве. Баба сједећи једнако плаче, а Анђа у свијетлом руху облијеће око мене. Ја их мољах да ме приме к себи, а баба ми одговори: "Чекај да зовнем оца ти Ивана, па како он рече." И дозваше неку магловиту прилику, пред којом ме обузе жежња. Прилика јасно рече: "Не! Слушај ти Алабандалу, и учини све како ти он заповиједи!"

Уставши рано, започех једно њежно писмо ђеду, али сјетивши се да ме и не позива к себи на јесењски одмор, искомадах његово писмо и свој одговор.

На испиту учитељи се чуђаху мојим сметеним одговорима; један рече надзорнику да не разумије што је мени, јер ме знађаше као слободна. И други су поштогод додавали око мојих одговора, тако да се у њеко доба сви погледи стекоше на мене. Најзад математичар ћелоња викну:

- Та видите да је дијете болесно! Изиђи, пак се расхлади на улици, па ако доцније узмогнеш, поврати се!

То ме је спасло.

Док су се моји другови разилазили, ја сам као бјесомучан ходао по улицама. Једна ми се мисао бјеше укопала у мозак: поп нећу да будем! Ама радије бићу слута, али поп нипошто!

Другог јутра Лазо ми предаде једно писмо.

Гледам натпис а не могу да познам руку. Од ђеда није, ни од Влада, а јест из горње Далмације.

Зинух кад по дну прочитах: "Твој доброжелатељ Кирјак Р... ић."

Писаше ми:

"Драги младићу, ако желиш провести ферије у мојој кући, примићу те драге воље, јер ја радо чиним добра сиротама. Дакле ако си вољан, отиди у Улицу св. Вране, код г. Папареле и покажи му ово писмо. Он ће ти извадити билету до Ш. а даће ти и новаца колико устреба за кола од Ш. до мене. - Мени ћеш радити помало, али ћеш имати и слободе доста."

Отидох к томе Папарели. Знао сам да је по занату што и Кирјак, али кад га видјех, зачудих се. Бијаше то врло угледан човјек, висок, средовјечан, питома лица и понашања - прави господин.

Он ме прими љубазно у својој лијепо намјештеној писарници, брзо прочита писмо, па такође хитно скупи сноп артија, обмота их траком, и смјеста изађе са мном. Успут - онако, чисто као мимогретке - исповиједи ме, али све до ситнице, тако да је у десетак минута знао и сву моју прошлост, и све што ми се мијешало у глави.

Зачудих се кад г. Папарела уђе у агенцију Лојдову и узе билету трећег мјеста, па ми даде пет форината и рече:

- Ево вам билета, а ево вам новци. У Ш. ноћите у крчми "Код мрнара", ту је јевтино. Замолите крчмара да вас препоручи ком кочијашу, - кола сваког дана полазе за Х. Ове артије предајте у руке г. Кирјаку; чувајте их као своје очи, не шалите се тијем. Е, збогом! - и пружи ми руку.

- Тако! Зар... баш... - почех.

- Да, њему у руке. Ала имате дивно вријеме! Пазите лађа полази до полак уре. Срећан пут, младићу!

И он отиде.

- Па зар збиља тако то бива, тако просто, с руке? - питах се гледајући за њим. Свему сам се дивио при томе човјеку: његову ходу, погледу, збору, прегнућу. Ах, та то је њеко више створење, које ја ево први пут у свом животу удесих! о, да ми је и издалека њему наликовати! А, најпослије, зашто ја не бих могао постати као и Папарела? Па и Кирјак неће бити мачји кашаљ, кад он има овакових пријатеља.

Узех носача да ми пренесе ковчег из сјеменарије на обалу. Слузи рекох да идем у манастир.

То ми бјеше први пут да се возим по мору, али ја немадох кад да се чудим ни парном строју, ни путницима, ни острвима, што ми се низаху пред очима, - ничему, јер у мојој машти бијаше њешто претежније од свега тога.

У мрак стигосмо под Ш. И ја одмах уђем "Код мрнара", гдје је, заиста, јевтино и добро јело.

А сјутрадан, зором кренух на товарним колима пут Х, гдје стигох иза подне.

Носач ме два-три пута припита хоћу ли баш ка Кирјаку. Чинило му се као да то није могуће. Најзад ја се издерах:

- Носи код г. Кирјака Р... ића, кад ти кажем! Ја сам његов писар!

Доведе ме човјек пред кућицу са три прозора на лицу. Озго је проглушивала силна граја.

Пошто залуду куцах на отвореним вратима, попех се уза степенице, које ме доведоше опет пред отворену собу, која бјеше пуна сељака.

Ја се прогурах викнувши:

- Помози бот, господине Кирјаче!

Срце ми је било да искочи.

Он жмирну, пак тури перо за ухо (за другијем ухом бијаше му већ једно перо), па скочи, дочепа ме за рамена и пољуби се са мном.

- Бог ти помог'о, синовче! И дош'о си! Е, жив био, жив био!... Перкааа! Ооо, Перка, амо де амо, брзо! Дође оно дијете о ком сам ти говорио. Ево га!

Уђе њека гојна, црвена баба, плосната носа и необично широке главе. И она ме избали и миловаше по глави, говорећи: "О, сирота моја, мајо моје, јеси ли уморан, јес' огладнио, а?"

- А ко ти је ово? - запита њеки сељак. Кирјак рашири руке, зину и узви обрвама да привуче пажњу.

- Сирота, брате, без оца и мајке, а ђак. Сад: им је одмор, знаш, два мјесеца, па ја оно кад бијох ту скоро у Задру познадох га, па му рекох: дођи дијете к мени. Што бог да и кућа биће ти, а богме, да нијеси залуду, помо'ћеш ми што можеш да за биљежиш. Ето тако, браћо, ред се сјећати и душе! Алабандала!

Сељаци се смијаху кад он помену душевност, а онај први настави:

- Е, ваљаће ти пред богом, щјор-Кирјаче. А умије ли што ово? Ти рече да ће ти ово помагати!

- Ово? - викну Кирјак, хватајући ме за рамена. - Брацо си га мој, ово је изучило осам школа. Јес', бога ми! Четири мале и четири велике, латинске, оне што се у Задру уче. Ја, ја, чудите се, мјерите га, али је тако. Он умије три језика. Ето, па ви сељаци, још говорите: "Одиру нас господа!" Мој роде, колико се за осам година само мозга потроши!... Е, сад води га Перка да се мало одмори.

Перка ме поведе у кујину, гдје ми накрижа суха меса, пак стаде причати. Дознадох да је она куварица Кирјакова, да је код њега има осамнаест година; да је Кирјак добар, само ваља с њим "низ длаку", а "уз длаку" кад ко хоће с њим, онда је, богме, бијесан; да је родом из једнога села близу Х гдје има доста својих, али их неће на очи, јер они би ради још за живота

његова да разграбе све његово; да је доскора имао једнога писара, кога је отјерао, јер је почео био кришом за свој рачун да "пише карте".

Пошто се намирих, повратих се у писарницу, гдје бјеше настао пређашњи метеж. Кирјак ме намјести за други празан сто и даде ми одмах да преписујем. Два сељака казиваху му нешто у перо, а остали, њих седам-осам, сједијаху на дугачкој клупи, лицем према Кирјаку. Свуд наоколо бијаху полице пуне артија. Часком би се утишала граја, тако да се чујаше како перо шкрипи, час опет дигне се вика:

- Нећеш, валај, но како ја прије реко'?... "Ама, треба по закону, алабандала!" ... "Имаш ли душе, Јоване, и по богу брата, да ти приновиш добит за по године, колико и за годину"... "Не петљај се, ти шјор-Кирјаче, е..." "За ваше писмо, ви двојица, тражим два талијера"... "Није, ни дао бог"...

Кад пошљедњи сељак изађе, бјеше сунце на смирају. Кирјак се изми водом, пак пођосмо у шетњу. Проведе ме најприје кроза све три улице вароши Х а узгред каза, ваљда, педесетини што-шта за мене. Па онда ударисмо цестом у поље и онда ми исприча своје "житије". То је трајало више од сахата. Кирјак је у дјетињству служио код једног "абоката" у Х и он се тако допаде господару да га од слуге начини писаром.

Вечера бјеше обилата. Перка је с нама сједјела. Обоје се шаљаху са мном како ће ме оженити, ако останем уза њих.

Сјутрадан, од свијета па до мрака, исти вашар у писарници, то толико што се предушило о ручку. Мене рука забоље од писања, али се не потужих, јер ме он није нагонио. Додуше, устајао је свако по сахата и надгледао колико сам свршио, говорећи: "Само полако, али у реду, алабандала!"

Тога дана по вечери завади се он с Перком, не сјећам се око чега, али жестоко. С почетка је грдио куварицу, па како му она не остајаше дужна, удари је по глави. Она врисну. Ја одох у своју собицу. Грдње сипаху с обје стране још задуго, пак настаде тиши разговор, па Перка удари у плач, а он поче да је тјеши. Чух гдје јој говори: "Немој, Перка, немој да прегониш, а ти знаш моју ћуд, а опет знаш да сам повратљив. Дед', умири се, добро моје! Та нијесам те убио, алабандала!"

С малом измјеном тако потраја два мјесеца. Ја бијех познао све варошане и стекао прилично "благовољење" њихово, особито попово, јер сам неколико пута пјевао у цркви.

Најзад стиже дан одласка. Перка ми уреди и сложи хаљине. Кирјак је био замишљен. Послије вечере није ни ријечи проговорио, него легосмо зарана.

Сјутрадан, око девет часова, требало је да пођем. Све је било наредно, само још да се рече "збогом".

- Дакле, оде ти, а? - рећи ће Кирјак наврх степеница, прије него што ћемо се пољубити.

- Ја одох кад нећете да ме оставите, - одговорих.

- Шта? Зар би ти остао?

- Ја бих остао с вама, стрико. Он ме шчепа за рамена гледајући ме својим орлујским очима.

- Дакле, алабандала, и ти би био вољан? А ђедо?

- Ђедо не би, валај, ни прстом мрдноу да ме у школу поврати.

- Перка! - викну Кирјак - унеси ковчег у собу... али не, не, ствар није промишљена. Ко зна какве би главобоље с тога имао. Иди, дијете!

- Добро, ја идем.

- А опет није хитно. Шта мари да и задоцниш пет-шест дана, док се размислим.

Али већ трећег дана не бјеше спомена о мом поласку. Ја написах писмо ректору, јављајући му моју одлуку. Кирјак није знао за то. Кад ме већ ни осмога дана не запита ништа, ја му казах за писмо.

Ја се навикох уз Кирјака. С почетка се одирах пишући али доцније утврдисмо часове. Кад би га хтио застрашити, ја само реци да ћу у манастир, да ће ме калуђери радо примити, пошто сам свршио три латинске школе.

Око Ускрса, Кирјак, не питајући мене, заподједе парбу са ђедом, ради моје очевине. Ђедо ради тога дође у Х. Ја га нећих познати, тако бјеше грохнуо, згурио се и посиједио. Они су се прогонили читаву годину по судовима, а најпослије Кирјак доби парницу и постаде мојим тутором.

Друге године умрије Перка од капље на срцу. Кирјак тада узе у најам једног куvara који је дуго времена служио код фратарара...

Нећу да причам како ми је било докле се не замомчих. Ђедо умрије кад ја напуних деветнаесту. Кирјак је чиљио и рашчињао се с дана на дан. Пошљедњи му ударац бјеше кад се један чувени адвокат настани у Х. Кирјак се надаше да ћу га ја потпуно одмијенити и наставити рад, и у томе надању он ме посини, оставивши ми све своје.

Али, пошто се он растане са свијетом, ја с готовином која ми остаде (дванаест хиљада талијера) покуповах земље, те почех живјети од дохотка.

Годину послје тога ожених се једном удовицом из Х аши након неколико мјесеца она мене остави удовцем и нашљедником својих двију кућа.

Женити се већ нијесам хтио, иако сам имао лијепијех прилика.

На Тромеђу ходио сам само једном, биће десетак година.

Ево што тамо затекох:

Попује син Димитрија Д ића. Тиридон је црквењак. Он се оженио и има пуну кућу дјецe. Узео је њеку суклату, према себи, и једнако снијева како ће он запопити свога сина. Ради тога је у завади са цијелим браством, а с попом највише.

Владо је узео Лелу, те се настанили у некадашњој кући мога оца. Лела се јако угојила, те је сељани зову "Бавицом". Дјецe немају. Владо је сасвим под њезином влашћу, али се не јада, него је задовољан.

Мило са тетком живи у својој кући; он једнако ради против Влада. али држи странку Ћиридону, против попа.

Еле, историја се понавља и на Тронеђи као и свуда.

Сврзимантија

Ево, што је причао наш доктор Сврзимантија:

I

... Године 186* бијох свршио трећи разред богословије у Задру. До Шибеника доплових са мноштвом својих другова, па се с вечера сакрих у једној крчми, а кад је сутрадан писак на лађи оглашавао полазак, ја сам се на прозору слатко смијао, помишљајући што ће све нагађати моја дружина. Јер и мени је пут био к југу, у постојбину, да тамо проведем јесенски одмор, али, пред полазак, насновах њешто друго, те платих подвоз само до Шибеника, кријући то од сапутника.

Еле, пошто лађа изађе из пристана, ја извадим из ковчега новишате и лаке хаљине францускога кроја, те се станем облачити према огледалу. Премда сам на први мах био по вољи сам себи, опет се дуго огледах тражећи замјерке чему било, а пошто се увјерих да све на мени "пјева", изиђох из собе. Срећом, доље у крчми не бјеше никога, осим њеног господара. Он разрогачи очи, кад ме видје.

- Јесте ли ви онај синоћни... онај *дијак*?

- Јесам главом ја. Ево наплатите рачун, - рекох, бацивши му петачу, - а оно мог пртљага нека остане у соби, јер ћу се ја вратити сјутра увече, или најдаље прекосјутра.

- Та-а-ко? - гунђаше крчмар, враћајући ми остатак. - Таа-ко? Дакле сврзимантија!?

Та ме ријеч боцну, те му станем објашњавати да ја још нијесам свећеник, да ми се слободно пресвлагати, нарочито кад путујем итд., али како он једнако врћаше главом, оставим га.

Сунце бјеше тек грануло.

Упутим се к обали да нађем каквог трчкарали али не крочих педесет пута, наиђох на гомилу носача изваљенијех у хладовини.

Викнем најближему да ми нађе кола за К.

- Богме, господине, нема их, јер је тамо сјутра сајам, па...

Његови многобројни другови поустајаше грајући што који. Ријечи су сипале, као што бива међу јужном чељађу, особито љети. У трен дознах штошта: и колико се кола одвезло у К., и ко је с ким сједио, и што је ко рекао, и... ко зна чега се још хоћох наслушати да их не надвиках:

- Носи вас ђаво и с вашим причама! Као да је мени до тога! Потрчи који да ми нађе коња, кад већ није друге.

На то се један удари дланом по челу и пришапта ми да идем за њим, али живо, јер да се до четврт уре мора вратити на обалу, пошто долази лађа од Сплџета.

Бијаше кроза цмарину одједном дунуо источњак и дигао прашину, те је се сит нагутах идући за њим. С обале уђосмо у тијесну улицу, из ове у другу тјешњу, из ове у трећу, која се прелама њеколико пута, па онда уз њеке степенице, затијем кроз њеке сводове, па опет ударисмо улицицама, што се савијају као цријева. Бијах сав знојав кад се устависмо пред једном кућицом у горњем дијелу града.

-О, Иване! - викну вођ,

Кроз прозорак промоли њека чупава женска глава.

_ Што ће вам Иван?... Није дома.

- Јесу ли вам коњи овдје?

_ Јесу... Убио га бог, што не пође...

- Та знам ја што је било, - прекиде је носац. - Јуче се погодио био да вози инжињера у К., али је инжињер тражио да Иван упрегне три коња, али се Иван узјогунио, те остаде... сад ево друге прилике. Него, гдје ћемо га наћи?

- Та "Код три звијезде". Тамо дањива и ноћива, убио га бог!...

Опет смо газили четврт уре, докле стигосмо у њеку мрачну крчмицу, гдје осамљен пијаше ракију један црномањаст здепан човјек. Кад чу што тражим, замисли се, тобож, па једва у њеке рече промуклим гласом:

- Платићете петнаест форината.

- Каквијех петнаест, ако бога знаш! - викнух. - Та до К. се обично плаћа пет!

- Може бити у другим приликама, али данас мој је ред да ударам цијену... Најпослије, ви мене тражите, а не ја вас.

Носац се уплете, те након дуга преговарања, преполовисмо тражену цијену. Мордох му дати и њешто капаре. Иван ми рече да га чекам пред градским вратима, а да ће он тамо стићи "за пет минути".

Разумије се да сам имао муке с измењаром ради напојнице; тражио је два пута више него што може зарадити за један дан. Пошто се ружно растадосмо, отидем пред град, и ту сам чајао неколико пута по "десет минути". Стражар с пушком о рамену, мрзовољан због врућине, ходаше горе-доље по малом хладу од бедема, и он ме поче попријеко гледати кад се примакох да прочитам латински натпис испод крилатог лава. Кад видје да ме не може застрашити самијем погледом, војник се раскорачи према мени и промрмља њеке ријечи - ваљда пољски или чешки, - а два низа бијелијех зуба синусе као у разјарена вука.

Кола зазвркаше у облаку од прашине.

Ја се хитро одмакнем на цесту.

Иван сједи на свом узвишеном мјесту и непрестано шиба двије мрцине. Одмах сам разумио рашта је инжињер тражио три коња, али одмах помислих: да би и то слабо помогло, јер кола бијаху пространа и тешка, права препотопна.

А како се тек зачудих и наљутих кад ми дођоше с бока, те угледах у кошу изваљена њеког плећоњу под великим сламеним шеширом.

- Стој! - викнух кочијашу. - Одмах да си ми дао капару натраг!

- О, о, - подругну се незнани. - Ово је жива паприка!... А што си ми ти, магарчино, рекао да је овај из К.? А? Зашто си слагао? Знаш ли ти, губо пијана, да ћу те самљети међу шакама, ако те зграбим.

То говорећи, бјеше се нагао и пружио снажне руке. На његовом силном препланулом врату бијаше набрекла крвна жила, готово да прсне. Хајдучке просједе брчине трептаху од гњева под орловским носом. Очи му бјеху велике, сијере, чело сведено. Људескара налик на Бисмарка. Судаћи по господском руху, по златној верижици, која му вишаше са часовника и по мноштву прстења, морао је бити богат. Сјећам се да га смјеста овако процијених: ово ти је њеки надути скоројевић (ragvenu), а, може бити, и да је ударен по мозгу.

Иван ни да мрдну чим, него нас мјеркаше својим ситним црним очима, а пошто се силеција опет извали на сједишту, Иван ће мирно:

- Газда Петре, ја сам, блажене ми Госпе, мислио да је овај млади господин из К... А ви, младићу, ако нећете са мном, може вам бити! Ми се нијесмо погодили да вас возим сама, те капаре не дам натраг. Дакле или сједајте, или реците да нећете...

Газда Петар гледаше ме својим закрвављеним очима, као да ме мишљаше прождријети.

- Хоћу! - викнух ја набусито, те скочих и сједох до ненадног сапутника. - Тјерај!

Сва љутина што се бјеше скупила у мени тога јутра издуши у та два узвика и у томе покрету, а погледом говорах газди: "Пази се! Иако сам прерушени богослов, нијесам роб ничији! А ако си ти сугранут, имам и ја двије руке, а уз то најмање двадесет година мање него ти."

II

Коњи касаху кроза заграђе, а ми, одвративши лица један од другог, гледасмо куће и ријетке пролазнике по оном божјем розопеку. Пошто минусмо варош, наиђосмо на узбрдицу, те кљусине стадоше миљети. Ја извучем новине и почнем расијано пиљити у њих, јер осјећех његов поглед, а и бојех се ненадног напада.

У њеки мах плану он на кочијаша:

- А што си, животињо једна, упрегао дората с лијеве, кад он боље вози, а?

И опет му се наду вратна жила и брчине трепераху.

- Ја га увијек прежем с лијеве стране, - одговори Иван преко рамена.

- Али то не...

- Ама није навикао с десне, вјерујте, газда.

Сад разумјех да кочијаш добро познаје његову ћуд и да га много не брка његова горопадност. Након мало тренутака газда Петар ће мени;

- Уф! прашине! шта ви мислите?

- Шта ћу да мислим! - одговорих не дижући очију. - Прашине као увијек у ово доба године.

- Да, али је ове године бијело жито изгорјело, грожђе је слабо понијело, а бог зна шта ће и с кукурузом бити.

- Нека иде бестрага све! - додадох опрхо.

- А ко си ти, што тако говориш? - издера се он.

- Немојте ви мени говорити "ти", нити се тако понашати, - јесте ли ме разумјели? Нијесам ја ваш слуга - јесте разумјели? Мени кад већ преврије, не марим да...

Застадох, јер човјек устукну. Видјех му на лицу велико чуђење, али ни трага срџбе. Чисто као да не могаше вјеровати е се њеко нађе да му се тако одазове. Иван се бјеше к мени обрнуо и умилостивио лице, као да ми ћаше да рече: "Та мани га, брате!"

Ја га стадох гледати испод ока, са стране. Бјеше прекрстио руке и оборио очи, а под грлом му отскакаше кожа, као да птица кљуваше изнутра. Најпослије уздахну из дубине и рече лагано:

- Немојте се ни ви, млади човјече, љутити због ситница. Ја бих вам могао бити отац по годинама. о, да знате како је то зло... како је велико зло кад с човјек љути свакога тренутка, а не може друкчије!

То ме тако зачуди да се прекрстих, али, одмах затијем, осјетих сажалење према њему те ћу му уљудно:

- Опростите, нијесам вам познавао ћуд... Ја сам тај и тај, ћак богослов.

Он ме погледа, као да ме разумједе што рекох, па обрну главу. Након прилично дугог ћутања запита:

- Јесте ли били кадгод у Трсту?

- Нијесам...

- Ни у Млецима?

- Нијесам...

- Ни у...

- Е, ако ћете да спомињемо сва мјеста, у којима нијесам био, тада нећемо свршити никада, - прекидох га смијући се. - Ја нијесам излазио из Далмације.

- Тако! камо среће да и ја то могу рећи! Боље би по ме било да сам ногу сломио него што кренух у Ђенову. Сад ћете чути... Тјерај те мрцине, липсао с њима заједно, да бог да! Ево двије уре откад пођосмо, а нијесмо прешли ни пет миља. Брука! - и осу псовкама. Иван је шибао.

- Ја сам из куће прекојуче. Имао сам јуче посла у суду шибеничком. Дошао сам на својим колима, али их дадох једном пријатељу, конту Тону Ф., који пође са својом чељади на сајам. Рекао сам да ми их не шаљу натраг, јер к'о вељу што да кињим коње? Ја ћу како узмогнем, само да сам до сјутра код куће, јер сјутра имам пуне шаке посла. А да не нађох ове мрцине, ја бих на коњу, или, најпослије на мазги, - мени је то свеједно.

- Тако! - рекох, јер он сад чекаше моју ријеч. - Ја сам, како вам прије рекох, ђак, па како нијесам никад био у овијем крајевима...

- Идете на сајам, - настави он. - То је добро. Погледајте тамо налијево. То је скрадински крај. Тамо је више равнице, као што видите, а ево овуда све сами крш. Ја не знам како може да живи шибенички народ, а плоди се као риба. Њекад, давно богме, ово је све било заодјевено гором, а сад, жалост.

И он заокружи својом снажном руком пут обзора. Ја сам погледом пратио његове покрете. Заиста, докле очи допираху, свуд их сретаху големи гвоздови, врлети, мрка камења, плоснате главице и брдељци и на њима једва гдјегдје по која пјега, што бијаше шума. Ти големи скамењени валови као да хитаху, као да гураху један другога, који ће прије допријети к мору, а овога големо огледало дивно бјеше оку према тој супротности.

- До мало ће се скрити море; ено одмах иза оног савитка, - рече мој сапутник.

- А ви сте трговац? - молим.

- Нијесам, брате. Ја сам поодавно оставио трговину, па гледам свој посао, а имам пуне шаке посла. Аница - то ми је жена - сама је у кући са малом. Никола - то ми је син - по вас дан у дућану. Имамо ми своје готовине, ако ће бити и двадесет хиљада талијера по народу, па сјутра људи доносе добит; сјутра је један од рокова. Кад добро роди жито, могу га свести до триста кварата, а кад вино роди, буде га до сто педесет, сто осамдесет барјела. Уља у нас нема, то знате.

- А, молим вас, господине Петре, шта вам се десило у Ђенови? Мало прије почесте причати, пак праметнусте.

На његову лицу показаше се сви знаци срдње, али се савлада и поче:

- Моја Аница - то ми је жена - има једнога рођака, који је у дјетињству са мном заједно био шегрт у дућану код њезина оца. Еле, тому рођаку име је Анто. Еле, тај Анто њешто тешко скриви... али о томе не треба да причам. Еле, мој ти Анто отиђе право у Трст и ту се најми код једнога трговца опет као шегрт. Еле, овамо, онамо, Анто оста осам јали девет година у Трсту и диже од господара у један мах, мислим, преко три хиљаде форинти своје замуке, па с тијем новцем право у Ђенову; ту отвори радњу брашном. То је било исте године кад се ја вјенчах с Аницом. Он нам бјеше писао да му трговина добро напредује, а ми му отписасмо да сам се ја оженио.

Не прође много времена, ево ти опет писма од Анта: да се жени једном Талијанком, па куми и преклиње да му дођем у сватове, а ако не узмогнем стићи на пир, да дођем и касније, свеједно - само да га жеља мине својих.

Моја се Аница заплака од милине, па навали да ме нагони. "Хајде", вели, "хајде свакако." По души да кажем, није се ни покојни таст противио. Бјеше му већ опростио, - та и не бјеше велика кривица. Еле, између Госпојина кренем ти ја право из К... пут Трста...

- То вам је одиста било први пут? - прекидох га ја, хотећи му свргнути мисли на друго што, јер ми бјеху досадиле силне потанкости и вјечито елекање.

- Чућеш ти, - настави газда - сад ћеш чути укратко, али све истинито. Из Трста му јавих по жици да долазим, али истога јутра кад креташе лађа ужди сјеверина да су валови запљускивали преко обале. Ја, богме, останем, а ко ће се топити, ето му! Па онда рекох: што да трошим, да куцам у жицу? Чекати ћу дан, два, три, докле море утоли, пак ћу се укрцати, па право у Ђенову, па кад се искрцам, сјести ћу на кола и рећи кочијашу: "Conducete mi dal signor Antonio V-ic, negoziante in farine, molo Doria, № 12" - па мирна крајина!

Јест, млади господине, али сам ја чекао пуну недјељу. Након три дана страшна путовања по мору - за све то вријеме не окусах што друго до кафе и ракије, јер ми се мућкао мозак и утроба - стигосмо увече под Ђенову. И тада осјетих како ми несташе све муке гледајући красни пристан, налик на спљетски, само што је већи, а куће се збиле једна поврх друге, баш као у Шибенику, само што су куд и камо големије. А све то освијетљено. Прави рај.

Док су лађу везивали, сађем у кабину, гдје сам ноћивао са тројицом путника, и станем прегледати дарове што их Аница бјеше послала: - женику шест кошуља нашким везом, а невјести њекакве огрлице и преметаче и силу ствари. Док сам ја слагао те хаљине у нашку кличану торбу, дође слуга и погледа ме. - "Ти се чудиш, Ђакомо, што сам ја још овдје?" рекох му. - А он мени безобразно: "Ја се ничему не чудим, него, ако заповиједате да изнесем горе ваш пртљаг!" А ја на то њему: "Не заповиједам ништа, него нека сваки врши своју дужност, јес' ме разумио?" рекох и изнесох сам своју торбу на кров.

Али јест! Осим путника ту се скркла силна факинарија, да не можеш крочити. Тада ми се таче душе, те дадох Ђакому крунаш, - нека га белај носи. Па, више силом него на лијепе, прокрчих себи пут и стадох силазити низ даску за гомилом друге чељади...

- Ох, и сад кад помислим што ме доље чекаше, дође ми да се помамим! - викну газда Петар у жестини... - А што си ти наћулио уши, пак слушаш што говорим, а? А, магарчино, зар не би боље било да пожденеш мало брже! - искали се на Ивану, па пошто се још издува, настави:

- Еле, видим ја да људи застају чим који крочи ногом на земљу, те и ми за њима морамо се устављати. Који је ђаво? - питам и дрељим очи под фењере. Кад се примакох, угледах четицу жбира. Опколили излазак, па сваком путнику завирују у лице, а кад ја стадох међу њих, то толико што се згледаше, па ме ухватише за руке, па са мном у затворена кола...

Прије него се прибрах, кола се уставеше. Један од четворице жбира принесе ми фењерчић. под нос, а у другој руци држаше њекакву слику, па стаде гледати час мене, час њу. Чух гдје рекоше: "шћавон." Стотину ми мисли пролетје мозгом, али ова би претежнија: "Да се није какво зло догодило у мојој кући? Да није Аница умрла?" Тада ми се једва отпетља језик, те викнух:

- Што је, за бога? Куда ћете са мном? што је, говорите...

- Мир, мир, - вели онај с фењерићем, излазећи први. - Понашајте се уљудно, јер вам је сад све залуду.

Уђосмо кроз голема врата, по њекаквим ходницима, па, ваљда, два ш, три ш, уза степенице, док ме не спратише у једну собу, пред једнога ћелоњу.

Овај ме дуго, дуго мјеркао, докле не изрече:

- Дакле, ви сте (спомену једно име) побјегли касијер из Љубљане?

- Какав касијер, ако бога знаш! - викнух ја што сам икад могао. - Та ја сам Петар Петровић, трговац из К., Далматинац. Ево при мени путни лист, ето моја торба. Дошао сам овдје с даровима ка шури моме. И ја испричам све потанко.

Ћелоња прегледа све, па заврти главом.

- Како сте ви дошли до овијех ствари нека ђаво зна. А и говорите њекако чудновато талијански. Сад свеједно. Дед', праметните га!

Жбири ми узеше часовник, новце, артије и све осим хаљина, па ме одведоше и спратише сама У једну собицу.

Нијесам излудио, јер сам се дуго богу молио, па ме савлада и сан.

Сјутрадан раније изведоше ме пред другога њеког чиновника. Овај ме дочека љубазно, клањајући се и трљајући руке и пружи ми слику, која наликоваше на мене, али не бјеше моја.

"Ето видите," вели, "ко се не би преварио? Несрећан случај!... Опростите... Ми сад знамо да сте ви честит господин, јер је лопов јуче ухваћен у Трсту... Ако желите, ми ћемо одмах наредити да вас одведу к вашем шураку"...

Смрче ми се пред очима, те да не учиним покор од њега, зграбим своје ствари, па чистац. Срећом ни на ходнику, ни пред вратима не затекох ниједнога од онијех што ме оставише, а одиста вам кажем, било би бруке. На улици ме разгали јутарњи вјетрић, те осјетим да сам мртав гладан. Упаднем у прву крчму што ми се наманула. Рекоше да нема ништа готова. Ја викнух да мора бити њешто за јело, пошто пото. Донесоше ми суха меса, сира, јаја, а ја једнако иштем још, и све што стане преда ме слистим у трен као вук, пак залијевам вином. Затијем на брзу руку испекоше ми пласу месине, па још једну таку, па искапих оку вина. Слугама не би доста што су ми бројали залогоје, него стадоше дозивати народ с улице, те се у трен напуни крчма, као око чуда каква. Е, тада. ми прекипи, те клисим и измахнем шталом на гомилу вичући: "Што сте се окупили, мачкари талијански, губе, жабе једне, мрш!" а они се разбјежаше као козе, кријештећи: "Un scavon matto!"

Побојак се грђе бруке, те сједем на кола и наредим да ме у сав трк вози на жељезничку станицу... Да, ово сам ти заборавио казати. Мени је прече и цјење било жељезницом и од Трста, али сам се бојао путовати по њој. У повратку сам се увјерио да нема те погипли коју сам замишљао. И тако други дан пред вече бијак опет у Трсту...

- Те Антона и не видјесте? - рекох у чуду.

- Батали, брате! Он је мени био зли мамац, то је очито, а осим тога зарекох се оне ноћи у тамници да ћу што прије побјећи са талијанске земље, убио је Господ!...

Газда Петар није могао даље; требало му се искалити, те устаде и продрмуса кочијашем, грдећи га на сто начина.

Мени то добро дође да се сит изасмијем, јер ме од савлађивања почело бјеше бољети у ожичици.

Па онда, изнемогли, наслонисмо се.

Сунце бијаше насред неба, а приждило да се мождани зацмаре.

Након по уре стигосмо у раван, под Тртар, гдје је неколико крчама и гдје је обично почивалиште путницима који иду од Приморја ка босанској граници.

С обје стране цесте стока и чељад притисла тратину и дворишта.

Наше кљусине, знајући да им је тамо одмор и оброк, први пут откад пођосмо, не чекајући да их бич милује, саме дадоше маха ногама.

Газда и ја једва се прогурасмо пред најбољом крчмом, једва нас допаде по комад печења, пак полијегасмо, он напосе, у крчмареву клијет, а ја самотрећи на кревет, гдје је било још пет или шест кревета у једној соби.

Из дворишта ме поглушаваше блејање, рикање, рзање... еле, готово сви гласови, којих се наслушао Ноје у своме ковчегу; из крчме оздо и око мене разговор, пјевање, вардања свакојака, као да се ђаволи жене. Глава ми бучаше. Али, мало по мало, учини ми се да се тај шум одмиче, докле ишчезну у даљини...

III

Кад се пробудих, бијаше велика тишина. Погледам око себе, нема никога. Промолих главу кроза прозор и видјех двориште пусто, само наша кола у прикрајку, из којих вишаху Иванове ноге.

Сађем лагано.

За тезгом куњаше крчмар наслоњеном главом на сложене мишице. Према њему за столом тако исто жена му, њека гојна плавуша, "кола меса." Крај огњишта шћућурио се дјечак и наслонио главу на кољена; пред њим у жерави два кавена ибрика и на земљи неколико здјелица.

Пређем двориште и стигнем на цесту.

Сунце бијаше на заходу. Над Динаром титраше се вечерње руменило. Свуда наоколо по обзору пружици се праменови разних боја, а велика капа небеска, провидна и чиста, као њеко големо кубе над храмом божјим. По окрајцима тртарске равни, гдје је село, чуло се блејање оваца и тандарикање звонаца.

Повратим се и разбудим кочијаша.

- Прежи! - викнух.

- Је ли рекао газда Петар? - бијаху му прве ријечи.

Ја потврдим главом, пак уђем и јавим се крчмару, овај разбуди жену, жена дјечака и нареди му да вари каву.

- Идите, разбудите господина Петровића.

- А је ли он то рекао? - лита крчмар зијехајући.

- Није, него знам да му се хита кући, а ево ноћ.

- Аја, - вели крчмар, разјапивши опет уста. - Да ми даш, брате, не знам што, не бих га ја будио. Знам ја његову ћуд...

- Па добро, ја ћу, - рекох и пођох уза степенице.

Муж и жена згледаше се, па чисто у страху кренуше са мном, као да ја бијех наумио учинити какво злочинство.

Закуцах лагано на вратима, пак јаче и јаче, докле се он не промешкољи и викну:

- Ко ме то буди, оца...

- Господине Петре, сунце је зашло, а ви...

Брава шклоцну. Он изађе, носећи преко руке хаљак, а у руци клобук, па прође мимо нас троје, бобоњећи у себи.

Жена захити воде из убла да га полије пред кућом. Он се прекрсти и хватајући воду у шаке мољаше се. Запазих само ове ријечи: "Умиј ме од гријехова мојих и помози ми!" Иван изведе кола из дворишта. Нас двојица сједосмо на камену клупу и примисмо каве. Петар тек сркну, намршти се.

- Е, ово је отров! Е, право би било сваке недјеље, кад се овдје народ скупи, да те обале, па да ти оцијепе двадесет и пет, јес' разумио?

Крчмар се понизно осмијехну и рашири руке, као да хоћаше рећи: ја немам ништа против тога.

- Јер не ваља ти ни печење, ни вино, ни хљеб, ни ништа, а све наплаћујеш двоструко... Амо рачун! - Штаа? Колико је вина попио онај крмак кочијаш? Два врча? Е, убио га Господ! А ми што смо чалабркнули, све скупа шест плета? Ништа мање? Е, умијеш ли одријети човјека.

Прекиде говор видјевши да се ја машам у шпаг.

- Батали, дијете, - рече ми осорно, - пак, мјесто шест цванцика, што потрошисмо сва тројица, баци он на плочу девет." - Знала сам ја да ће тако бити, - кликну крчмарица весело и пољуби газду у руку. - Ово је златни наш ћаћа, ово је сиромашка мајка, да га бог поживи. Он вазда тако ради: ријечима да те убије, а срцем милује.

Опазих како му те ријечи гођаху, јер му очи пријатно синусе, а брк му се маличак нахери. Али он то забашури грдећи Ивана што је много попио.

Цеста се спуштала, те кола јурише. Кад наиђосмо на узбрдицу, Иван се обазрије:

- Требаће да их гоним што брже и овуда, да ако за сутона минемо крда, која ће одиста бити за главицом.

- Ја! - потврди газда и заже очи. Иван скочи с кола и поче шибати, касајући поред коња.

- Помози боже, - рекох у себи. - Ово почиње веселије него јутрос. Само нека истраје до краја овако.

На моје велико чудо газда је једнако куњао: глава му оборена климаше лијево и десно, као да бијаше конопцем привезана за труп. Ја га станем изближе мотрити, те ми се учини да је поблиједио, да му је дисање сасвим слабо према његовом пространом кошу. Усудих се дирнути га, а у исти мах изустих:

- Да вам није зло?

- Какво зло!? - издера се он.

- Да вас не боли што? - поправих. Проклети градски говор бјеше ми прионуо; то сам опазио неколико пута у говору с њим.

- А што! - рече он блаже. - Да нијесам јечао, а? Јесам, велите. И Аница ми каже да често јечим у првоне сну. Може бити да ми се што "почкварило у изнутрици", али ме не боли ништа.

Опет умукосмо.

Сад бијасмо у некој расјелини; с обје стране пута бјеху издубљене литице. Па се јажа савијала, те пошто опет ударисмо право, на отворено, узаврјеше људски и животињски гласови.

- Ово су они што их затекосмо под Тртром, - рече Иван. - Ја сам мислио да су бог зна докле одмакли, јер су пошли у попасна доба. А кад тамо...

- Па као што иде стока, будало, - упаде му у ријеч Петар. - Они ће бити у К. тек сјутра око ручаних доба. Знаш ли одакле је тај народ?

- Отсвуда. Има их од шибеничке и скрадинске крајине, па и из овијех села, - поврну Иван, показујући бичем.

Већ није било до разговора, него је требало помњиво ходити. Иван је викао да се размичу, а сељаци, преко воље, раздвојише стоку, те пролажасмо између двије живе међе, здравећи се с чељађу. Газда Петар, дрљећи своје крупне очи кроз мрак, мјркаше говеда и коње, хвалећи товна грла и кудећи штура.

Једном се наљути жестоко, - први пут од Тртра.

- И те мрцине гониш на наш сајам, коме нема равна у свој Далмацији! Пи, срамоте! - рече једноме.

Пошто их минусмо добричак, грану мјесец. Пред мојим очима размакну се руб небески. Врхови и ивице планина чињаху ми се неизмјерно далеко. Над мојом главом наше жарко јужно небо осуло се звијездама. Куд год оком сврнем, све ми је непознато, а све отишло у

бескрајност. Груди ми се надимаху удишући оштри ваздух. Након десет мјесеца чајања у узаним собама сјеменишта обузе ме осјећај безграничне слободе и простора; послије триста дана натегнута живовања, до ситница у свему предвиђена, сад ме проже осјећање тајанствености у непознатијем крајевима. Машта ми узаври, те узвикнух:

- Е, ово је милина!

- Шта то? Каква милина? - запита газда Петар.

- Па све ово око мене!

- Којешта! - додаде он.

- Протураћемо се јоште дајбуди два-три пута кроза целебције, - вели Иван.

- Дед', не брбљај, него терај. Сад је девет ура. Ако не стигнемо прије поноћи у К., нећеш добити напојнице ни пребијене паре.

- Лако је мени с вама, да вас бог поживи! - одазва се кочијаш припаљујући цигару.

- Е, јаднице, не можеш ни без пушења! Што ти је данашњи свијет! Сиротиња без хљеба ће бити, али без дувана неће. Ви, младићу, не пушите? То ми је мило. Ни ја, ни мој Никола.

Ти слапови хладна преобична разговора само мало оросише моју врелу машту; ја сам жалио ту двојицу људи што не уживају у друкчијим мислима, као и ја тога часа.

У једноме пропланку стигосмо њеког високог сељака. По одијелу могло се познати да је имућан, иако иђаше пјешке. Широке платнене гаће, од кољена до чланака, стегле му новишате докољенице од црвене свите; на плећима му прикопчан копоран од исте свите; са велике извезене црвене капе вишаше кићанка. Празну торбицу носио је о рамену.

- Бог да добро! - прихвати нам поздрав, склонив се од кола.

При мјесечини, када се он обрну, засјаше му сребрне токе на грудима и јабука од мале пушке за пашњачом. А бјеше личан, млад, плава танка брка, питома лица - права прилика некадашњег сержанина и хајдука.

- Стој! - викну мој путник кочијашу. - Перане, јеси ли ти то?

- Јесам!... о, газда Петре. Ви омркли на путу! - Ето тако се десило. А ти одакле? Из града, јакако. Како те ја не видјех, а био сам тамо дан и по.

- Не идем из града, бог ти дао, господине имењаче, него бијох амо у селу, - показа руком њекуд.

- Послом, јакако. Да нијеси гдје закупио крда?

- Нијесам послом ходио, бог ти дао, него... ето невоља ме нагна. Амо у Житнићу огласила се врачака њека, па ходио к њој...

- Па дед' сједи уза нас, док не испричаш, а и тако ћеш пречацем од Повије. Оно истина кола су тешка, а коњи мрцине, али свеједно. Дед', погни се! Овај млади господин, мој знанац, неће замјерити. Улази!

- Како си, господине? - запита мене, крочивши на кола, пак сједе према нама.

- Хвала богу, добро. Намјести се, тако! - посоколим га ја.

- Оно... да вам причам што је - поче Перан, заковрнувши малко очима. - Разбоље ми се Јока послјије порођаја, биће шест мјесеца, те данас, те сјутра "авај", "умријех", не може мрднути собом, не може јести, ни спавати, ни говорити... Мука, брате, велика! Трајало је то четири недјеље. Изређаше се нада њом све бабе, колико их је у нашем селу, и сасуше у њу свакојака чуда, па све би узалуд. Најпослије отидем ка љекару у варош. Кажем ја њему, бр'те мој, све што је и како је. Рекох му: она се тужи да је боли сав "живот", али највише се јада да је пробада кроза слабине. Он рече: "Разумио сам. Даваћеш ти њој љекарију како ти ја речем, па ни бриге те!" - "Добро, господине, бог ти намирио", - вељу ја и дадох му пет виорина. Он ми зави у картицу њекакав жут прашак и њекаква зрна нажута да их Јока гута сваке уре...

Ту Перан прекиде причање, јер наиђосмо на повећи крд. Газда је сад познавао готово свакојег сељака, те многима рече по коју, а кад их прођосмо, боцну он мене палцем и запита Перана:

- Те? Поможете ли лијек?

- Ама ни оволико, на! - одмјери намјерни наш друг на нокту. - Валај, као да га ни окушала није. Тада навалише сви на мене да идем ка врачари, и отиђем к'о јуче зором. Хоћете ли вјеровати, браћо, да сам чекао реда по дана. Ама не мо'ш вјеровати колико народа бјеше на Житнићу! А било их је од свијех крајева, телиш сада пред сајам, од Приморја, са шкоља, чак из Турске. Еле, пред мрак допаде и мене ред. Сједи она... а бићеш чуо да су јој узете обје ноге до кољена, а од паса навише гојна је, и милостива је лица... сједи она на поњави, пред кућом, под једнијем великим орахом и рече мени да сједнем до ње. Па 'нда узе пипати Јокину тканицу, а другу руку стави мени на чело. Вала, господине имењаче, вјеруј е је истина што ћу ти казати. Учини ми се да ми притискује чело камен од десет ока, а она то толико што бјеше наслонила длан. Еле, шапће она, шапуће њеке ријечи, а мене подилазе трнци и варнице ми крешу испред очију, докле, у њеко доба, проговори: - "Ти, младићу, имаш у своме стаду три црна бравчета, овна као угљен црна и двије овце мркашице." - "Истина је," рекох. - "Е, чим се вратиш кући, закољи овна кришом, вуну му обриј, стрвину закопај дубоко у својој земљи, вуну сагори ноћу на гумну, и жена ће ти оздравити." - "Зар ништа друго, тето?" - "Друго ништа, дијете, него иди у миру бојјем!..." - Ето ти, тако ме отпрати. Сад... ето...

- Учини све на длаку што ти је рекла! - свјетова га Петар, а мене опет гурну палцем да будем пажљив на ово његово питање: - А откад се огласи та узета врачара?

- Бр'те, причали су ми много штошта о њој, али немам времена да говорим, јер ето мога пречаца. Она је, кажу, била веома несретна жена. Изродила је силну дјецу, која помријеше, па јој умрије и муж, - те оста без иђе ишта и без икога свога. Па, као да то не бјеше доста, спопаде је узетиња, те је лежала логом двије године. Казују да је у болести разговарала са мртвом дјецом. Еле, кад се придиже, поста видјелица. Али, бр'те, не одире народ; задовољна је онијем што јој дадеш. Спочетка је њу прогонила власт, ама - веле - откад излијечи претурово дијете, оставише је на миру. Тако кажу - ја не знам. Е, сад збогом, и хвала, и у здрављу!...

- Јао! - узвикну газда гледајући на часовник. - Десет и по, а ми још у пољу нијесмо. Чујеш ли, Иване, што рекох? Дед', нека живну коњи. - А ви, учени господине, што кажете о Перанову причању, а? Мислите ли да то може бити, а?

- Ја, господине Петре, поштогод и вјерујем, јер између неба и земље има много ствари које наука не може објаснити...

Свидеше му се те ријечи Хамлетове, те ме потапша по рамену и додаде: "Има, јакако, има много!" Затијем поче да прича све сама чудеса.

До мало падосмо у пространо поље. На мјестима се бјеласају стрништа, кукуруз се лелија, ливаде се зелене, далеко по рубовима нанизала се села, врху њих високе заодјевене горе. Цеста, бијела пруга, права као шипка пушчана, резаше шарено поље посред сриједе.

- Е, ово је красно! - викнух.

- Је ли да је лијеп наш крај? - кликну газда весело. - Погле' тамо налијево, тамо, тамо, оно село, под онијем куком, - ту сам се родио... Е, мој синак, данас сам газда човјек, те, штоно кажу, имам и птичјег млијека, али у свему изобиљу своје ја нијесам ни тренутка уживао као што сам свагда уживао пасући стоку... Нема тамо, валај, ни једне јаруге, ни оклаја, ни крша, ни расјелине, коју не познајем, као да сам сад отуда, а има преко педесет година како ме одведоше у К... ка покојном тасту, да га служим... Еј, младости, младости, једино благо овога свијета!

Петар умуче скрстивши руке. Па онда настаде једно чудо. Брчине му затрепташе и он поче тихо пјевуцати.

Ја добро наперих уши, те разабрах ова два стиха:

"Осу се небо зв'јездама
И равно поље овцама..."

Како се та народна пјесмица пјева по свијем крајевима Далмације, а и наивни напјев готово свуда је једнак, ја сам је добро знао, те сложих уза њ, али појаче, да га посоколим. Петар даде маха свом, додуше, незграпном гласу, али како бјеше раздраган, доликоваше му, настависмо:

"Зв'јездама нема Данице,
Овцама нема чобана
До једно д'јете Радоје
И оно, лудо, заспало;
Буди га сестра Јелица:
Устани, брацо Радоје,
Овце ти зашле за брдо!..."

Кочијашу играху плећи од силнога притајаног смијеха. Он час кашљаше, час се нагињао и чешкао по глави да забашури. Срећом, газда Петар не опази то.

Не прође много, а угледасмо свјетилке варошке. Петар погледа на часовник и рече: - Управ још по уре до поноћи. Ако живнемо, ето нас баш на вријеме, како рекосмо. Дед', соколе Иване, дед' одалами, нека се лети!

Па поста нестрпљив. Бројио је тренутке, надвиривао се и подбадао ријечима кочијаша.

Брзо смо стигли, али морасмо лагано улазити у прву улицу, кроза гомиле народа и стоке. Врата и прозори бијаху свуда позатварани, али се граја разлијегала, као 'но ти уочи сајма.

Кола се оставише пред једном лијепом двокатницом.

Газда с натегом изађе и зазвони.

- Е, хвала вам лијепа на добру друштву, на пријатељству... - почех ја.

- А што се поздрављате са мном? - запита он опором.

Мене обли румен, те једва изрекох:

- Па тако... ако се не видимо...

- Којешта! - прекиде ме човјек. - Зар мислиш у гостионицу!? Та тамо је пуно као шипак, болан! А, и без тога, зар да ја пустим једнога ђака који је са мном дошао... Молим те, немој да се љутим! Има овдје куће и за десет гостију...

- Ја то знам, али...

- Нема ту "али", него излази, када ти кажем! Дед'! - и ухвати ме за руку. Иван ме дирну бичем у кољено.

- Хај'те господине, што се нећкате!? Знао сам ја да ће тако бити. Да вас газда пусти искрај себе, у ово доба ноћи, а у туђем мјесту!... Лаку ноћ. - И ошину коње.

Момче њеко у сељачкој ношњи, босо и гологлаво, отвори нам врата без ријечи. У руци је држао фењерић.

- Јесу ли легли? - запита газда.

- А? Је ли наши? Јесу, богме, чекали те до десет ура, па полијегаше, - одговори младић траповјесан.

- Добро су учинили... Ово ми је синовац, господине. Не могу никако да га истешем. Закључај врата, пак свијетли напријед.

Пођосмо уским обором. С кућном ластавицом сучељаваше се, на два-три сежња ширине, висок зид, по дну којег бијаше лијеха, засађена ружама.

С рогља кутњег кад сврнусмо, отвори се преда мном добро обрађен сад и насред њега убао. Камене степенице споља вођаху на први под. На наличју бијаше једнак ред прозора, као и на лицу.

На сларићу, врху степеница, мој угоститељ застаде.

- Што ћемо за вечеру! У ово доба, да не будимо Аницу, доста ће бити по кришка суха меса и по чаша црвенике. А? што велиш ти?

- Ја мислим да не треба ништа, него да се одмах легне.

- Није, него... ух! сад бих ти рекао што! - рече он улазећи.

Одмах са ходника крочисмо у гостинску одају, господски намјештену. Петар отиде, оставив ме са синовцем.

- Како ти је име? - запита ме овај, мјерећи ме према фењеру. Ја му се казах.

- А ти како се зовеш?

- Мишо Петровић... Да нећеш ти у трговину код стрица?

- Може бити! - одговорих. Видјех лијепо што младића копка у срцу, те да му малко раздражим суревњивост, станем измишљати којешта.

Газда донесе пуну плитку меса, врху њега главу хљеба, двије чаше, а у једној руци свијећу и скленицу вина. Баш вјештак.

Прионоусмо својски.

Мишо дуваше стојке подаље од нас. У њеке ће Мишо с неба па у ребра:

- Ма ко је ово, стрико, вјере ти?

- Будало једна, не каже се: "Ко је ово", него: "Који је ово господин?" Ово је ђак, један мој знанац, дошао нама у госте. Видиш, он је изучио ко ти зна колико школа и зна толико језика колико ти имаш прстију на рукама... Колико имаш прстију на рукама, де погоди!

Мишу се разведри лице и синусе му тридесет и два пребијела зуба иза руменијех, јоште ћосастих усница.

Кроз врата гостинске уведоше ме у мању спаваћу собу, гдје све бјеше наредно као да је баш очекивало уморена путника.

Срдачно се руковах са газдом па и са Мишом, те остадох сам.

Над постељом вишаше лијепо израђена на платну слика матере божје. Ја се помолих кратко али топло, те смјеста заспах, као што се заспати може послѣје такога путовања, кад је момку двадесет и три године...

IV

Кад се пробудих, за њеколико тренутака не могох се прибрати. Гдје ли сам ово, господи боже? Запао негдје у госпоштину! Крај мене на столици свјетске хаљине направене, а обуће нема! А камо моје мантије?...

Морао сам мало по мало прикупљати растркане успомене двају пошљедњих дана, а пошто саставих цјелину, скочих весело и отворих прозор.

Варошица ми се свидје на први мах. Бијаше у равни, као на длану. Куће, понајвише на један под, правилно уврстане, улице без калдрме, али чисте, а што ми се највише допало бјеше свуда по мало зеленила.

Народ је врвио по улицама. На двјема црквама звона оглашаваху почетак службе божје.

Погледах на часовник. Бјеше девети час. Брзо се уредим, пак отшкринем врата и нађем пред њима чизме и у њима завијен био лист артије с овим ријечима:

"Да се нијесте макли из куће без каве!"

И та је опомена сувишна била, јер у гостинској сјећаше њека госпођа, коју одмах познадох да је домаћица.

Поздравим је лијепо казујући јој своје име, а она устаде збуњена, пак ми стиште руку.

Аница бијаше средњега раста, опуначка али не гојна, бијелијех округластијех образа и ванредно лијепих црних очију. Главу повезала повезачом, гуњчић и сукња свитна, а опрегљача кличана.

- А јесу ли устали господин Петар, Никола и Мишо? - запитах весело као за старе знанце, само да жену мало ослободим.

- Давно су устали и отишли у дућан сви. Молим, заповиједајте на каву, горе, отуда...

Ја пођем пред њом уза дрвене степенице. Дуж ходника у једноме низу бијаше њеколико соба, али само на једној бијаху врата широм отворена и видио се велик сто на средини и мноштво столица уза стијене.

Ја уђем у ручаоницу и сједнем у зачеље, јер ту бјеше постављена здјела, вода, хљеб и шећер. И Аница сједе до мене. Тада ја, не гледајући је у очи, заподјенем разговор.

- Е, гле! Дакле је господин Петар таки раноранилац?

- Није вазда, али данас мора.

- А господин Николу не познајем још, осим по имену, као и вас што знавах по имену од јуче.

Аница поцрвени.

Да је мало ослободим, станем јој причати мој разговор с Мишом, зачињајући шалом моје синоћне досјетке. Али на све то она тек једном развуче усне. На челу јој читих озбиљност далматинске домаћице, која скромно прихваћа госта, пазећи готово да буде покорна, - еле, као да врши какав обред. Она устаде рекавши:

- Опростите, али да видим шта је с том кавом.

Чим се врати и сједе, запита ме изнебуха:

- А имате ли матер? То ме дирну.

- Имам, госпођо, хвала да је богу. Остала је удовицом кад ми је било осам година, а старијем брату десет. Друге дјеце није имала. Остала је, борме, у сиротињи. Отац ми је био трговчић у нашем селу, али добричина бијаше, није пазио коме дава у зајам, а раздао много, а смрт га затече ненадно, те је сирота на муци била. Али опет мајка не клону, него уздржа дућан, па штедећи више него текући, одгоји нас двојицу. Брат ми Јанко изучи мало књиге код сеоскога попа, пак оста уза њу да јој поможе, а мене мати даде у школу, четири године о своме трошку.

Аница пажљиво саслуша све то, а кад ја умучах, запита:

- А како је слушао њу старији брат?

- Добро, добро, не можемо се тужити. Те, као младић мало је и шаработао, али опет добро.

- А је ли се оженио?

- Јест, има три године. Има већ и двоје дјечице, мушкића и дјевојчицу.

- А како живи невјеста са свекрвом?

- А баш добро. Снаха ми је красно, честито чељаде из нашега села. С мајком је, вјерујте, као да јој је кћи, као да је у нашој кући одрасла.

- Е, то је добро, то је срећа, кад се потреви, - рече Аница. - Опростите, молим вас, - опет устаде те викаше с врата:

- О, Анђице! Ама шта радиш већ!?

Но! рекох у себи. Што ти је права нашка жена! Говори ти њој о домаћем животу, па ето ти неисцрпнога рудника за разговор. Што ли ћу јој сад причати? Дед' да јој испричам како је Јанко узео Машу. Или, боље ће бити, да чекам њезино питање.

Она опет сједе и настави гледајући ме право у лице:

- Тако, дакле, мајка је за ваше науке трошила, рекосте, четири године? А остале године?

- А остале године, госпођо... остале године... овај...

Заплетох се, - а и свак би се у мојим годинама, у мојим приликама, тога трена заплео кад би му Анђица каву доносила.

Море, ја сам збиља, мислио да ћу видјети њеку Анђицу, наиме њеко дијете кратке сукњице, штуро, лица незнатна, каква су обично дјеца док расту, кад ли тамо уђе дјевојка већа од мајке, њезина лица и очију, у бијелој хаљини лацманскога кроја, под којом се не могаху скрити дивне обрине женскога тијела и једрина њедара. Врат јој бијаше као снијег, а усне румене, коса бујна и загасита - еле: вила!

Ја се сметено поклоних мрмољећи њешто, а она мало што не просу каву и млијеко. Домаћица рече просто:

- Ово је моја кћи Анђа. Размазили смо је, господине, - додаде смијући се. - Гледај ти само колико је требало да донесе госту понуду.

- Имате и кога мазити - помислих, а гласно рекох: - Хвала, госпођице.

Па онда, да се покажем слободан, наставим Аници причање срчући каву:

- Да, послије четири године примљен сам био у сјемениште, ту сам свршио гимназију в(и)јелу, дакле осам година, а сад сам, ево трећа година, у богословији.

- И бићете поп? - запита Аница. Не знам зашто ме то јасно, просто и сасвим природно питање у таку забуну доведе да бих најрадије не одговорио на њ. Да забашурићу забуну, накашљах се, пак намјештајући огрлицу, одговорим, тобож, немарно:

- Да... то јест ако ме воља буде, ако будем имао чисту наклоност, иначе је грјехота. Видите, лани су свргли мантију тројица, преколани двојица... и тако нађе се увијек гдјекоји, јер опет вам кажем, и у светој књизи стоји да се боље не попиту, него ли то чинити преко воље.

- Борме, то се само по себи разумије, - вели Аница.

Што мени би да којешта дробим, о чем нијесам дотада озбиљно размишљао? - прекорих сам себе, али кад ми се поглед сукоби с Анђиним, ја заврших:

- И тако не знам са мном што ће управ бити. Прилика је сва да ћу тражити чиновничко мјесто на пошти, или на телеграфу, или царинарску службу. Уосталом, није хитња...

- Па тако је, - опет Не Аница, али оне друге ђаволасте црне очи као да продираху кроза моје чело, као да читаху моје најскровитије мисли. Погледом јој казах најскровитије мисли. Погледом јој казах ово: "Ради тебе, Анђе, учинио бих све!" А она мени погледом одврати: "Па дед'!"...

Станем се опраштати.

- Ја не знам како да вам захвалим. Прије него пођем доћи ћу да вас поздравим...

- Како то! Ви ћете с нама ручати. Отидите сад у дућан да се јавите нашим, пак се прошетајте по сајму, пак управ у подне овдје да сте... Немојте да се љути Петар.

Изађем, те питајући нађем дућан Петровића. Народ бјеше загушио једну прилично велику сухоту, по дну њеке ониске куће. За тезгом - Петровићи продаваху "рукотворине", - видјех висока, суха младића црна брка. Мишо је развијао трубу платна, па кад ме угледа викну:

- Нико, ето онога нашег госта!

Црномањаста мој вршњак лијепо се поздрави са мном, а баш кад ћах да заустим: "Гдје је отац?" јави ми се газда Петар иза пријебоја.

- Здрав освануо! - викну он гледајући ме преко наочара. - Хајде, хајд', прођи се по сајму, а у подне да си код куће. Не шали се!

Ја му не приђох, јер бијаше око њега гомилица сељака; сваки је имао у руци по цедуљу. Они, видећи како ме Петровићи лијепо пазе, поскидаше капе преда мном кад изађох...

Обишао сам обје цркве, сврнуо у двије-три каване, мотао се кроза народ, али сам био као на ватри. Да ми је ко прије поласка рекао како ће ме мало занимати сајам, због којег сам

дошао! Свакога трена погледах на часовник; чинило ми се да су се стрјелице на њему узлијениле. Најпослије се станим пред дућан Петровића и ту престојох, ваљда, двије пуне уре, докле не затворише, те пођосмо заједно кући...

У саду, иза куће, затекосмо с Аницом три постарије жене, два човјека и момчића једнога, сви у сеоској ношњи. То бијаху сестре, зетови и нећак газдин. Сви заједно посједасмо за постављени сто у хладовини. Срећа ми би на руку, те сједох према Анђици. Она је послуживала, управ помагала слушкињи. Заметну се разговор које о чем, а најпослије о њиховијем домаћим пословима. Петар је, по своме обичају, запиткивао набусито, а они, по опћој сељачкој навици, одговараху развлачећи и гранајући сваку реченицу. Никола је био ћуталица. Пошто се врло кратко поразговори са мном, већ није очију дизао испред себе. Аница, сједећи до мужа, као да је нарочито пазила да он не претјерује својом љутњом, те чим он плане, она утоли пламен са неколико мирних ријечи. Ја сам јој се дивио. Неограничена бјеше власт те женице над оним дивским војводом...

Опћа граја добро ми дође да и ја измијеним коју ријеч са мојом лијепом сусјетком. Спочетка говор је између нас текао о најобичнијим стварима; питала ме: како ми се свиди њихова варош, сајам итд. Па онда заподјенем ја пристојну шалу, коју она радо прихвати. Ја сам је увјеравао како би јој љепше пристојала далматинска ношња, а она се препирала да то не може бити. Тражио сам највише да дражим различите погледе њених дивних очију. Погледа ли ме питајући, или пријекорно, или сумњиво, или жалостиво, - како му драго, сваки пут узнесе ме врх седмога Павлова неба! А ја, што говорио да говорио, душа је сваке моје ријечи била: "Дјевојко, ја те љубим!..."

Послије јела мало се сједило, јер Петровићи хитаху у дућан, а сељаци, такође послом, разметнуше трагове.

При растанку рече ми газда Петар:

- Иди, дијете, у *своју собу* да се одмориш. Мош' спавати све до првијех хладова, јер куда би сад по розопеку и прашини? Па 'нда пођи с Аницом и Анђицом у шетњу, па се навратите к нама у дућан, те ћемо с вама...

- Молим вас, госпођице, могу ли имати перо и артије; имам да пишем једноме пријатељу... обрекао сам да ћу му писати из К., - рекох Анђици кад остасмо сами, јер Аница испрати остале до врата оборских.

То моје питање - прве ријечи што проговорих с њом насамо - јако је збуни. Анђица, румена до вратнога коријена, одговори:

- Ја ћу одмах одијети у вашу собу. И отрча уза степенице.

Мајку ја заговорих још мало, пак се растадосмо у тријему.

Чим се затворих у соби, збацих хаљине са себе. Гораше ми утроба и глава.

Узнем перо и напишем:

"Госпођице!"

Али одмах ми се учини да је та сама ријеч хладна, те додам: "поштована". Не! И то је мало! Дометнем: "мила и..." Мало је и то, те искитим сами позив: "Поштована и премила госпођице! Анђеле и вило моја..."

Како ће се даље? Хоћу ли забиљежити хиљадити дио ријечи што ми навиру, па опет да узбуде писмо помамна човјека?

Сјетих се поуке нашега учитеља књижевности, који, предавајући о лијепоме слогу, говораше: кад пишеш у страсти, пиши све што би тога маха говорио, али након тога, пошто се дајбуди једну ноћ испаваш, узми то те добро прорешетај и просиј!

Тако ћу, рекох, учинити.

Премда је било доста листова преда мном, опет сам збијао слово до слова, бојећи се да нећу имати гдје смјестити ни претежнији дио моје изјаве...

Од тријезних мисли у њој, - колико се спомињем, - бијаху двије: настојати ћу да ме узму у државну службу" ако ништа, даће ми се мјесто учитеља основне школе; али има нешто боље, а то је: могао би ме газда Петар о своме трошку послати у Беч да свршим факултет. То би га стало у три године по триста форинти, а то је за њ ситница...

Њеко закуца на вратима, те стрекнух и покријем хаљином писмо.

Бијаше слушкиња. Донесе каву.

- Борме, ви се баш наспавали! - рече с врата, - четири уре прошле...

- Да... јест... - потврдих, али се веома зачудих како то вријеме пролеће.

- А моје господарице чекају вас у обору поодавно...

- Е, гле! - викнух и клисих да се обучем.

- А како то? Постеља није ни дирнута! - рече слушкиња, плескајући рукама.

- Па да,.. ја... овај, послје подне спавам на столица...

- Још ми је рекла млада господарица да можете дати мени писмо да га понесем на пошту.

Мене обли румен, те се брзо окретох на страну, мрмољећи нешто, пак се прибрах и одвратих јасније:

- Хвала, дјевојко, нијесам свршио... Иди сад, да се уредим.

Нешто хладно дирну ме у души. Дакле, Анђица и не слути кому пишем!? Или, може бити, погађа, па ми се подругује.

Превих писмо и ставих га у шпаг од хаљетка, па сађем к њима и станем се сметено правдати што закасних. Анђица бијаше одјевена као и прије подне, само метнула сламни клобучић, обукла рукавице и разапела штит од сунца. Она се нашали да нијесам вичан путовати, те ми треба много одмора, али ме очима укори, што сам се тако слабо журио. Мене пак тај. потајни укор поврати у живот...

На улици се мјештани освртаху на нас; погледи се стицаху на мене, а с мене, преко матере на дјевојку. На многеме лицу прочитах јасно:

"Ко ли је тај гладун? Да није просилац?..." А уз та питања, око разјапљених усана, избијаху различити! осјећаји, код старијих чуђење, код мојих вршњака завист, код зрелијих цура презирање, итд.

Тако кроза све улице.

Мене је то радовало. Нека свак осјећа како било, али да ко може посумњати е сам ја Анђин вјереник, то ми је тек право.

Ја сам крадом, али оштро, мотрио Анђицу, кад би ко безобразно упр'о очи у нас, и њеколико пута видјех како она порумени и обрне главу, без љутине.

Што ме пак једило, то бјеше загонетно понашање госпође Анице. Ни на њезину лицу, нити у једној њеној ријечи, трага не нађох да она сумња о моме силном осјећању, нити да се обрће на то што би могао свијет рећи. Бјеше ли то простота срца жене, која, баш најчешће у мањему мјесту, умије до краја владати собом?...

Прођосмо главне улице, прокрстари смо марвени трг, па се станисмо на једној рудини, гдје је играло велико коло и гдје се момчад бацала камена и утркивала. Дивота бјеше гледати живи вијенац стасите и једре младости у народној ношњи. Ту се наслушасмо пјесме, свирала и дипала, ту се нагледасмо љепоте женске, мушке снаге и хитрине наших брђана.

Тек кад се народ почео разлазити, вратисмо се, прилично заморени. Пролазећи кроз једну гомилу свијета, на челу улице, ми се сукобисмо са њеколико госпођа, од којих се одвоји једна танка плавуша, живолазна, не бог зна како лијепа, али веома пријатна лица.

Анђица јој весело потече у сусрет.

- О хвала богу, кад те сретох - рече тихо плавуша. - Замисли, секо, цијелога сам поднева с мајкама... Оппростите, госпође, имам разговора с госпођицом Петровића, - дода гласно, пак засу ријечима, стрјељајући мене својим бистрим крупним очима.

- Господин... *студент!* - приказа ме Анђица, - а ово је наша учитељица, госпођица Нинка З...

- Част ми је!... Мило ми је!...

Нинка заподјену разговор са мном, али видећи да у једној врсти нас четворо не можемо ходати кроз ону вреву, она узе под руку Анђицу и кренуше пред нама, прснувши у смијех.

То ме страшно увриједи.

- Је ли одавде родом? - запитах Аницу.

- Није, него баш мислим од ваших крајева. К нама је дошла лани.

- А, молим вас, има ли кога свога и каква је?

- Врло вриједна, честита дјевојка. Има само мајку са собом, а већ је испрошена. Узимље је један наш млад, имућан трговац. Грађанству је жао што ће напустити школу. Ја сам је...

право вам кажем... намјењивала мом Нику, а ни стари не ћаше се противити, јер би Нику требала честита, а отресита жена, али што ћеш, кад Нико неће ни да чује о женидби. Добар је мој Нико, али је увијек затворен у себи, увијек снужден, без узрока...

У тај мах Нинка се хитро обазрије, као. да премјери размак између њих и нас, па примаче главу ка другарици, а одмах затим обје се дадоше у кикот.

- Е, то мене исмијевају! - помислих и стотину црних слутња спопадоше ме. Понесох руку к срцу, на коме лежаше писмо. Длан ми се зажари од тога додиром. Њешто ми се призрје да осјећам страховиту ватрену препирку између срца и писма. Свијет ми омрзну, те непромишљено стадох декламовати:

- Моја госпођо, Нико има потпуно право... Живот је једна грдна несрећа, а давати живот другому, то је: давати му несрећу.

Аница стаде гледајући ме зачуђена.

- Ко би рекао да ви тако мислите!?... А... па да, јест, попови често тако говоре. Али ја опет мислим да није зло оно што је по божјој вољи.

Сад се ја запањих. Оне ријечи "попови тако говоре" згодише ме посред срца, а ова друга обична, јасна и истинита напомена приказа ми се као њеко откривење, за које свијет не зна, те би требало да га чује из уста Аничиних. Заиста не сјетих се да је икада тако савладао моју сумњу какав тешки разлог мојих учитеља, као те просте ријечи једне просте жене.

Да забашури своју забуну, стискох јој руку.

- Госпођо, право рекосте. Не мислим ни ја тако, баш напротив, него сам хтио да искушам ваше осјећање; да се увјерим е сте задовољни с вашом судбином. А, одиста, веће среће нема од породичног живота, када два срца једно...

Бог зна у какву бих другу крајност забраздио да се у тај мах дјевојке не оставише.

_ Мамо - рече Анђа - хоће Нинка да иде кући, а ја је молим да дође к нама на вечеру. Реци јој ти, молим те.

- То је већ речено и примљено с њезине стране, - одврати Аница. - Дакако, треба слушати старије. Идите, ви душо, одмах к нама, па помозите Кати око стола, а ја ћу с господином у дућан да прихватим наше. Успут ја ћу, Нинка, јавити твојој матери да сам те заробила до девет ура, даље не.

Док су трајали ти преговори, ја сам гледао преко дјевојака. Мени сад јасно бијаше што Анђа хоће. Хоће да постави бедем између мене и себе.

- Још кадгод, одиста, била је госпођица ваша гошћа? - запитах госпођу, пошто оне отидоше.

- Та никако се не раздваја од наше Анђице. Она је баш била и данас иза ручка кад сте ви спавали... Е, да је било по мојој жељи, не би се она раздвајала ни са мном, докле сам жива! -: додаде жена уздахнувши.

Ја умукох за неколико, па праметнусмо говор на друго.

Мишо затвараше ћепенке, а газда Петар и син му стојашу пред вратима кад ми стигосмо. Аница отправи Миша с поруком матери Нинчиној, те пођосмо кући.

Срете нас Иван кочијаш.

- Баш ми је мило што те видјех. Сјутра у осам, - рекох му.

Петровићи стадоше ме одвраћати да не одлазим још за дан-два, али ја говорах да сам се ужелио мајке.

Иван причека док издуши то мало говора, па ће:

- Ја сам баш пошао да вас тражим. Нашао сам још двоје да возим, а баш мислимо кренути у то доба.

- Па како ћемо троје, ти четврти, с онијем.

- Ни бриге вас за то, господине. Под ногу је, а иду моји коњи...

- Лете низ брдо као помамни, - дода газда.

Ја бијих смислио како ћу се понашати за вечером. Бићу присебан, мјерићу ријечи, а поврх свега нека из сваке моје ријечи, из свакога погледа и покрета избија сјета.

Посједасмо друкчијим редом него у подне. Газда у зачеље, домаћица и ја с бокова му, Нико према сестри, а Мишо према Нинци.

Почесмо ћутке, али чим газда гутну прву ожицу јухе, намршти се, пак стаде жестоко грдити слушкињу што је пресолила.

- Ама није, Перо брате, него си захватио с врха, а не промијешао! На, ево ти моја! - рече жена и подметну му свој круг.

Газда посрка у сласт без ријечи. Осим дјевојака, које су шапугале, као да се већ никоме није рачило говорити. Настаде напетост, тешка особито кад је туђинац у кући. Ја сам се напрезао из петнијех жила, домишљајући се како да пробијем лед, а да се не одмакнем од оне наснове, с којом бијих сјео.

Али ме претече газда, и то каквим начином!

- Па причај што, попе! - викну он, бришући брчине.

Та ненадна засмија их све, а мени би као да ме удари по лицу.

- Нијесам још поп, - одговорих достојанствено, - имаћу срећу то бити тек до двије године.

- Лијепо, само треба додати: ако бог да!... Збиља, колико ли то учите, ви попови?

Ја се ухватих за то, те стадох доказивати да и треба велика спрема свећенику, да је његов рад у друштву тежи и заплетенији од ичијега, па заврших славоспјевом свећеничком сталежу.

Обје ме дјевојке пажљиво слушаху, али погледима чисто наговараху старога да настави шалу.

И он то учини.

Стаде штипати попове, онако својски, али опет с мјером. Ја сам се доњекле бранио најбољим оружјем, ама видећи да шаљива страна превлађује на сав мах, вјешто му се отмам. Отуд, одовуд, пребацим говор на наше јакошње познанство и путовање. Испричах како се умало зубма не покласмо, кад се првом састадосмо, па онда све редом што је на колима говорено до Тртра, прескочивши оно његово страдање у Италији.

То учини тако веселје да се чак и ћуталица Нико у два-три маха грохотом насмија.

Аници се особито допаде кад испричах што је за њ рекла крчмарица под Тртром. Аница поглади руком по образу свога мужа, додавши:

- Он и јест добар, само он мисли да човјеку доликује да буде оштар.

Али главно и најљепше из мога шаљивог повједања би кад им казах како је газда Петар пјевао.

- То не може бити! Ја никад нијесам чула мога тату да пјева! - викну Анђица, па скочи и пољуби оца, а мене мило погледа.

- Да је то истина, честита госпођице, то ће вам овога трена потврдити ваш отац... Он ће сад започети, а ми сви да му помажемо! - рекох устајући.

- Хоћу! Како да не! Да ми се ругате! - вели газда отимљући се миловању кћерину.

Нинка хитро допаде с друге стране, па му се обје објесише о рамена. И Аница га је молила.

- Па добро, најпослије, дед' свак на своје мјесто! - викну он, па скрсти руке, зажмури и поче:

"Осу се небо звјездама"...

Сви сложисмо осим Миша, који, видећи да неће моћи савладати смијех, побјеже у кухињу.

Други стих пјевасмо гласније, а при трећем свако даде маха грлу.

Пошто се сврши пјесма, ја дигнем чашу, те китњасто наздравим домаћину и домаћици, величајући његову доброту и гостољубље, желећи њима и њихову подмлатку свако добро од бога, - па запојем "Многа љета", уз које помогоше дјевојке.

- Тако треба, господине, а не мудровати! - шапну ми Нинка, куцајући се са мном, а у исто вријеме њекако чудно жмирну очима, па у повратку цјелива своју другарицу.

Одмах затијем испратисмо сви госпођицу Нинку до њезине куће.

Ја се срдечно руковах с њом и шапнух:

- Ја се препоручујем вашем добром, племенитом срцу... Ви ме разумијете, - пак не чекајући одговора, одмакох се.

У обору газде Петра, докле он и Нико затвараху врата, кришом стиснем руку Анђици. Она не одговори, нити је извуче, него кад је пустих, она се приви уз мајку и рече уздрхталим гласом:

- О, мама, хајдемо молим те, није ми њешто добро...

Обје пођоше назвавши ми добру ноћ. Нас тројица посједисмо у гостинској соби, па остадох... ах, не сам, него са ројевима мисли...

Ходао сам као бјесомучан горе - доље, докле по свијећи не познадох колико је времена протекло. Тада је угасих и легох обучен, притискујући врело чело рукама. Никако не могах свести чистину. По њеким знацима, могао сам се надати, дајбуди од дјевојчине стране, али вјеровати да ће газда Петар Петровић дати своју богату јединицу сиротану и сврзимантији, - то борме, не!... Али опет ако дјевојка хоће те хоће, та склониће се родитељи... А, ко ти каже да те она љуби? На што се ослањаш? На то што те два-три пута љубазно погледала, што ти је Нинка намигнула, као да то нијесу сасвим обичне шале дјевојачке!... Не, не, не, она ме заиста љуби, ја сам њезина прва истинска љубав. Та шта бих хтио? Ваљда да падне на кољена преда ме, па да ми то исповиједи?... Добро - рецимо да је тако, али ко ти каже да ће она имати толико прегаоштва да натјера своје родитеље да је за тебе удаду? Она да то учини, она, скромно дијете мале вароши, дијете навикло да буде покорно својим родитељима до крај краја!... Окани ме се сумњо, зла друго! Чисти се, не стај пред њено лице!...

Та плима и осека, надање и очајавање, надимаху ми труди, докле зора не забијели.

Тада малко тренух.

Устадох с тврдом одлуком да јој писмо предам. Предаћу, па ма што било. Отићи нећу без тога. Ако никако не узмогу тога јутра, претворићу се болестан...

Растворих прозоре.

Мишо је излазио, куцкајући кључима дућанским.

Отрчах иа врата гостинске собе и стадох прислушкивати. По горњем ходнику затутњише ситни кораци. Домало исте кораке чух низа степенице.

Одгрнух крај од завјеса и угледам... њу. Бијаше јако блиједа и замишљена.

Опет се станих на прозор, под којим она браше руже. Не знам де ли ме видјела, али мислим да јест, испод ока.

- Добро јутро, госпођице, горе вас траже, - слагах.

- Добро јутро, - прихвати она, али не диже очију, него се врати.

Дочекам је на ходнику.

- Једна ће од тијех ружа мене допасти, иако ми, може бити, није намијењена, - рекох.

Бојао сам се да ми срце не пукне, тако је страшно било.

Анђа, оборенијех очију, пружи ми цвијет, а ја јој привучем руку к мојим уснама, него - не знам како то би! - мјесто да ми уста срету њезину ручицу, среташе се с њезиним руменим уснама, које се стопише у врео, дуг пољубац...

Вјерујте да то није стојало у моме програму тога јутра, али што ће се, кад тако испаде!

- На живот и смрт! Анђеле мој! - рекох предушујући.

- Јест, на живот и смрт! - понови дјевојче и опет запечатисмо обрицање.

Тако три пута засопке.

Ја ћах сто и три, а она исто тако, него ми закуца у лобањи оно пиле, што га зовемо разумом. Кљуцну ми лијепо три пута у чело, опомињући ме да се умјерим, јер је срећа превртљиве ћуди...

- Узми ово писмо! - рекох. - У њему ти је сва моја душа!

Анђа га метну у њедра и пође.

- А како ћу ти даље писати? - запитах.

- Преко Нинке. Управљај на њезино име. Ја сам већ...

Не доврши. Превари се, сирота, што и толико рече у својој искрености.

Након мало тренутака ја сам, чио и ведар, доручковао са домаћима, осим Анђице.

- Боли је глава, - рече мати. - Не знам шта је дјетету.

- Шта је! Шта је! - викну газда. - Ко је то видио да дјевојке пију вино наискап - као оне двије синоћ? Ја мислим да ће и она друга, она Нинка, јутрос испаштати.

А кад кола зазвркаше пред кућом, дође и она у ручаоницу, држећи руку на челу.

- Гле! с ким ћеш у друштву? - рече газда.

Сви се надвирисмо на прозоре.

Из кола изађе њеки Шибенчанин са својом невјестом. Видјело се одмах да су се скоро узели, јер бијаху млади као капље.

- Добар знак! - викнух весело, не марећи како ће се то разумјети.

Па пошто се љубазно опростих с матером и кћерком - с овом сасвим учтиво и хладно - сађем с Петром и Николом.

Младијенци не хтијаху никако да сједе на стражњем, удобнијем дијелу кола; морао сам их силом намјестити.

Рукујем се с мојим честитим угоститељима и поздравим још једном клобуком госпођу, - Анђица је вирјела иза ње, - па кренемо.

Моји млади сапутници јако се снебиваху преда мном. Стога, чим из вароши изађосмо, премјестим се ја до кочијаша, обрнувши им леђа.

Пут ми не бјеше дуг, јер је глава радила. У њој се слагаху ријечи, које ће дати мислити газди Петру.

V

У селу приону ми одмах надимак: "сврзимантија".

Нагађало се зашто сам је свргао, али се није знало почисто.

У кући испричах све истинито, све до ситнице. Мајци ми не би право. Бојала се божје казне, али је умири наш поп, који, премда је врчао на мене, није пребраздио.

Јанко је био скроз немаран.

- Ето, брате, како знаш! Нијеси ти дијете, ни простак да ти треба чијега свјета. Ти би могао нас свјетовати!...

Једина снаха повлађиваше ми. Она би велика моја утјеха. Имала је стрпљивости да по читаве уре слуша булажњења заљубљена дјевера.

Прође двадесет по ме тешких дана.

Заиста не чека мати са већом чежњом јединца сина са дуга путовања, као што ја свакога дана очекивах нашег сеоског писмоношу, њеког жгољавога Грга. Свакога дана излажах му по два-три пушкомета у сусрет.

- Нема ништа за ме, Грго?

- Ништа.

Ја тада сједем под бременим црнијех слутња...

Удари прва јесенска киша.

Ја стојим наслоњен на прозору и гледам кроз расплакану околину, која се тако слагаше са мојом унутрашњошћу.

У њеко доба помоли се Грго. Гази сиромах по глибу, погурен под својим овоштеним огртачем.

- Ништа нова, Грго? - запитах га, то толико да штогод речем, јер већ бијех изгубио све надање.

- А има нека цедуља за вас, - одговори.

Стрчах к њему, чудећи се каква је то "це-дуља" за мене, а не писмо.

Он ми предаде поштанску објаву да ме тамо чека 50 форинти и препоручено писмо.

Узех штит од кише, пак, без душе, пођох у град.

До тамо се путује пјешке обично уру и по, али ја стигох за једну.

Сав мокар допадох на пошту.

Предадоше ми велико писмо, жигосано у К.

Отрчим у прву крчму, која ми се наману, те дршћући отворим.

Језгровито, али јасно, газда Петар ми намеће услов да одем у Беч и да се упишем у правнички факултет. Тога ради шаље ми 50 форинти за путни трошак, свакога пак мјесеца шиљаће ми 40 форинти. Ако добро положим испит на крају године године, вјеридба ће се свршити исте јесени.

Друге јесени вјенчаћу ће с Анђицом. Трећу годину провешћу с њом у Бечу...

- А да је на длаку све тако било, разумије се по себи, заврши др Сврзимантија.